

Kali Sara – Romski informativni centar

Istinom do pravde, 30 godina tišine

Izvještaj o stradanju Roma na
području Podrinja i sjeverne
Bosne 1992–1995. godine

Istinom do pravde, 30 godina tišine

Izvještaj o stradanju Roma na
području Podrinja i sjeverne Bosne
1992–1995. godine

Autori/eksperti:

Lejla Hadžimešić

Adnan Kadribašić

Omer Gabela

Ejub Zukić

Dervo Sejdić

Sanela Bešić

Sarajevo, 2026.

IMPRESSUM

NASLOV:

Istinom do pravde, 30 godina tišine
Izvještaj o stradanju Roma na području Podrinja i sjeverne Bosne 1992–1995. godine

IZDAVAČ:

Kali Sara – Romski informativni centar

ZA IZDAVAČA:

Sanela Bešić

AUTORI/EKSPERTI:

Lejla Hadžimešić, mag. iur.

Adnan Kadribašić, MA

Dr. sc. Omer Gabela

Ejub Zukić, bacc. iur.

Dervo Sejdić

Sanela Bešić, bacc. iur.

LEKTORICA:

Context o.d. Sandra Zlotrg

DESIGN I DTP:

Jasmin Leventa

ŠTAMPARIJA:

Amos Graf d.o.o. Sarajevo

TIRAŽ:

200 komada

GODINA IZDAVANJA:

2026.

British Embassy
Sarajevo

UK International
Development

Partnership | Progress | Prosperity

Ovaj izvještaj je izrađen u sklopu projekta “Unapređenje učešća Roma u tranzicijskoj pravdi u BiH”, koji provodi udruženje Kali Sara – Romski informativni centar uz podršku Vlade Ujedinjenog Kraljevstva. Stavovi iznijeti u ovom materijalu ne predstavljaju nužno stavove Vlade Ujedinjenog Kraljevstva.

SADRŽAJ

Skraćenice	6
Sažetak	7

I dio: Izvještaj o stradanju Roma 1992-1995. godine 9

1. Kontekst, ciljevi, metodologija i normativni okvir	10
2. Život Roma prije sukoba	15
3. Tipologija stradanja	17
4. Poslijeratna nevidljivost	34
5. Preporuke	36

II dio: Mapiranje stradanja Roma 1992-1995. godine 39

1. Uvod	42
2. Mapiranje stradanja Roma 1992-1995: područje Podrinja ..	43
3. Mapiranje stradanja Roma 1992-1995: sjeverna Bosna	68

Izvori	81
--------------	----

SKRAĆENICE

ARBiH/Armija RBiH	- Armija Republike Bosne i Hercegovine
BiH	- Bosna i Hercegovina
DNK / DNA	- Deoksiribonukleinska kiselina (koristi se u kontekstu forenzičke identifikacije posmrtnih ostataka)
EU	- Evropska unija
FBiH	- Federacija Bosne i Hercegovine
FNRJ	- Federativna Narodna Republika Jugoslavija
HVO	- Hrvatsko vijeće obrane
INO BiH	- Institut za nestale osobe Bosne i Hercegovine
INTERPOL	- Međunarodna organizacija kriminalističke policije
JNA	- Jugoslovenska narodna armija
KM	- Konvertibilna marka
KZ	- Krivični zakon
MKSJ	- Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
MUP	- Ministarstvo unutrašnjih poslova
MZ	- Mjesna zajednica
NN	- Nepoznato ime / <i>Nomen nescio</i> (oznaka za neidentifikovana tijela iz masovnih grobnica)
OSCE	- Organizacija za europsku sigurnost i suradnju
PAM	- Protivavionski mitraljez
PTSP	- Posttraumatski stresni poremećaj
RBiH	- Republika Bosna i Hercegovina
RS	- Republika Srpska
SAD	- Sjedinjene Američke Države
SFRJ	- Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SIPA	- Državna agencija za istrage i zaštitu
SNSD	- Savez nezavisnih socijaldemokrata
SUP	- Sekretarijat unutrašnjih poslova
UN	- Ujedinjene nacije
UNPROFOR	- Zaštitne snage Ujedinjenih nacija (spominju se u kontekstu spašavanja i helikopterskog transporta)
VRS	- Vojska Republike Srpske
ZKP	- Zakon o krivičnom postupku

SAŽETAK

Ovaj izvještaj predstavlja prvi sveobuhvatni pokušaj da se dokumentuje i mapira historijski nevidljivo stradanje romske zajednice na području Podrinja i sjeverne Bosne tokom ratnog perioda od 1992. do 1995. godine. Kroz dubinsko terensko istraživanje, analizu sudskih presuda i prikupljanje svjedočanstava, ovaj dokument razbija višedecenijsku šutnju, nedvosmisleno potvrđujući da Romi nisu bili tek slučajni posmatrači ratnih razaranja, već su sistemski progonjeni i uništavani u okviru kampanje etničkog čišćenja i genocida.

Tokom istraživanja mapirano je 26 općina i gradova te više od 50 mikrolokacija na području Podrinja, sjeveroistočne Bosne, Posavine i Krajine i to: **Foča** (grad, Šukovac i Miljevina), **Goražde** (Zupčići), **Srebrenica** (Kazani, Trubari, Sase i Skelani), **Bratunac** (Pirići i Orlo/Orlica), **Vlasenica** (Barice, Drum i Piskavice), **Milići** (Nova Kasaba – Ciganluk), **Zvornik** (grad, Ciganluk, Skočić i Drinjača), **Bijeljina** (grad, Čopor, Divlji Zapad, Tombak, Janja i logor Batković), **Kalesija** (Olanovica i Vukovije – Kosa), **Sapna** (Vrta Strana, Biberovići i Donji Zaseok), **Teočak** (Jasenje), **Ugljevik** (Janjari), **Brčko** (Suljagić Sokak, Ciganluk i logor Luka), **Gračanica** (Donja Orahovica), **Lukavac**, **Banovići**, **Tuzla**, **Modriča** (grad i Straževac), **Vukosavlje** (Modrički Lug i Jakeš), **Bosanski Brod** (Sijekovac), **Doboju** (grad, kasarna “4. juli”, Bare i bunker), **Petrovo** (Sočkovac), **Derventa**, **Prnjavor**, **Banja Luka** i **Prijedor** (Volarić i Hambarine).

Stradanje Roma odvijalo se kroz stravične obrasce masovnih i pojedinačnih ubistava, silovanja, mučenja, protupravnog zatvaranja u logore, prisilnog rada te potpunog uništavanja njihovih domova i imovine. Terensko mapiranje precizno rekonstruiše geografiju ovog nasilja. U Foči, u naseljima poput Šukovca i Miljevine, romske kuće srušene su sa zemljom, a muškarci odvođeni i ubijani, dok su njihova tijela kasnije pronađena u masovnim grobnicama. Zastrašujući primjeri brutalnosti zabilježeni su u Prijedoru, u naselju Volarić, gdje je devet civila romske nacionalnosti, pod prijetnjom oružjem, bilo prisiljeno da iskopa masovnu grobnicu za ubijene Bošnjake, da bi nakon završetka prinudnog rada i sami bili rafalno likvidirani. U Srebrenici i Bratuncu Romi su aktivno učestvovali u odbrani Bosne i Hercegovine kao pripadnici Armije Republike Bosne i Hercegovine, braneći naselja poput sela Pirići. Međutim, nakon pada srebreničke enklave u julu 1995. godine, romski muškarci i dječaci dijelili su sudbinu svojih bošnjačkih komšija; zarobljavani su, mučeni u školama u Bratuncu, a zatim sistematski strijeljani na stratištima poput Branjeva, Pilice i Kozluka, nakon čega su pokapani u primarnim i sekundarnim masovnim grobnicama.

Posebno surovo poglavlje ratnog užasa dogodilo se 12. jula 1992. godine u selu Skočić kod Zvornika, gdje su pripadnici paravojne formacije “Simini četnici” na brutalan način ubili 27 Roma, među kojima su bila i djeca uzrasta od dvije do trinaest godina, kao i trudnice. Djevojčice starosti od 10 do 16 godina izdvojene su, odvedene u seksualno ropstvo te mjesecima kontinuirano silovane i mučene.

Koncentracioni logori poput Batkovića kod Bijeljine, logora Luka u Brčkom te zatočeničkih objekata u Doboju i Jakešu bili su mjesta na kojima su Romi, zajedno s ostalim nesrpskim zatvorenicima, prolazili kroz nezamislivu torturu, izgladnjivanje i sistematska poniženja. U logoru Jakeš kod Modriče, kao i u Doboju i drugim zatočeničkim objektima, Romkinje i maloljetne djevojčice bile su žrtve sistematskog i masovnog silovanja, često pred očima svojih očeva, majki, braće, muževa i komšija.

U ovom izvještaju Romkinje su prepoznate kao dvostruke žrtve – kao žene žrtve rodno zasnovanog nasilja i kao pripadnice marginalizovane etničke zajednice. Silovanja i seksualna zlostavljanja korištena su kao oružje rata u Bijeljini, Zvorniku, Doboju, Modrići, Miljevini i mnogim drugim mjestima.

Nakon rata, suočene s duboko ukorijenjenim patrijarhalnim normama, strahom od odbacivanja i odmazde, siromaštvom te nepovjerenjem u institucije, ove žene prisiljene su živjeti u prostoru “dvostruke tišine” – tišine rata i tišine poslijeratnog ignorisanja. Mnoge od njih i danas žive u neposrednoj blizini svojih zlostavljača, bez adekvatne psihološke, pravne i materijalne podrške.

Posljedice ovog sistematskog nasilja su katastrofalne. Demografski podaci svjedoče o gotovo potpunom brisanju Roma s prostora Podrinja; njihov broj je između popisa stanovništva iz 1991. i 2013. godine opao za više od 78 posto. Naselja i mahale poznati kao "Ciganluci" u Jasenju (općina Teočak), Derventi, Prijedoru i Banjoj Luci fizički su izbrisani s lica zemlje. Infrastruktura je uništena, kuće u Zvorniku i Novoj Kasabi devastirane su ili srušene, a povratak je dodatno onemogućen uzurpacijom njihove imovine.

Ovaj izvještaj jasno poručuje da tranziciona pravda, procesi memorijalizacije i obnova društva u Bosni i Hercegovini ne mogu biti potpuni bez priznavanja romskih žrtava. U sklopu ovog Izvještaja zahtijevamo hitne institucionalne korake: kreiranje sveobuhvatnih baza podataka i digitalnih mapa stradanja Roma, uključivanje njihovih priča u obrazovne programe i muzejske postavke, osiguravanje pristupa reparacijama za preživjele i žrtve seksualnog nasilja, kao i obnovu porušenih i devastiranih domova.

Konačni cilj ovog istraživanja je ispravljanje historijske nepravde kako bi se stradanje Roma trajno i neizbrisivo upisalo ne na margine, već u samo središte historijske istine o agresiji na Bosnu i Hercegovinu, ratnim zločinima i genocidu počinjenom nad njenim građanima.

**I dio:
Izvještaj o
stradanju Roma
1992-1995. godine**

1. Kontekst, ciljevi, metodologija i normativni okvir

Ovo istraživanje ima za cilj dokumentovati obrasce ratnih zločina i teških kršenja ljudskih prava nad pripadnicima romske populacije u Bosni i Hercegovini u periodu 1992–1995. godine, te analizirati te obrasce u svjetlu međunarodnog humanitarnog prava, međunarodnog krivičnog prava i primjenjivih međunarodnih standarda zaštite ljudskih prava. Osnovna intencija ovog pristupa jeste dekonstrukcija decenijske historijske amnezije i odbacivanje teze po kojoj je stradanje Roma predstavljalo isključivo “kolateralnu štetu” oružanog sukoba.

Ovaj izvještaj predstavlja **nastavak istraživačkih i dokumentacionih aktivnosti** koje je započelo udruženje Kali Sara – Romski informativni centar kroz raniji izvještaj *“Izvještaj o stradanju Roma na području Podrinja u periodu 1992–1995. godine”*, izrađen u saradnji sa Memorijalnim centrom Srebrenica i organizacijom BIRN BiH. Taj izvještaj predstavljao je **prvi sistematski pokušaj dokumentovanja ratnih zločina nad Romima u Bosni i Hercegovini**, s fokusom na područje Podrinja, te je nastao iz potrebe da se prepozna i evidentira stradanje romske zajednice koje je dugo ostajalo izvan institucionalne pažnje, istraživanja i javnog sjećanja.

Polazeći od tog pionirskog istraživanja, novi izvještaj proširuje analitički okvir i nastavlja proces prikupljanja činjenica, mapiranja lokacija stradanja i dokumentovanja iskustava romskih žrtava širom Bosne i Hercegovine. Time se nadograđuje prethodni rad Kali Sare i partnerskih organizacija, koje su već naglasile potrebu za priznavanjem romskih žrtava, njihovim uključivanjem u procese tranzicione pravde i razvojem politika memorijalizacije.

Na taj način, ovaj izvještaj ne predstavlja izolovanu inicijativu, već nastavak **šireg procesa istraživanja i javnog zagovaranja**, kojim su obuhvaćene lokacije i zločini dokumentovani u prvoj i u drugoj fazi istraživanja, a čiji je cilj da se prekine dugogodišnja institucionalna i društvena nevidljivost romskih žrtava rata, te da se njihova stradanja uključe u sveobuhvatne narative o ratu, tranzicionoj pravdi i kulturi sjećanja u Bosni i Hercegovini.

Dakle, u ovom izvještaju obuhvaćene su lokacije i zločini dokumentovani i u prvoj i u drugoj fazi. Izvještaj je podijeljen u dva dijela:

- **Analiza**, koja uključuje podatke i nalaze razvrstane po tipologiji zločina, i
- **Mapiranje**, u kojem su zločini prikazani po lokacijama na kojima su počinjeni.

Istraživanje koristi visoko strukturiran kvalitativni dokumentacioni pristup zasnovan na:

- prikupljanju individualnih svjedočenja marginaliziranih preživjelih,
- analizi pravosnažnih sudskih presuda domaćih sudova i tribunala,
- sekundarnim izvorima, medijskim arhivama i bilješkama nevladinog sektora,
- triangulaciji i forenzičkoj provjeri prikupljenih podataka.

Metodologija je razvijena strogo u skladu sa standardima dokumentovanja teških kršenja ljudskih prava koje primjenjuju međunarodni sudovi i nezavisne istražne misije, uz inkorporiranje pravne prakse i definicija Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Kroz ovaj pristup, golo ljudsko stradanje i sirova svjedočanstva žrtava prevode se u formalni, univerzalni jezik međunarodnog krivičnog prava, čime se stvara neoboriv pravni temelj za mehanizme tranzicijske pravde.

Istraživanje se temelji na polustrukturiranim intervjuima i službenim zabilješkama koje dokumentuju neposredna iskustva više desetina romskih civila, uključujući:

- preživjele direktne žrtve seksualnog nasilja, torture i logoraškog zatočeništva,
- članove porodica ubijenih, nestalih i osoba čiji su posmrtni ostaci ekshumirani,

- očevice egzekucija i oružanih napada na romska naselja,
- bivše zatočenike koncentracionih logora i improvizovanih bunkera,
- službena lica, ljekare, isljednike i aktiviste koji posjeduju neposredna institucionalna saznanja o događajima.

Proces mapiranja i prikupljanja intervjua kontinuirano je sproveden od avgusta 2025. do februara 2026. godine, pod okriljem projekta “Unapređenje učešća Roma u tranzicijskoj pravdi u Bosni i Hercegovini”. Intervjui su obavljani u različitim dijelovima Bosne i Hercegovine (uključujući Bijeljino, Brčko, Doboj, Prijedor, Prnjavor, Modriču, Kalesiju, Tuzlu...), kao i sa preživjelim koji se danas nalaze u dijaspori. Ukupno je provedeno **preko 160 opsežnih intervjua** sa preživjelim, članovima porodica žrtava i neposrednim svjedocima događaja. Intervjui su vođeni u više regija širom zemlje, uključujući sjeveroistočni, sjeverni, zapadni i podrinjski dio države, kao i u pojedinim slučajevima u dijaspori. Regionalna disperzija omogućila je komparativni uvid u obrasce nasilja i progonâ, ali i u specifičnosti lokalnih konteksta.

Mapiranje stradanja Roma u Bosni i Hercegovini tokom rata 1992–1995. pokazuje da su zločini nad Romima bili geografski rasprostranjeni i sistematski prisutni u velikom broju lokalnih zajednica. Prema prikupljenim podacima, stradanja Roma zabilježena su u najmanje 26 gradova i općina širom Bosne i Hercegovine, uključujući Podrinje, sjeveroistočnu Bosnu, Posavinu i Krajinu. Unutar ovih lokalnih zajednica identifikovane su najmanje 50 konkretne lokacije stradanja, uključujući sela, naselja, gradske četvrti, logore i pojedinačne lokacije ubistava civila.

Dokumentovani slučajevi uključuju ubistva civila, nestanke, zarobljavanje, stradanja u logorima te uništavanje romskih naselja, što potvrđuje da su Romi bili izloženi različitim oblicima ratnog nasilja. Posebno je značajno to da je na više lokacija zabilježeno da nije došlo do obnove romskih kuća niti povratka romskog stanovništva, što ukazuje na dugoročne posljedice rata i trajno raseljavanje ove zajednice.

Ovi podaci jasno pokazuju da stradanja Roma nisu bila izolovani incidenti, već široko rasprostranjen fenomen koji zahtijeva sistematsko istraživanje, dokumentovanje i javno priznanje, čime se dodatno potvrđuje relevantnost i potreba za izradom sveobuhvatnog izvještaja o ratnim stradanjima Roma u Bosni i Hercegovini.

Verifikacija i triangulacija S obzirom na vremensku distancu od preko tri decenije i krhkost ljudskog sjećanja pod teretom posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP), posebna pažnja posvećena je rigoroznoj verifikaciji navoda. Subjektivna sjećanja preživjelih podvrgnuta su objektivizaciji kroz ukrštanje s dostupnim pravnim i institucionalnim izvorima.

Navodi iz intervjua su primarno:

- upoređivani sa sudski utvrđenim činjenicama, uključujući presude Suda Bosne i Hercegovine (npr. Predmet br. S11 K 024092 17 Kri protiv Bore Miloje i dr., u kojem je dokazano strijeljanje romskih civila u Prijedoru),
- poređeni sa dostupnom dokumentacijom o koncentracionim logorima i zatočeničkim objektima (logor Luka u Brčkom, Batković u Bijeljini, Omarska, Keraterm, te improvizovani bunker u Doboju),
- provjeravani u saradnji sa zvaničnim institucijama, poput Instituta za nestale osobe BiH (INO BiH), čime su uparivana svjedočenja preživjelih s podacima o ekshumacijama masovnih grobnica (slučajevi Skočić, Sijekovac i Prnjavor) i DNK identifikacijama,
- analizirani kroz podudarnost više nezavisnih, posrednih i neposrednih svjedočenja očevidaca i članova lokalne zajednice.

Tvrdnje preživjelih koje nisu mogle biti potvrđene kroz najmanje dva nezavisna izvora ili kroz materijalnu dokumentaciju jasno su označene kao subjektivni navodi svjedoka, čime je očuvan akademski integritet rada. Shodno tome, u ovom dokumentu uspostavljena je jasna epistemološka razlika između:

- sudski utvrđenih činjenica (*res judicata*) zasnovanih na međunarodnom i domaćem pravu,
- višestruko potvrđenih obrazaca počinjenja zločina kroz ukrštena svjedočanstva žrtava,
- pojedinačnih svjedočenja o specifičnim, izolovanim incidentima.

Analitički i pravni okvir

Kako bi se obezbijedila svrsishodnost ovog istraživanja za buduće krivične postupke i zagovaračke inicijative, podaci su dekonstruisani i analizirani kroz tri nivoa:

1. **Faktografski nivo** – Precizno i objektivno dokumentovanje pojedinačnih događaja, s fokusom na utvrđivanje identiteta žrtava, lokacije, tačnog vremena stradanja i identifikaciju poznatih ili navodnih počinilaca.
2. **Obrasci ponašanja (*modus operandi*)** – Identifikacija sistematskih, ponavljajućih elemenata nasilja primijenjenih isključivo nad Romima. Ovo uključuje dokazivanje obrazaca kao što su: pretvaranje romskih naselja u zgarišta i uzurpacija zemljišta (“urbicid” u Kalesiji, Bratuncu i Prijedoru), ekstremno sakaćenje djece i beba (Doboj/Modriča), grupna silovanja žena pred muškim članovima porodice (Bijeljina, Doboj/Modriča), te neselektivno prisiljavanje romskih logoraša na izvođenje radova na prvim linijama fronta uz korištenje njihovih tijela kao “živog štita”.
3. **Pravna kvalifikacija** – Završni nivo podrazumijeva supsumpciju identificiranih radnji izvršenja (*actus reus*) i namjere (*mens rea*) pod norme međunarodnog krivičnog prava. Procjenjivano je ispunjavaju li ovi incidenti zakonske elemente prema Statutu MKSJ-a:
 - Ubistva i namjerno lišavanje života (član 5a i 2a Statuta MKSJ-a),
 - Silovanje i seksualno nasilje (član 5g),
 - Mučenje i nečovječno postupanje / namjerno nanošenje velikih patnji (član 5f, 5i i 2c),
 - Protivpravno zatvaranje i korištenje civila za rad/živi štit (član 5e, 2g i 2e),
 - Ekstenzivno uništavanje imovine i pljačka (član 2d, 3b i 3e),
 - *Progon na rasnoj, političkoj i vjerskoj osnovi kao zločin protiv čovječnosti* (član 5h), čime se dokazuje specifična diskriminatorna namjera nad romskom manjinom u Prijedoru i široj regiji.

Ovakav višeslojni analitički okvir, zasnovan na standardima i jurisprudenciji Haškog tribunala, osigurava da doživljena patnja Roma bude pravno valorizovana i integrisana u savremene napore ostvarivanja pune tranzicijske pravde.

Etika i zaštita svjedoka

Metodološki okvir ovog istraživanja počiva na najvišim etičkim postulatima i specifičnim dokaznim standardima prilagođenim dokumentovanju teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava. S obzirom na ekstremnu osjetljivost teme i intersekcionalnu ranjivost preživjelih, cjelokupan proces prikupljanja podataka beskompromisno je vođen principima informisanog pristanka, apsolutne povjerljivosti i neotuđivog prava svjedoka na povlačenje iskaza u bilo kojem trenutku. Poseban stepen pažnje i zaštite identiteta primijenjen je prilikom dokumentovanja najintimnijih i najrazornijih oblika traume, specifično kod žrtava ratnog seksualnog nasilja i osoba koje su u vrijeme izvršenja zločina bile maloljetne. Identiteti žrtava i osumnjičenih zadržani su u originalnom obliku isključivo u slučajevima gdje su ti podaci već javno dostupni kroz zvanične sudske presude ili provjerene medijske izvore, dok su u svim ostalim situacijama striktno korišteni inicijali ili pseudonimi kako bi se preživjeli zaštitili od sekundarne viktimizacije, društvene stigme i potencijalne odmazde počinilaca.

Ograničenja istraživanja

Prilikom naučne i pravne analize prikupljenih narativa, nužno je uzeti u obzir i objektivna ograničenja sa kojima se ovakva vrsta terenskog istraživanja suočava. Protok vremena od preko tri decenije neminovno dovodi do prirodne erozije sjećanja, ali se kao daleko ozbiljnije barijere izdvajaju paralizirajući

strah svjedoka od odmazde i duboko ukorijenjena sistemska nevidljivost Roma. Zvanične ratne i poslijeratne državne evidencije karakteriše hronični nedostatak arhivske dokumentacije o romskim žrtvama, čija su stradanja svjesno marginalizirana. Ipak, iz perspektive ljudskih prava, ova ograničenja ne predstavljaju prepreku za utvrđivanje istine; naprotiv, ona se pažljivo i analitički integriraju u proces pravne kvalifikacije, čime se dokazuje dodatni sloj diskriminacije sa kojim se ova zajednica suočava čak i u smrti.

Standard dokazivanja

U pogledu pravne prirode i vrednovanja činjenica, od krucijalne je važnosti naglasiti epistemološku razliku između ovog izvještaja i klasičnih sudskih presuda. Ovaj dokument ne primjenjuje strogi krivičnopravni standard dokazivanja “van svake razumne sumnje” (*beyond reasonable doubt*), koji je rezervisan isključivo za sudske instance. Umjesto toga, analiza se – u skladu sa praksama međunarodnih komisija za ljudska prava – temelji na standardu “razumne osnove za vjerovanje” (*reasonable grounds to believe*). Ovakav pristup usmjeren je na identifikaciju konzistentnih, višestruko i unakrsno potvrđenih obrazaca nasilja i progona. Upotreba ovog dokaznog standarda predstavlja esencijalni, međunarodno priznati mehanizam u dokumentovanju ratnih zločina. On omogućava da se iz preliminarne, terenske procjene izgradi čvrsta baza koja direktno ukazuje na potencijalnu međunarodnu krivičnu odgovornost.

Međunarodno humanitarno pravo

Oružani sukob u Bosni i Hercegovini bio je regulisan pravilima međunarodnog humanitarnog prava, uključujući četiri Ženevske konvencije. Zajednički član 3. svih Ženevskih konvencija izričito zabranjuje, u svim okolnostima, nasilje nad životom i tijelom, naročito ubistva svih vrsta, sakaćenje, okrutno postupanje i mučenje, povrede ličnog dostojanstva, naročito ponižavajuće i degradirajuće postupanje, izricanje i izvršavanje kazni bez prethodnog suđenja pred redovno ustanovljenim sudom.

Član 27. Četvrte ženevske konvencije garantuje zaštitu žena od napada na njihovu čast, uključujući silovanje i prisilnu prostituciju. Član 33. ove konvencije zabranjuje pljačku i kolektivno kažnjavanje, dok član 49. zabranjuje prisilno premještanje i deportaciju zaštićenih osoba. Ove zabrane su apsolutne i predstavljaju temeljne norme međunarodnog prava.

Ratni zločini

Teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava predstavljaju ratne zločine. Standardi razvijeni kroz praksu MKSJ-a potvrdili su da ratni zločini uključuju namjerno ubijanje civila, mučenje, okrutno postupanje, protivpravno zatvaranje, prisilni rad, pljačku, uništavanje imovine bez vojne nužde i seksualno nasilje. Ključni elementi ratnog zločina su: postojanje oružanog sukoba, veza između djela i sukoba i status žrtve kao civila ili zaštićene osobe.

Zločini protiv čovječnosti

Zločini protiv čovječnosti su definisani kao određena djela počinjena u okviru rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, uz znanje o tom napadu. Prema članu 5. Statuta MKSJ-a, relevantna djela uključuju: ubistvo, istrebljenje, zatvaranje, mučenje, silovanje, progon na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi te druga nečovječna djela. Ključni elementi su: postojanje napada na civilno stanovništvo, rasprostranjen ili sistematski karakter i svijest počinilaca o tom kontekstu. Za razliku od pojedinačnih ratnih zločina, zločini protiv čovječnosti podrazumijevaju širi obrazac ponašanja.

Progon na etničkoj osnovi

Progon predstavlja posebno relevantnu pravnu kvalifikaciju u ovom izvještaju. U međunarodnom krivičnom pravu, progon podrazumijeva namjerno i ozbiljno uskraćivanje temeljnih prava suprotno međunarodnom pravu, zbog pripadnosti određenoj grupi. Pri tome je diskriminatorna namjera ključni element.

Prisilni nestanci

Prisilni nestanci predstavljaju ozbiljno kršenje međunarodnog prava i smatraju se ratnim zločinom prema članu 5. Statuta MKSJ-a (namjerno oduzimanje slobode uz zatim skrivenu sudbinu ili odbijanje priznavanja), zločinom protiv čovječnosti kada su počinjeni u okviru rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo (član 5. Statuta MKSJ-a).

Ova praksa direktno krši **zajednički član 3. Ženevskih konvencija** i predstavlja oblik mučenja i nečovječnog postupanja, jer porodice žrtava ostavlja u stanju trajne nesigurnosti i psihološke patnje.

Seksualno nasilje

Međunarodno pravo danas jasno prepoznaje silovanje i druge oblike seksualnog nasilja kao:

- teška kršenja Ženevskih konvencija,
- ratne zločine,
- zločine protiv čovječnosti,
- oblik mučenja kada uključuju namjerno nanošenje teške fizičke ili psihičke patnje.

Zabrana mučenja je apsolutna i sadržana je u članu 3. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava koji propisuje: "Niko ne smije biti podvrgnut mučenju ili nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju." Seksualno nasilje nad romskim ženama, ukoliko je bilo sistematsko ili dio šireg napada, može predstavljati i element progona na etničkoj i rodnoj osnovi.

Međunarodno pravo ljudskih prava i obaveza istrage

Bosna i Hercegovina je obavezna da osigura efektivnu istragu i pravni lijek za teške povrede prava na život i zabrane mučenja. Član 2. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava štiti pravo na život, dok član 13. garantuje pravo na efektivan pravni lijek. Država ima pozitivnu obavezu da provede nezavisnu i djelotvornu istragu, procesuirá počinioce i osigura pristup pravdi bez diskriminacije. U kontekstu rodne i etničke diskriminacije, relevantna je i Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena Ujedinjenih nacija, koja obavezuje države da uklone diskriminaciju žena u svim oblicima, uključujući u pristupu pravdi i reparacijama.

Pravo na reparacije

Međunarodno pravo priznaje pravo žrtava teških kršenja na reparaciju, uključujući obeštećenje, rehabilitaciju, satisfakciju i garancije neponavljanja. Ova obaveza proizlazi iz općih principa međunarodnog prava i sudske prakse međunarodnih i regionalnih sudova za ljudska prava.

Reparacije moraju biti dostupne, nediskriminatorne i proporcionalne težini povrede. Ukoliko romske žrtve nemaju jednak pristup tim mjerama, to može predstavljati dodatno kršenje međunarodnih obaveza države.

2. Život Roma prije sukoba

Stradanje romskog civilnog stanovništva ne može se posmatrati isključivo kao kolateralna šteta šireg etničkog sukoba. Temeljna analiza prikupljenih svjedočanstava ukazuje na to da je romska zajednica poslužila kao paradigma intersekcionalne ranjivosti. Prijeratni život Roma bio je obilježen snažnim ekonomskim doprinosom i prividnom socijalnom harmonijom, koja je, nažalost, maskirala duboko ukorijenjene, latentne predrasude. Kada je vladavina prava doživjela kolaps, upravo je ta kombinacija – percipirano bogatstvo s jedne strane, te status marginalizirane manjine bez institucionalne zaštite s druge – učinila Rome najlakšom metom za zločine vođene sirovim oportunizmom i pljačkom, a pod paravanom ratnih dejstava.

Analizirajući prijeratni kontekst, nepobitno se utvrđuje da je romska populacija ostvarivala izuzetan nivo ekonomske stabilnosti, radinosti i nezavisnosti. Romske porodice nisu bile pasivni posmatrači, već aktivni graditelji lokalnih ekonomija. U urbanim sredinama, zabilježeni su primjeri impresivnog preduzetničkog uspona, gdje su pripadnici zajednice, isključivo vlastitim radom, od osnovnih zanata napredovali do vlasnika prvih privatnih ugostiteljskih objekata i motela. Supružnici iz takvih porodica nerijetko su obnašali ugledne funkcije u državnim institucijama, poput centara za socijalni rad.

U ruralnim i prigradskim regijama, romska domaćinstva su predstavljala okosnicu poljoprivredne i građevinske djelatnosti. Ispitanici svjedoče o višedecenijskom naporom radu u velikim građevinskim preduzećima, uz dodatno privređivanje kroz muziku, zanate i sezonski rad u inostranstvu. Rezultat takvog rada bio je evidentan: građene su velike dvospratne kuće, posjedovala se poljoprivredna mehanizacija, a u nekim zajednicama romske porodice slovile su za najimućnije mještane, te su posjedovale imovinu, pa čak i privatne bazene u dvorištima, o čemu su drugi mogli samo sanjati. Kako jedan od svjedoka neromske nacionalnosti zaključuje u svojim zabilješkama, oni su bili izuzetno poštovani, bogati i poštjeni ljudi koji nikome nisu činili zlo.

Djetinjstvo, obrazovanje i inkluzivni “jugoslovenski” identitet

Ovakva ekonomska integrisanost preslikavala se i na društveni život, koji preživjeli danas opisuju s dubokom nostalgijom. Prijeratni period pamti se kao harmonično doba bez institucionalne segregacije. Djeca su redovno pohađala obrazovne ustanove i rasla u multietničkom okruženju u kojem su se njegovali osjećaji zajedništva i nadnacionalnog, “jugoslovenskog” identiteta. Mnogi roditelji svjesno su štitili djecu od bilo kakvih nacionalnih podjela, te su djeca odrastala ne poznajući etničke razlike među svojim vršnjacima.

Ova inkluzija bila je posebno vidljiva u kulturno-vjerskom segmentu. Preživjele žrtve svjedoče o bezbrižnim danima kada su, kao jedini pripadnici romske manjine u svojim naseljima, slobodno i s radošću posjećivali lokalne bogomolje (džamije) i proslavljali vjerske praznike zajedno s komšijama drugih nacionalnosti. Osjećaj sigurnosti bio je apsolutan; vladao je nepisani društveni ugovor po kojem niko nikoga nije dirao, a komšije su dijelile svakodnevnicu, hranu i međusobno poštovanje.

Dekonstrukcija suživota

Ipak, objektivna analiza ljudskih prava zahtijeva dekonstrukciju ovog narativa o idealnom suživotu. Ispod površine dobrosusjedskih odnosa kontinuirano je egzistirala tiha, ali snažna rasna i etnička stigma. Prijeratna integracija bila je, u mnogim aspektima, uslovna.

Potresna svjedočanstva preživjelih otkrivaju bolne uspomene iz djetinjstva, u kojima su romska djeca, uprkos tome što su u školu dolazila uredna, čista i vaspitana, bila izložena biološkom redukcionizmu i izolaciji. Svjedoci kroz suze opisuju kako su pojedine komšije i djeca upirali prstom u njih, koristeći pogrdne nazive i upozoravajući druge da se s njima ne druže isključivo zbog tamnije boje kože. Ovo osjećanje inherentne odbačenosti – spoznaja da ih boja kože unaprijed osuđuje na niži društveni status – predstavlja ključni nalaz ovog izvještaja. Upravo će ta generacijski ukorijenjena predrasuda i

percepcija Roma kao građana drugog reda poslužiti kao psihološki temelj i opravdanje zločincima za potpunu dehumanizaciju koja je uslijedila.

Zbog povjerenja u komšije i državu, izbijanje oružanog sukoba izazvalo je potpunu psihološku paralizu romske zajednice. Za razliku od drugih etničkih grupa koje su možda imale političke ili vojne strukture koje su ih upozoravale na opasnost, Romi su bili apsolutno nespremni. Žrtve svjedoče o opštoj zabludi i naivnom uvjerenju da će sukobi trajati tek nekoliko dana i da će se "ljudi brzo dozvati pameti". Odsustvo bilo kakve systemske zaštite ili informacija učinilo je romsku populaciju primarnom i najranjivijom metom u prvim danima kolapsa sistema, zbog čega su ostali u stanju potpunog šoka kada su naoružane formacije počele upadati u njihove domove.

Nalazi istraživanja nedvosmisleno pokazuju da najrazorniji element stradanja romske zajednice ne predstavlja samo fizičko nasilje, već stravična, intimna izdaja. Sistematsko uništavanje romskih naselja i života rijetko su provodile isključivo apstraktne, nepoznate vojne sile. Počinioci su nerijetko bili lokalni policajci, radne kolege i dojučerašnje komšije.

Preživjeli s potpunom nevjericom ističu: *"Nisu nas napadali nepoznati vojnici, nego ljudi sa kojima smo jeli i pili prije rata"*. Ova spoznaja je nepovratno razorila društveno tkivo. U zatočeničkim objektima i logorima, žrtve su prolazile kroz agoniju prepoznavanja svojih mučitelja. Zabilježeni su slučajevi gdje brutalno premlaćivana žrtva doziva lokalnog policajca po imenu, pitajući ga u suzama: *"Jeo si sa mnom i pio, a sad me ovako maltretiraš?"* Rat je poslužio kao katalizator koji je ogolio prava lica onih s kojima su Romi godinama gradili suživot.

3. Tipologija stradanja

U ovom dijelu prikazani su nalazi iz kvalitativnih podataka prikupljeni u skladu sa metodologijom izvještaja: neposredne (direktne) i posredne izjave svjedoka, terenska istraživanja i službene zabilješke koje dokumentuju stravična stradanja romskog stanovništva. Iako ovi narativi u većini slučajeva još uvijek nisu prošli kroz rigorozne sudske provjere i unakrsna ispitivanja, značaj ovakvog pristupa je višestruk, nezamjenjiv i predstavlja temelj za sveobuhvatnu tranzicijsku pravdu.

Ovaj pristup omogućio je pogođenim romskim zajednicama da razbiju višedecenijski “zakon šutnje” i prvi put slobodno i dostojanstveno artikuliraju vlastito doživljeno stradanje. Vrijednost ove metodologije najbolje se oslikava u frapantnim izjavama samih žrtava koje ističu da im do sada *“niko nije prišao da ih pita oko rata”*, te navode: *“ovo je prvi put da me neko ikada upitao o stradanju Roma za vrijeme rata, nikad ni sa kim nisam o ovome razgovarala do sad sa vama”*. Davanjem prostora ovim narativima, žrtvama se vraća oduzeti subjektivitet i ljudsko dostojanstvo.

Izjave svjedoka, iako nisu sudske činjenice, predstavljaju neophodan operativni i istražni materijal koji direktno informiše rad nadležnih institucija vlasti i pravosuđa. Konkretni dokaz ovog uticaja jeste činjenica da je upravo rad na prikupljanju ovih izjava rezultirao zvaničnim prijavama Institutu za nestale osobe BiH (INO BiH).

Dokumentovanje posrednih i neposrednih izjava ključno je za zagovaračke aktivnosti, posebno u kontekstu dubokog sistemskog nepovjerenja. Istraživanja pokazuju da *“Romi nemaju povjerenje u rad institucija”*, zbog čega mnogi odustaju od traženja pravde. S obzirom na protok vremena i biološki nestanak preživjelih (*“imamo i veliki broj osoba koje umiru”*), hitno bilježenje ovih izjava jedini je način da se osigura da stravična stradanja Roma ne budu prepuštena historijskom zaboravu.

U ovom dijelu podaci su prikazani primjenom pravne supsumpcije, gdje su kvalitativni podaci – proizašli iz dubinskih terenskih intervjuva, službenih zabilješki organizacije Kali Sara – Romski informativni centar, sudskih presuda i medijskih arhiva – dekonstruisani i podvedeni pod tačno određene članove Statuta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju.

Umjesto hronološkog ili geografskog narativa, radnje izvršenja (*actus reus*) nad romskim stanovništvom kategorisane su prema prirodi prekršenog međunarodnog prava. Ubistva i masovne egzekucije, poput masakra civila u Skočiću, Sijekovcu ili Volariću, klasificirane su kao *zločini protiv čovječnosti (ubistvo)* prema članu 5(a) i *teške povrede Ženevskih konvencija (namjerno lišavanje života)* prema članu 2(a) Statuta MKSJ-a. Zločini seksualnog nasilja i nezapamćene fizičke torture nad Romkinjama i romskom djecom u logorima (poput žigosanja prijevremeno rođene bebe ili lomljenja kičme dvogodišnjaku) pravno su kodificirani kroz član 5(g) za silovanje, te član 5(f) i 2(c) za mučenje i namjerno nanošenje velikih patnji. Protivpravna zatvaranja i korištenje Roma kao “živog štita” ili robovske radne snage obrađena su kroz član 5(e) i član 2(e). Konačno, uništavanje cjelokupnih romskih naselja i imovinska eksterzija analizirani su kroz prizmu člana 3(b) i 3(e) kao bezobzirno razaranje i pljačka, dok je sveobuhvatni obrazac diskriminacije, otpuštanja s posla i nasilja podveden pod krovni član 5(h) – *progon na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi*.

Konačno, da bi zagovaračke aktivnosti bile uspješne, one moraju imati nepobitan pravni temelj. Tipologizacija zločina je prvi i najvažniji korak ka aktivaciji preostalih mehanizama tranzicijske pravde jer vraća historijski subjektivitet romskoj zajednici, čime im se jasno stavlja do znanja da patnja koju su preživjeli predstavlja kršenje *jus cogens* normi međunarodnog prava, što je fundamentalni argument za zahtijevanje pravde, istine i garancije neponavljanja.

3.1. Zločini protiv čovječnosti: Ubistvo / teške povrede Ženevskih konvencija: Namjerno lišavanje života (član 5a i član 2a)

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) kroz član 5(a) i član 2(a) svog Statuta postavlja temeljne pravne i civilizacijske okvire za procesuiranje najtežih povreda prava na život. Član 5(a) definiše ubistvo kao zločin protiv čovječnosti kada je počinjeno u okviru šireg ili sistematskog napada usmjerenog protiv bilo kojeg civilnog stanovništva, dok član 2(a) inkriminira namjerno lišavanje života kao tešku povredu normi Ženevskih konvencija usmjerenih na zaštitu nezaštićenih. Kroz prizmu ljudskih prava, ovi zakonski okviri ne sankcionišu isključivo fizički akt oduzimanja života, već prepoznaju i najoštrije osuđuju sistemsku dehumanizaciju, specifičnu genocidnu ili progoniteljsku namjeru (*mens rea*) te sam obrazac uništavanja (*actus reus*) koji je primijenjen nad civilnim stanovništvom.

Iz prikupljenih izjava može se zaključiti da pravo na život romske populacije nije narušavano u kontekstu legitimnih vojnih operacija, već kroz ekstremne oblike sadizma, komercijalizacije ljudskog tijela i surovog oportunizma. U nastavku je strukturirana kategorizacija ovih zločina sa deskriptivnim ilustracijama načina izvršenja (*modus operandi*).

U okviru izvršene analize utvrđena je jasna tipologija zločina, razvrstana prema obrascu izvršenja, motivaciji počinilaca i stepenu dehumanizacije žrtava. Kategorizacija je izvršena radi preciznijeg pravnog i činjeničnog sagledavanja događaja u svjetlu relevantnih odredbi Statuta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju.

Masovne egzekucije i komercijalizacija ljudskog života

Kategorija I odnosi se na masovne egzekucije i komercijalizaciju ljudskog života. U ovim slučajevima civilno stanovništvo tretirano je kao puki objekat eliminacije ili izvor profita, čime je dostignut krajnji nivo dehumanizacije obuhvaćen članom 5(a) i članom 2(a) Statuta. Dokumentovan je slučaj na sjeveru zemlje u kojem su naoružane formacije presrele konvoje sa romskim civilima, uključujući djecu bez roditeljskog staranja. Nakon višednevnog zatočenja, uslijedila je masovna egzekucija. Ekshumacijom je pronađeno više od pedeset tijela, među kojima i veliki broj djece. Forenzički nalazi ukazali su na sistematsko uklanjanje dijelova tijela, uključujući kičmeni stub, što je potvrđeno analizama i svjedočenjima koja upućuju na organizovano vađenje i prodaju organa. U ovom slučaju, oduzimanje života imalo je isključivo profitni motiv.

U drugom dokumentovanom događaju u istočnoj Bosni izvršena je stroga selekcija civila. Žene i djeca su odvojeni, dok je više od stotinu muškaraca zatvoreno u javni objekat i potom masovno streljano. Istovremeno su nepokretne i bolesne osobe ubijane u svojim domovima. Obrasci ukazuju na unaprijed planiranu egzekuciju bez ikakvog vojnog opravdanja.

Egzekucije povezane sa prisilnim radom i elementima ritualnog sadizma

Kategorija II obuhvata egzekucije povezane sa prisilnim radom i elementima ritualnog sadizma. U ovim slučajevima civili su prethodno pretvarani u prinudnu radnu snagu, a zatim likvidirani. U jednom selu na području sjeverozapadne Bosne devet romskih civila natjerano je da iskopa masovnu grobnicu za ranije ubijene osobe. Po završetku rada svi su istovremeno ubijeni rafalnom paljbom i bačeni u jamu koju su sami iskopali. U drugom slučaju, u zatočeničkom objektu, zabilježene su metode ubijanja koje su uključivale fizičko razapinjanje žrtve na zid uz upotrebu metalnih predmeta kroz ekstremitete, nakon čega je uslijedila egzekucija vatrenim oružjem pred drugim zatočenicima. Žene su u istom objektu javno ponižavane, svlačene, vezivane žicom i bacane sa visine u rijeku. Svjedočenja potvrđuju da je cilj bio demonstracija potpune kontrole i izazivanje straha kod preostalih logoraša.

Ubistva ranjivih osoba motivisana imovinskim oportunizmom

Kategorija III odnosi se na ubistva ranjivih osoba motivisana imovinskim oportunizmom. U ovim slučajevima nije postojao nikakav vojni cilj. Ratni kontekst korišten je kao okvir za prisvajanje imovine. U jednom selu u sjeveroistočnoj Bosni starija Romkinja ubijena je nakon što je odbila napustiti svoju zemlju.

Njeno tijelo pronađeno je vezano i bačeno u bunar, što ukazuje na pokušaj prikrivanja zločina radi trajnog prisvajanja imovine. U istočnoj Bosni dokumentovan je slučaj starijeg bračnog para, pri čemu je muškarac bio osoba sa invaliditetom. Zaključani su u vlastitoj kući i živi spaljeni, uz pretpostavku da posjeduju novčana sredstva. U većem urbanom centru devetnaestogodišnja djevojka sa poteškoćama u razvoju ubijena je u stambenoj zgradi nakon pokušaja silovanja i pljačke. Napad je izvršen hladnim oružjem, uz višestruke povrede koje ukazuju na intenzivno izjivljavanje.

Vansudska pogubljenja i kasapljenje na kontrolnim punktovima

Kategorija IV obuhvata vansudska pogubljenja i kasapljenje na kontrolnim punktovima. Ova ubistva imala su funkciju uspostavljanja psihološkog terora i demonstracije moći nad civilnim stanovništvom. Dokumentovan je slučaj civila zaustavljenog na barikadi, koji je nakon likvidacije pronađen u stanju teškog sakaćenja, sa odrubljenom glavom. U drugom slučaju, na kućnom pragu, civil je ubijen bez upozorenja pred suprugom. Nakon naređenja da ustane, pogođen je iz neposredne blizine u vitalne dijelove tijela. Svjedočenja potvrđuju da nije postojala nikakva prethodna provjera niti formalna procedura.

Ukupna tipologija ukazuje na širok spektar metoda izvršenja, ali i na zajednički element potpune dehumanizacije žrtava. Obrasci ponašanja, ponavljanje sličnih metoda u različitim regijama i odsustvo bilo kakvog vojnog opravdanja potvrđuju sistemski karakter ovih djela i njihovu kvalifikaciju u okviru najtežih povreda međunarodnog humanitarnog prava.

Načini izvršenja ubistava opisanih u ovom izvještaju jasno demonstriraju da se ovdje ne radi o ubistvima iz nehata ili stradanju u unakrsnoj vatri. Primjena dekapitacije, razapinjanja, spaljivanja živih ljudi, bacanja vezanih žena niz litice, te sistematskog vađenja organa djeci iz domova dokazuje postojanje genocidne i sadističke namjere (*mens rea*) na strani počinilaca.

Romsko civilno stanovništvo je planski ciljano jer je njihova intersekcionalna ranjivost – činjenica da su bili siromašni, marginalizirani, nerijetko sa invaliditetom i bez institucionalne zaštite – počinocima davala iluziju potpune nekažnjivosti, omogućavajući im da nad njima vrše najmorbidnije oblike dehumanizacije i profitnog kriminala.

Sijekovac (Bosanski Brod)

Pitanje stradanja Roma u Sijekovcu kod Bosanskog Broda pojavljuje se u pojedinim medijskim, publicističkim i navodima svjedoka, ali do danas nije u potpunosti istraženo niti potvrđeno kroz sistematsko istraživanje ili identifikaciju žrtava. Tokom pripreme ovog pregleda nije bilo moguće pronaći preživjele svjedoke iz romske zajednice koji bi direktno svjedočili o ovom događaju, niti postoje pouzdani podaci o identitetu većeg broja žrtava. Dostupne informacije uglavnom potiču iz novinskih članaka, televizijskih priloga i publicističkih radova, koji se često oslanjaju na nepotvrđene ili posredne izvore.

U pojedinim medijskim izvještajima, uključujući tekstove objavljene u listu Novosti, iznesene su tvrdnje da je u Sijekovcu ubijen veliki broj Roma, uključujući značajan broj djece. Prema tim navodima, stradalo je do 250 Roma, od kojih 116 djece, dok su tokom ekshumacija pronađeni posmrtni ostaci djece. Slične informacije prenosili su i drugi mediji, ali bez potvrda identifikacija žrtava koje bi nedvosmisleno utvrdile njihovu etničku pripadnost. U pojedinim izvorima spominje se i odgovornost pojedinih pripadnika hrvatskih snaga, uključujući navode o umiješanosti Nijaza Čauševića zvanog Medo, pripadnika HVO-a, te jedinica pod komandom Ante Prkačina. Protiv Čauševića je, prema dostupnim informacijama, podignuta optužnica koja nikada nije pravosnažno okončana, dok je Ante Prkačin u javnim istupima negirao ličnu odgovornost za ubistva. O ovom događaju pisali su i pojedini autori i novinari istraživači, uključujući Stevu Grabovca u vezi s knjigom "Poslije zabave", kao i drugi autori publicističkih radova koji se oslanjaju na svjedočenja i sekundarne izvore.

Pored medijskih izvora, određeni navodi svjedoka i posrednih izvora opisuju događaje u Sijekovcu kao jedan od posebno brutalnih zločina tokom oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini. Prema tim svjedočenjima, u proljeće 1992. godine naoružane vojne formacije presrele su konvoje autobusa koji su

prevozili romske civile – uglavnom žene i djecu – koji su iz ratom zahvaćenih područja istočne Bosne pokušavali napustiti zemlju i doći do Zapadne Evrope. Procjenjuje se da se u autobusima nalazilo oko 200 civila. Nakon zaustavljanja konvoja, civili su izvedeni iz vozila, zarobljeni i nekoliko dana držani na jednoj livadi u stanju potpune bespomoćnosti.

Prema istim izvorima, nakon toga je uslijedila masovna egzekucija, praćena brutalnim nasiljem nad žrtvama. U jednoj od masovnih grobnica kasnije je ekshumirano 59 tijela, među kojima su forenzički potvrđeni posmrtni ostaci između 13 i 23 djece, dok su ostale žrtve bile pretežno žene. Pojedini forenzički nalazi i izjave stručnjaka iz komisija za traženje nestalih osoba ukazivali su na teška oštećenja skeletnih ostataka, uključujući nedostatak dijelova kičmenog stuba kod pojedinih tijela, što je u nekim iskazima svjedoka dovedeno u vezu s navodima o brutalnom sakaćenju tijela i mogućem vađenju organa. Izvori iz bivših vojnih struktura također su u medijima iznosili tvrdnje o mogućim motivima vezanim za trgovinu organima, ali ove tvrdnje nikada nisu potvrđene kroz sudski postupak niti kroz zvanične istražne nalaze.

Ono što je sa relativnom sigurnošću poznato jeste da je u Sijekovcu ekshumirana masovna grobnica sa 59 tijela, ali nijedna od tih žrtava do danas nije zvanično i imenom identifikovana. Također je nepoznata sudbina preostalih civila iz presretnutih konvoja, s obzirom na to da svjedočenja govore o oko 200 osoba u autobusima, dok je pronađen znatno manji broj tijela. Uprkos postojanju određenih materijalnih tragova, svjedočenja i medijskih navoda, ovaj slučaj nikada nije dobio sudski epilog, niti su sve okolnosti događaja u potpunosti rasvijetljene.

Zbog nedostatka potvrđenih identifikacija i pouzdanih svjedočanstava, trenutno nije moguće sa sigurnošću utvrditi broj niti identitet žrtava, niti definitivno potvrditi da se radilo o pripadnicima romske zajednice. Ipak, posredni izvori, tvrdnje u medijima i publicističkim radovima koje se ponavljaju, kao i određena svjedočenja ukazuju na rašireno uvjerenje da bi među žrtvama mogli biti i Romi, što ovu lokaciju čini važnom za dalja istraživanja.

U tom smislu, Sijekovac se u ovom izvještaju navodi kao lokacija koja se dovodi u vezu sa mogućim stradanjem Roma, uz jasnu napomenu da su potrebna dodatna istraživanja, identifikacija žrtava i sistematska verifikacija dostupnih podataka kako bi se utvrdile sve činjenice o ovom događaju.

Volarić, Hambarine i Ravska

Događaju zabilježeni u selima Volarić, Hambarine i Ravska predstavljaju paradigmatičan primjer sistemskog istrebljenja i surovog progona marginalizirane manjine. Ovi zločini demonstriraju kako su se vojne i policijske strukture koristile haosom širokog i sistematičnog napada na civilno stanovništvo ne samo za sprovođenje etničkog inženjeringa, već i za sadističko izživljavanje i otimanje imovine od najranjivijih.

Prema navodima svjedoka, radnje izvršenja na ovim lokacijama je karakterisala ekstremna brutalnost, zloupotreba civila za prisilni rad neposredno prije likvidacije te javne egzekucije osmišljene u svrhu širenja apsolutnog terora.

Još jedan od primjera je i slučaj kada je grupa od devet romskih civila pod prijetnjom oružjem dovedena na lokaciju u selu Volarić i prisiljena da vlastitim rukama iskopa masovnu jamu. Ova jama je bila namijenjena za ukopavanje dvanaest prethodno likvidiranih civila bošnjačke nacionalnosti. Radnja izvršenja kulminirala je u trenutku kada su Romi, iscrpljeni prisilnim radom, završili kopanje grobnice; tada su spomenuti vojnici, pucajući iz vatrenog oružja, istovremeno i nemilosrdno likvidirali svih devet romskih civila, ostavljajući njihova tijela na tom stratištu.

Paralelno sa masovnim egzekucijama, pripadnici tih jedinica (uključujući B. M. i Ž. R.) vršili su ciljano ubistva pojedinaca u sklopu "čišćenja" terena. Civila S. V. pozvali su vojnici ispred njegove kuće kako bi im pokazao pravac kretanja nepoznatih lica. Nakon što je pružio tražene informacije, u trenutku kada se okrenuo i krenuo nazad prema svojoj porodici, vojnik (B. M.) mu je pucao s leđa, usmrтивši ga na licu mjesta. R. Č., koji je sjedio ispred svoje kuće, suočio se sa vojnicima koji su došli u pljačku zlata i nafte. Nakon kraće prepirke, vojnik mu je naredio da ustane; istog trenutka kada je civil ustao držeći svoju suprugu za ruku i moleći da poštede djecu, vojnik ga je hladnokrvno ustrijelio. Civila M. M., koji je čuvao

stado ovaca, vojnik je odveo prema obližnjoj šumi. Ubrzo se začuo pucanj, a vojnik se na punkt vratio sam, vodeći ukradene ovce pred sobom uz ciničnu izjavu da “čobanu više neće trebati ovce”. Civila D. B. nasilno su izvela iz kuće njegove sestre dvojica vojnika koji su se dovezli vozilom sa oznakama “UN”, te su ga odmah likvidirali iz vatrenog oružja u neposrednoj blizini kuće.

Ovi događaji detaljno su dokumentovani i analizirani u presudama Suda Bosne i Hercegovine (Predmet br. S11 K 024092 17 Kri), čime je prekinuta decenijska šutnja o ovim zločinima.

Utvrđeno je da su civili bili nezaštićena lica koja nisu učestvovala u borbenim dejstvima. Poznato je da su ubistva u Volariću, Hambarinama i Ravskoj predstavljala dio široko rasprostranjenog i sistematičnog napada vojske i policije Srpske Republike BiH usmjerenog protiv nesrpskog civilnog stanovništva opštine Prijedor, koje je obuhvatalo Bošnjake, Hrvate i Rome. Jasno su utvrđeni identiteti žrtava, vrijeme i lokacije egzekucija, kao i *modus operandi* počinilaca.

Dehumanizacija je dostigla vrhunac u Volariću, gdje su žrtve tretirane kao besplatna, potrošna radna snaga za prikrivanje tuđih zločina, da bi odmah zatim i same bile odbačene u istu jamu. Oportunistička ubistva pred očima porodica i likvidacije radi pljačke ovaca ili zlata dokazuju postojanje jasne diskriminatorne namjere (*mens rea*). Optuženi su znali da napadaju populaciju koja je socijalno i politički obespravljena, računajući na potpunu nekažnjivost u atmosferi u kojoj je ljudski život Roma vrijedio manje od ratnog plijena. Procesuiranje ovih specifičnih obrazaca nasilja ostaje trajni imperativ za tranzicijsku pravdu, kako se mehanizmi marginalizacije ne bi više nikada koristili kao dozvola za istrebljenje.

Slučaj prisilne uzurpacije imovine i svirepog ubistva starice u opštini Kalesija

Prije ubistva, cjelokupno romsko naselje u kojem je živjela žrtva brojalo je pedesetak domaćinstava. Naoružani pripadnici lokalnih zajednica i dojučerašnje komšije počeli su sistemski napadati naselje, pucajući noću oko kuća i prijeteći mještanima klanjem i silovanjem žena ukoliko ne napuste svoje domove. Pod ovim terorom, većina Roma je u panici pobjegla, ostavljajući ili prodajući svoja velika imanja u bescjenje (za iznose od samo 500 do 2000 KM). Međutim, starija mještanka B. B. odlučno je odbila da napusti svoju kuću i imanje u kojem je provela život.

Kako bi se domogao njene plodne zemlje, lokalni komšija (identifikovan inicijalima A. L.J.) osmislio je prevaru. Koristeći činjenicu da je starica bila potpuno nepismena, podmetnuo joj je dokumente o prenosu vlasništva nad zemljištem, uz lažno usmeno uvjeravanje da zapravo potpisuje papire potrebne za dobijanje socijalne, odnosno humanitarne pomoći.

Kada je prevara realizovana, a žrtva uprkos tome odbila da fizički napusti svoj dom, uslijedila je stravična likvidacija. Napadači su nad staricom izvršili čin ekstremnog ponižavanja i sadizma; prema iskazima očevidaca koji su pronašli tijelo, ubice su žrtvi u ruke stavile dvije repe, nakon čega su joj brutalno svezali ruke. Potom joj je oko noge svezan dugi konopac (privuza). U takvom bespomoćnom, vezanom stanju, žrtva je bačena u lokalni bunar s vodom, a zatim joj je glava gurnuta i zatrpana u snijeg kako bi ubice bile sigurne da neće preživjeti.

Nakon što su članovi porodice (kćerka i sinovi) pronašli unakaženo tijelo svoje majke, lokalne civilne i policijske strukture su, po dolasku na lice mjesta, potpuno ignorisale očigledne forenzičke dokaze nasilne smrti. Iako je žrtva imala svezane ruke i konopac oko noge, zvanična komisija je donijela sramotan, paušalan zaključak da se starica jednostavno “smrzla”. Nedugo nakon njene smrti, isti komšija A. L.J. ogradio je njeno imanje, tvrdeći da je zemlju “legalno kupio”, te je romska imovina trajno uzurpirana.

Ovaj slučaj je rekonstruisan na osnovu svjedočanstva najbližih srodnika žrtve koji su neposredno učestvovali u pronalasku i ukopavanju tijela. Sin žrtve eksplicitno opisuje zatečeno stanje tijela svoje majke – konopac od 3-4 metra vezan za nogu i svezane ruke, što je apsolutni dokaz da smrt nije nastupila prirodnim putem niti pukim smrzavanjem. Svjedoci potvrđuju da je neposredno nakon ubistva osumnjičeni komšija fizički zagradio parcelu oko kuće i verbalno potvrdio da je zemlja “njegova”, pravdajući to ranije podmetnutim papirima.

Postoje dokazi da su nadležni organi svjesno zanemarili znakove ubistva. Dodatno, kada je sin žrtve pokušao tražiti pravdu za otetu zemlju, lokalna policija ga je odvela u šumu, vezala za drvo i brutalno pretukla, uz eksplicitne prijetnje da će biti ubijen ukoliko ne napusti to područje i ne odrekne se imovine.

3.2. Zločini protiv čovječnosti: Silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja (član 5g)

Seksualno nasilje počinjeno tokom rata u Bosni i Hercegovini međunarodno je prepoznato kao ozbiljno kršenje međunarodnog humanitarnog prava i krivičnog prava. Praksa MKSJ-a utvrdila je da sistematsko silovanje može predstavljati **zločin protiv čovječnosti**, mučenje i seksualno porobljavanje (*predmet Dragoljub Kunarac i ostali*). Iako su iskustva Bošnjakinja i Hrvatica u većem broju dokumentovana, svjedočanstva Romkinja ostala su gotovo potpuno nevidljiva u javnim politikama, memorijalizaciji i programima reparacija.

Ova nevidljivost odražava duboko ukorijenjenu interseksionalnu diskriminaciju: Romkinje su bile meta nasilja zbog svog roda i etničke pripadnosti. Sistematsko i brutalno silovanje, uključujući maloljetne djevojčice, dešavalo se u logorima, kućama, bunkerima, javnim prostorima i drugim mjestima zatočenja.

Sistematski napadi

Seksualno nasilje nad ženama i djevojčicama romske nacionalnosti tokom rata u Bosni i Hercegovini predstavlja jednu od najmračnijih i najmanje istraženih stranica moderne historije ljudskih prava. Na osnovu dostupnih izvora evidentno je da ovi zločini nisu bili izolovani incidenti, već dio "širokog i sistematičnog napada" usmjerenog protiv civilnog stanovništva, sa jasnom diskriminatornom namjerom utemeljenom na nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti. Iz perspektive ljudskih prava i tranzicijske pravde, uticaj ovog nasilja je razoran zbog svoje interseksionalne prirode – žrtve su ciljane istovremeno zbog svog etničkog identiteta i svog roda, što je rezultiralo specifičnim oblicima dehumanizacije i dugoročne društvene paralize.

Fenomenologija nasilja: Ekstremna tortura i javno ponižavanje

Izvori dokumentuju svirep i dehumanizirajući *modus operandi* počilaca. Sistematska priroda ovih zločina ogledala se u njihovoj brutalnosti i strateškom korištenju javnog prostora za uništavanje dostojanstva. Romkinje i maloljetne djevojčice (često uzrasta od 13 do 14 godina) bile su izložene višekratnim grupnim silovanjima u logorima poput **Jakešnice**, u bunkerima ispod **"Žutog mosta"** u Doboju, te u privatnim kućama i dvorištima u Bijeljini i Miljevini. Seksualno nasilje je često kombinovano sa fizičkom torturom, poput slučaja supruge S. D. u Miljevini, na kojoj su vojnici gasili cigarete. Brutalnost se ogledala i u masovnosti napada; u logoru Jakešnica zabilježeno je da je na jednu žrtvu nasrtalo i do deset vojnika.

Specifičan uticaj na romsku zajednicu ogleda se u metodi **javnog ponižavanja**. Izvori dokumentuju slučajeve gdje su očevi, muževi i djeca bili prisiljeni posmatrati silovanja svojih najbližih, što je činilo dio šireg plana slamanja porodičnog integriteta i društvenog tkiva romske zajednice. N. A. svjedoči o užasu u kojem je njen otac bio prisiljen gledati šta vojnici rade njoj i njenoj četrnaestogodišnjoj sestri. Ovakva ekstremna tortura, koja je nerijetko uključivala i fizičko unakažavanje (poput gašenja cigareta po tijelu žrtava), ostavila je duboke ožiljke koji su spriječili normalnu reintegraciju preživjelih u njihovu primarnu zajednicu. Dakle, cilj nije bio samo uništenje integriteta žrtve, već i potpuna degradacija porodičnog i društvenog tkiva zajednice.

Bijeljina (Čopor i "Divlji Zapad")

U Bijeljini je seksualno nasilje nad Romkinjama poprimilo oblik javnog spektakla dehumanizacije, gdje su žrtve silovane pred okupljenim narodom koji je bio prisiljen posmatrati čin. U naseljima Čopor i Salaš, srpski vojnici su upadali u kuće u kojima su bile smještene izbjegličke porodice, vršeći selekciju žena na osnovu fizičkog izgleda. Jedno od najpotresnijih svjedočenja odnosi se na naselje "Divlji Zapad", gdje su žrtvu H. silovali u kući njenih roditelja pripadnici jedinice "Simini četnici". Seksualno zlostavljanje

redovno je pratila rasistička retorika i dehumanizacija; počinio su žrtve nazivali “Cigankama”, “bagrom” i “ruglom”, istovremeno vršeći najteže oblike fizičke torture. Izvori bilježe brojne žrtve, među kojima su R. R., B. R., K. B., P. B. te H. A.

Foča (Miljevina – Karamanova kuća)

Na području Foče, tačnije u naselju Miljevina, dokumentovana je ekstremna seksualna tortura u tzv. “Karamanovoj kući”. Žrtve poput J. R. i supruge S. D. proživjele su svirepa zlostavljanja; izvori navode da su na supruzi S. D. počinio čak gasili cigarete tokom mučenja. Ovi zločini ukazuju na sadistički karakter nasilja koji je nadilazio samu radnju silovanja, te je služio kao sredstvo potpunog slamanja dostojanstva žrtve.

Doboj i Modriča (Sistematska tortura u logoru Jakešnica)

Seksualno nasilje na području Doboja i Modriče nije bilo tek nuspojava vojnih dejstava, već strateški primjenjivan instrument dehumanizacije. Romkinje su sistematski odvođene iz civilnih skloništa i privatnih posjeda na izolirane lokacije, poput groblja **Bešlagić brdo**, gdje su izlagane višekratnim grupnim silovanjima.

Logor **Jakešnica** (Modriča) profilira se u izvorima kao mjesto ekstremne strukturalne torture. Svjedočanstva ukazuju na to da su u ovom objektu zatočavane čitave porodice, pri čemu su žene i djevojčice bile izložene brutalnosti koja nadilazi individualne incidente, te poprima razmjere organizovanog zločina:

“Na Jakešnici su uhvatili jednu T. O., silovali su je; uhvatili su njezinu sestru; ona nije mogla više da trpi bolove jer to nije bio jedan, to je bilo desetorica na jednu... ona je bila silovana u logoru od 13 i po godina, bila je sva unakažena”.

Ovi navodi precizno dokumentiraju masovnost napada (više počinilaca na jednu žrtvu) i ekstremnu mladost žrtava, što prema standardima međunarodnog prava predstavlja tešku povredu Ženevskih konvencija i zločin protiv čovječnosti.

Specifične lokacije zatočenja: Mostovi i bunker i kao mjesta dehumanizacije

Analiza svjedočenja N. A. i drugih žrtava identificira dvije ključne mikrolokacije koje su služile kao mjesta zatočenja i seksualnog zlostavljanja: “**Žuti most**” u Jakešnici i “**Stari most**” u Doboju.

Bunker i ispod “Žutog mosta”: Žrtve su držane u podrumima privatnih kuća i bunkerima u nehumanim uvjetima, često dijeleći prostor sa stokom (konjima, kravama i svinjama). Ovakav *modus operandi* imao je za cilj potpunu degradaciju ljudskog dostojanstva prije samog čina nasilja. N. A. svjedoči da su žene i djevojčice, mahom iz Modričkog Luga, u tim prostorima izlagane najtežim oblicima zlostavljanja, dok su članovi porodice, uključujući očeve, bili prisiljeni to posmatrati.

Logor kod “Starog mosta” u Doboju: B. A. opisuje identičan obrazac postupanja, gdje su žrtve tretirane kao stoka, a seksualno nasilje je vršeno javno. Ona navodi: “*Uhvatili su nas i bili smo u logoru kod Starog mosta, logor sa konjima i kravama... ćerku su mi silovali pred svima, sve smo to mi morali gledati*”.

Iskazi svjedoka, poput onog koji je dao M. H., potvrđuju da su žrtve u Doboj često dovodene iz Modriče, što ukazuje na prekograničnu koordinaciju jedinica VRS-a u sprovođenju progona. On precizira sudbine T. O. i njene sestre, navodeći da je sestra u trenutku silovanja imala svega četrnaest godina.

Ovi lokaliteti – mostovi i bunker i – ostaju u kolektivnom sjećanju preživjelih kao simboli apsolutnog kolapsa ljudskih prava, gdje je intersekcionalna pozicija Romkinja (kao žena i kao pripadnica marginalizovane etničke grupe) iskorištena za sprovođenje najsvirepijih oblika ratne torture.

Tragični ishodi: Samoubistva i transgeneracijska trauma

Psihološki kolaps uzrokovan traumom i društvenom stigmom u više navrata je dovodio do fatalnih ishoda. Izvori navode potresni slučaj R. A., koja je nakon silovanja u Janjarima kod Ugljevika pobjegla u Austriju, gdje je rodila dječaka, ostavila ga u bolnici i potom izvršila samoubistvo. Destruktivni uticaj

traume prenio se i na muške članove porodice; F. B., otac žrtve, oduzeo je sebi život nakon što je saznao da mu je kćerka silovana.

Djeca rođena kao posljedica silovanja

Seksualno nasilje ostavilo je neizbrisive biološke i psihološke tragove na romsku zajednicu. Dokumentovano je rađanje djece kao direktna posljedica silovanja, što je za majke značilo doživotno suočavanje s traumom. Izvori potvrđuju rođenje najmanje troje djece:

- **B. A.** je nakon torture u logorima rodila sina u Njemačkoj.
- **H. H.** je stigla u Njemačku trudna kao posljedica silovanja u Bijeljini i tamo rodila sina koji danas tamo živi.
- **R. A.** je rodila sina u Austriji neposredno prije samoubistva.

Ova djeca, kao i njihove majke, žive u sjeni traume koja je često prećutana unutar same zajednice zbog dubokog osjećaja srama.

Barijere u ostvarivanju pravde i fenomen prinudne šutnje

Naučna analiza dostupnih izvora ukazuje na to da žrtve Romkinje decenijama ostaju u zoni šutnje zbog tri ključna faktora: stigmatizacije i internaliziranog srama, strukturalne diskriminacije i nepovjerenja u institucije te straha za sigurnost.

U kulturološkom kontekstu romske zajednice, silovanje se često percipira kao porodična sramota. Žrtve poput A. O. tajnu su krile decenijama čak i od supružnika. N. A. opisuje ovaj osjećaj riječima: *“I umrijet ću samo što je moj otac to gledao... stid me je kad ovako gledam u njih”*. Proces dokazivanja statusa civilne žrtve rata je administrativno nasilan prema Romkinjama. Procedure su skupe, zahtijevaju svjedoke i višekratna putovanja, što žrtve lošeg imovinskog stanja ne mogu priuštiti. Ismijavanje od strane institucija, poput slučaja šefa policije u Doboju koji je ismijao silovanu trinaestogodišnju djevojčicu, stvorilo je trajno nepovjerenje.

Mnoge žrtve i danas žive u blizini počinilaca. T. F. navodi da zna imena silovatelja, ali se plaši progovoriti jer su oni “još uvijek na funkcijama”. Strah od retraumatizacije i mogućnosti novog sukoba blokira svaku inicijativu za pravdom: *“Nemojte, neću da pričam, prije bih se ubila”*, svjedoči jedna od žena plašeći se da će pokretanje teme “vratiti rat na njihova vrata”.

Na osnovu dostupnog materijala može se zaključiti da je seksualno nasilje nad Romkinjama korišteno kao efikasno oruđe etničkog čišćenja i dehumanizacije. Dugogodišnja šutnja nije samo odraz kulturoloških specifičnosti, već direktna posljedica kontinuirane systemske diskriminacije i neuspjeha države da kazni počinioce i osigura adekvatnu reparaciju.

Seksualno nasilje nad Romkinjama u BiH nije bilo slučajan nusproizvod rata, već sistematsko oruđe progona koje je ciljalo na najranjiviju grupu unutar civilnog stanovništva. Pravna kvalifikacija ovih djela kao zločina protiv čovječnosti (član 5. Statuta MKSJ-a) u potpunosti je utemeljena u izvorima koji dokumentuju *modus operandi*: javna poniženja, zlostavljanje pred porodicom i zanemarivanje od strane institucija. Dugoročna posljedica je stvaranje “nevidljivih žrtava” čija patnja nije adekvatno adresirana u javnim politikama niti reparacijama. Trenutni sistem tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini pokazuje ozbiljan deficit u prepoznavanju intersekcionalnih potreba ovih žena, čime se njihova ratna trauma produžava kroz institucionalno zanemarivanje i društvenu izolaciju. Bez specifičnih programa koji bi u obzir uzeli i etničku i rodnu dimenziju njihove patnje, ove žrtve će ostati zarobljene u onome što izvori nazivaju “svojom tišinom”, koja ostavlja ove žene u trajnoj društvenoj i pravnoj izolaciji, a traumu da se prenosi na buduće generacije kroz socijalnu i ekonomsku marginalizaciju.

3.3. Zločini protiv čovječnosti: Mučenje i druga nečovječna djela / teške povrede Ženevskih konvencija: Namjerno nanošenje velikih patnji (član 5f, 5i i član 2c)

Djela mučenja, nečovječnog postupanja i namjernog nanošenja velikih patnji predstavljaju najteže oblike kršenja ljudskog dostojanstva, sankcionisane članom 5(f) i 5(i) te članom 2(c) Statuta MKSJ-a. Analiza dokumentovanih događaja nad romskim civilnim stanovništvom u Bosni i Hercegovini ukazuje na to da su ovi zločini daleko prevazilazili okvire uobičajenog ratnog nasilja, spuštajući se u sferu ekstremnog, ritualnog sadizma i apsolutne dehumanizacije, gdje su žrtve, zbog svoje etničke pripadnosti i društvene marginalizacije, tretirane kao objekti za patološko izživljavanje.

Najmračnija manifestacija ovog sadizma zabilježena je na području Doboja i Modriče, gdje je primijenjena nezapamćena surovost prema najranjivijoj kategoriji – dojenčadi i maloj djeci. Slučaj prijevremeno rođene bebe, dječaka D. O., ilustruje krajnji stepen bešćutnosti. Rođen u sedmom mjesecu trudnoće u aprilu 1992. godine, dječak je usljed ratnih dejstava i bijega roditelja ostao bespomoćan u bolničkom inkubatoru u Doboju. Uspostavom kontrole nad gradom, lokalne vlasti su ovo dijete putem radija oglašavale kao “dijete bez roditelja na poklon”, tretirajući ljudsko biće kao napuštenu imovinu ili ratni plijen. Kada je dijete, posredstvom međunarodnih organizacija, konačno razmijenjeno i vraćeno roditeljima, otkriven je stravičan trag nečovječnog postupanja; na ruci je dvogodišnji dječak imao tešku opekotinu, a u najlonskoj kesi pored njega pronađena je metalna četnička kokarda kojom je doslovno žigosan, poput stoke. Ovaj akt trajnog fizičkog i psihološkog sakaćenja ostavio je razorne posljedice, pretvorivši žrtvu u osobu s teškim invaliditetom koja danas živi u apsolutnom strahu od svjetlosti, gužve i ljudskih glasova.

Nečovječno postupanje prema djeci korišteno je i kao instrument najteže psihološke torture nad njihovim roditeljima. U dobojskim logorima, naoružani vojnici su pred očima oca oteli dvogodišnjeg dječaka H. A. i iz sve snage ga bacili o zid, pri čemu su djetetu smrskani kukovi i slomljena kičma, čime je osuđen na trajni teški invaliditet. Pored fizičkog sakaćenja, preživjeli svjedoče o morbidnim psihološkim igrama u kojima su počinioči bebe stavljali u improvizovane bazene s vodom, a zatim oko njih postavljali aktivne bombe, uživajući u neizrecivom teroru i vrisci roditelja koji su bili prisiljeni to posmatrati. Dehumanizacija odraslih muškaraca na ovim lokacijama također je poprimala oblike srednjovjekovnih mučenja. Zabilježen je slučaj civila K. A., koji je podvrgnut ritualnoj torturi tako što je “poput Isusa” razapet na zid, pri čemu su mu kroz ruke i noge zakucani šarafi. Dok je žrtva još uvijek davala znakove života i disala, egzekutori su pucali u nju, a potom su ostale, prestravljene logoraše prisilili da njegovo tijelo skidaju sa zida i pakuju u vreće.

Institucionalizovano mučenje i namjerno nanošenje teških tjelesnih povreda sistematski je provođeno i unutar koncentracionog logora Batković kod Bijeljine. Romski zatočenici bili su izloženi svakodnevnim, brutalnim premlaćivanjima kundacima i drugim predmetima od strane stražara, među kojima je identifikovan G. B., ali i od strane drugih logoraša (kapoa) poput Dž. Z. zvanog “Špajzer” i F. P., koji su zloupotrebljavali svoju poziciju da bi tukli i terorisali druge zatvorenike. Surovost ovog logora kulminirala je u slučajevima teškog fizičkog sakaćenja, o čemu svjedoči preživjeli logoraš H. Z. (koji je kasnije iz straha promijenio ime u P. V.), navodeći da je jednom romskom zatočeniku iz Brčkog, poznatom pod nadimkom “Zelena beretka”, tokom torture nožem iskopano oko. Sam svjedok H. Z. spašen je dalje torture isključivo zahvaljujući činjenici da je njegov očuh bio pripadnik srpskih paravojnih formacija, te je svojim uticajem uspio izdejstvovati njegovo oslobađanje.

Na području Prnjavora, teška kršenja međunarodnog prava manifestovala su se kroz ekstremni psihološki teror koji su nad romskim porodicama provodile paravojne formacije, s ciljem njihovog prisilnog raseljavanja. Jedinica “Vukovi sa Vučijaka” izvršila je iznenadni oružani upad na imanje porodice Z. M. Naoružani vojnici su porodicu, u kojoj se nalazila i beba, prisilili da legnu na zemlju, a zatim su počeli pucati iznad njihovih glava i rešetati okolna vozila, uz neprestane psovke i prijetnje klanjem. Psihološka tortura je dostigla vrhunac kada je jedan od članova porodice uspio pobjeći kroz kukuruzište; tada je vojnik poznat pod nadimkom “Robija” izvadio nož, počeo sebi rezati vene na rukama i pred prestravljenom porodicom zaklinjati se u vlastitu krv da će ih sve do jednog zaklati

ukoliko bjegunac ne bude pronađen. Masakr je izbjegnuto samo zahvaljujući komšijama koji su pozvali redovnu policiju, ali je porodica usljed pretrpljenog šoka morala trajno napustiti svoj dom. U istom gradu, romski civili poput S. Z. i I. S. bili su žrtve kontinuiranog fizičkog zlostavljanja, premlaćivanja i bombaških napada na svoje kuće, što jasno ukazuje na sistematski obrazac zastrašivanja.

Tortura i nečovječno postupanje nad djecom

Dječak D. O. rođen je 2. aprila 1992. godine u Modriči, prijevremeno u sedmom mjesecu trudnoće. Zbog potrebe za medicinskom negom, smješten je u inkubator u bolnici u Doboju. Usljed izbijanja oružanog sukoba i napada na grad, njegovi roditelji su bili prisiljeni spašavati vlastite živote bježanjem, dok je bespomoćna beba ostala zarobljena u bolnici pod kontrolom srpskih snaga. Tokom zatočeništva, dijete nije tretirano kao pacijent, već kao vlasništvo – lokalna radio stanica ga je oglašavala kao “dijete bez roditelja na poklon”, čime je izvršena njegova potpuna komercijalizacija i otuđenje. Nakon skoro dvije i po godine, dijete je spašeno i helikopterom UNPROFOR-a transportovano u Zenicu radi spajanja sa porodicom. Prilikom preuzimanja djeteta, roditelji su otkrili stravičan čin fizičkog sakaćenja. Na ruci je dječak imao tešku opekotinu, dok je u plastičnoj kesi s njegovim stvarima pronađena metalna značka – četnička kokarda (krst). Napadači su doslovno žigosali bebu užarenim metalom, ostavljajući trajni nacionalistički žig na njegovom tijelu kao da se radi o stoci. Akt žigosanja ostavio je razorne i trajne posljedice. D. O. je danas odrasla osoba s teškim invaliditetom i kompleksnim psihijatrijskim problemima; živi u potpunoj izolaciji, zaključan u sobi, patološki prestrašen od svjetlosti, gužve i ljudskih glasova, nesposoban za samostalan život.

Tokom zatočeništva u improvizovanom logoru u Doboju (kod Starog mosta), gdje su romski civili držani u nehumanim uslovima zajedno sa stokom, naoružani vojnici su sprovodili svakodnevni teror. U jednom od napada, vojnici su iz očevih ruku nasilno oteli dvogodišnjeg dječaka H. A. Pred očima prestravljene porodice, vojnik je uzeo dvogodišnje dijete i iz sve snage ga bacio i udario o čošak zida. Preživjeli svjedoci opisuju da je dijete od bolova “jaukalo kao mačka”. Ovim surovim aktom djetetu su potpuno smrskana oba kuka i slomljena mu je kičma. Iako je dječak preživio ovaj pokušaj ubistva, ostao je trajni, teški invalid osuđen na život sa posljedicama destrukcije kičmenog stuba.

Pored direktnog fizičkog nasilja, naoružana lica u dobojskim logorima koristila su djecu starosti od šest mjeseci do godinu dana kao instrumente za psihološku torturu nad roditeljima. Prema iskazima svjedoka, vojnici su bebe stavljali u improvizovane bazene sa vodom, a zatim oko njih postavljali aktivne bombe i granate. Ovakav perversni oblik “igre sa smrću” služio je isključivo za izazivanje nezamislivog mentalnog bola i panike kod zatočenih civila koji su bili prisiljeni to posmatrati.

Zločini nad odraslim muškarcima u logorima

Zločini nad odraslim muškarcima u logorima također su izlazili iz okvira upotrebe konvencionalnog naoružanja, prelazeći u formu ritualnih ubistava. Zatočeni civil romske nacionalnosti, K. A. bio je podvrgnut jednim od najmonstruoznijih zabilježenih oblika torture koji evocira metode mučenja iz mračnog doba. Prema iskazima očividaca iz logora, počinioци su brutalno mučili žrtvu tako što su ga “poput Isusa” razapeli na zid. Kroz njegove ruke i noge čekićem su zakucani i uvrnuti šarafi, čime je fiksiran za podlogu. Dok je žrtva tako razapeta još uvijek davala znakove života i disala, egzekutori su pucali u nju. Sadizam nije završio činom ubistva. Prestravljeni preživjeli logoraši, uključujući članove porodice žrtava, bili su prisiljeni da vlastitim rukama skidaju njegovo tijelo sa šarafa, trpaju ga u velike krpene vreće (slične onima za sirovu kafu) i potom bacaju u lokalni kanal kako bi se prikrili dokazi.

Ovi primjeri eksplicitno dokazuju da ratni zločinci nisu posmatrali romsku populaciju kao vojnu prijetnju, već isključivo kao potpuno obespravljene i defektne entitete nad kojima mogu nekažnjeno ispoljavati svoje najdublje patološke i sadističke nagone. Ukorijenjena, sistemska marginalizacija nad Romima stvorila je u umovima počinilaca osjećaj apsolutne nadmoći i iluziju da, bez obzira na stepen morbidnosti i primijenjenog zla, nikada neće morati odgovarati pred licem pravde.

3.4. Zločini protiv čovječnosti: Zatvaranje / teške povrede Ženevskih konvencija: Protivpravno zatvaranje i prisiljavanje civila na službu u neprijateljskim snagama (član 5e)

Član 5(e) inkriminira zatvaranje kao dio šireg i sistematskog napada na civilno stanovništvo, dok članovi 2(g) i 2(e) najoštrije sankcionišu neosnovano lišavanje slobode civila i njihovu zloupotrebu za vojne operacije.

Izjave svjedoka ukazuju da romsko stanovništvo nije bilo samo protivpravno zatvarano u svrhu izolacije, već su logori, bunker i mrtvačnice služili su kao centri za brutalnu radnu eksploataciju, iznuđivanje imovine i pretvaranje nezaštićenih civila u “živi štit” na linijama fronta.

Protivpravno zatočenje u neljudskim uslovima

U ovoj kategoriji, protivpravno lišavanje slobode (član 2g i 5e) karakterišu masovna, neselektivna hapšenja i smještanje osoba u prostore koji su apsolutno neuslovni za ljudski boravak, s primarnim ciljem izazivanja teške patnje i poniženja.

Zatočeništvo u mrtvačnicama i štalama (sjeverna Bosna): U više gradova i naselja na sjeveru zemlje (okolina Doboja i Modriče), cijele romske porodice su proizvoljno hapšene i zatvarane u podzemne bunker i zgrade koje su ranije služile kao bolničke mrtvačnice i hangari. Zatočenici su držani mjesecima u nehumanim uslovima, da spavaju na golom betonu ili daskama, bez pristupa hrani, vodi i sanitarijama. Krajnji stepen poniženja i dehumanizacije ilustruje obrazac u kojem su civili (uključujući žene, bebe i djecu) u bunkerima bili prisiljeni svakodnevno boraviti u istim prostorijama zajedno sa domaćim životinjama – svinjama, konjima i kravama.

Zatočivanje u Prijedoru predstavljalo je masovni, industrijalizirani proces uništenja nesrpskog civilnog stanovništva, unutar kojeg su Romi dijelili tragičnu sudbinu Bošnjaka i Hrvata. Nakon oružanih napada na sela sa većinskim nesrpskim stanovništvom (poput Hambarina, Biščana, Rizvanovića), cjelokupno preživjelo civilno stanovništvo podvrgnuto je hapšenju i deportaciji. Proces zatvaranja započinjao je strogom biološkom selekcijom, nakon čega su civili transportovani u unaprijed pripremljene koncentracione logore.

U ovim objektima za masovno uništavanje likvidirani su brojni građani prijedorskih romskih naselja. Izjave svjedoka ukazuju da je Rom Edin Mušić, iz prijedorskog naselja Urije (“Ciganluk”), protivpravno lišen slobode, odveden u koncentracioni logor Omarska i tamo svirepo ubijen. Vrhunac ovih zločina protiv čovječnosti predstavljao je masakr u “Prostoriji br. 3” logora Keraterm, gdje su vojnici u jednom napadu streljali i likvidirali najmanje 190 zatočenih muškaraca.

Radna eksploatacija i prisiljavanje civila na službu neprijateljskoj sili

Zarobljeni Romi rutinski su pretvarani u robovsku radnu snagu, a njihova fizička prisutnost direktno je zloupotrebljavana za ostvarivanje vojnih ciljeva oružanih formacija, što predstavlja flagrantno kršenje člana 2(e) Statuta MKSJ-a.

Kao najradikalniji oblik kršenja međunarodnog prava, zabilježeno je sistematsko izvođenje romskih civila na prve linije fronta. Zatočenici su pod prijetnjom likvidacije odvođeni iz logora direktno u zone aktivnih borbenih dejstava gdje su korišteni kao “živi štit” kako bi zaštitili napadačke trupe; poznato je da su neki od civila na tim linijama poginuli ili ostali trajno zarobljeni. Surovost ove prakse dokazuje podatak da je kao “živi štit” na liniju fronta vođena čak i zarobljena trinaestogodišnja romska djevojčica.

Zastrašujuće svjedočanstvo preživjelog logoraša M. H. (zarobljenog u maju 1992. u Doboju, gdje je u logorima proveo osam i po mjeseci) direktno dokazuje ovaj obrazac. Govoreći o svakodnevnom zlostavljanju, M. H. svjedoči:

“Cijelo vrijeme sam dobijao batine. Morao sam da radim sve poslove kao što je kopanje rovova, zatim gdje su išli pljačkati mi smo išli da kupimo i tovarimo stvari. [...] Išao sam na živi štit tri puta. Treći put su dvojica ili trojica iz Grapske poginuli i ostali gore između linija.”

Izloženi svakodnevnoj vatri, bez ikakve zaštitne opreme, vezanih ruku i nerijetko sa povezima preko očiju kako ne bi znali gdje se nalaze, ovi civili su doslovno tjerani u sigurnu smrt.

Prema izjavama svjedoka, romski muškarci su svakodnevno, pod prijetnjom oružjem, izvođeni iz zatočeničkih objekata na najteže oblike prisilnog rada. Njihova radna eksploatacija obuhvatala je kopanje vojnih rovova, sječu šume za vojne potrebe, čišćenje vojnih baza i utovarivanje opljačkane imovine iz domova protjeranog nesrpskog stanovništva. Povrh toga, kao oblik psihološke torture, bili su prisiljavani na skupljanje i ukopavanje tijela ubijenih komšija i civila drugih nacionalnosti.

Instrumentalizacija zatvaranja u svrhu ekonomskog iznuđivanja

U ovim slučajevima, protivpravno lišavanje slobode nije primarno imalo za cilj masovno uništenje, već se zatvaranje koristilo kao institucionalni alat za surovu ekonomsku ekstorziju (pljačku).

Slučaj civila A. A., vlasnika prvog privatnog motela u Banjoj Luci, eklatantan je primjer ovog obrasca. Njegov motel je više puta napadan eksplozivnim napravama i "zoljama" s ciljem zastrašivanja i prisiljavanja na ustupanje imovine lokalnim pripadnicima policije. Kada zastrašivanje nije uspjelo, primijenjen je metod protivpravnog zatvaranja.

Nakon što je uhapšen, vozan je pokrivenih očiju i odveden u zloglasni vojni zatvor (Mali Logor). Zadržan je u zatočeništvu s jasnim, ciljanim motivom: da ga se prisili na potpisivanje dokumenata o "dobrovoljnom" prepuštanju vlasništva nad njegovim unosnim motelom lokalnim policijskim službenicima te, paralelno s tim, da bi se na osnovu njegovog zatočenja ishodio nezakonit otkaz za njegovu suprugu u državnoj instituciji. Tokom boravka u zatvoru, ovaj ugledni civil je izlagan namjernom javnom ponižavanju i bio je natjeran da sakuplja opuške sa poda logora.

Njegovo svjedočanstvo detaljno oslikava *modus operandi* kidnapovanja i javnog ponižavanja koje je uslijedilo:

"Mene su tada zatvorili da bi mi ženi dali otkaz... Prvo su me vozali u crvenom kombiju jedno četiri sata. Ne znam ko je sve bio od Srba u crvenom kombiju. Ti ljudi su bili maskirani, stavili su čarape tako da ih nismo mogli vidjeti i prepoznati. Bilo nas je u kombiju 5-6 ljudi Roma... Mene su u logoru tjerali da kupim pikavce."

U istom logoru nalazili su se i drugi Romi, uključujući civila O. P. (koji je kasnije preminuo) te starijeg Roma iz naselja Veseli Brijeg. Zatočeništvo civila A. A. imalo je jasnu dvostruku svrhu: prisiliti ga na "dobrovoljno" prepisivanje vlasništva nad motelom, te iskoristiti njegovo odsustvo i status zatvorenika kako bi se njegovoj supruzi uručio nezakonit otkaz u državnoj instituciji (centru za socijalni rad), čime je sprovedeno brutalno etničko čišćenje institucija.

Protivpravno zatočenje i nehumani uslovi – Dobojska regija

Proizvoljna hapšenja romskih porodica započela su u maju 1992. godine. Procesuiranje i smještaj civila vršeni su na potpuno neuslovnim lokacijama – od policijskih stanica i vojnih kasarni (poput kasarne "4. juli" i objekta "Bare" u Doboju), do mrtvačnica i podzemnih bunkera.

Civili su namjerno smješteni u prostore za uzgoj stoke, čime im je i biološki oduzet status ljudskih bića. O ovim stravičnim uslovima eksplicitno svjedoče preživjeli logoraši. Preživjeli civil N. A., koji je proveo više od godinu dana u logoru, svjedoči o ekstremnom nasilju:

"U logoru Jakeš – Modriča tokom 1992-1993. proveo sam više od godinu dana, preživljavao sam sve što su i drugi logoraši preživjeli: svakodnevno psihičko i fizičko zlostavljanje, udaranje po svim dijelovima tijela, prisilan rad i izgladnjivanje."

O stepenu degradacije u improvizovanim dobojskim bunkerima najbolje svjedoče izjave preživjelih žrtava koje opisuju višemjesečni boravak u prostorijama sa životinjama:

"Bili smo zatvoreni i sa kravama i sa konjima, i sa kozama i sa svim smo bili zatvoreni s njima zajedno."

Sistemska zatvaranje u Brčkom sprovedeno je kroz zloglasni koncentracioni logor "Luka". Prema svjedočanstvu Amira Didića, predstavnika udruženja logoraša, kroz ovaj logor prošlo je oko 3000 zarobljenika. Mnogi Romi iz Brčkog su tu doživjeli torturu, a smrtnost je bila ogromna:

“Tijela ubijenih su pokopana u masovnoj grobnici u blizini fabrike ‘Bimeks’, a neka od njih su bacana i u rijeku Savu.”

Preživjeli logoraš A. M., koji je zarobljen sa svojom porodicom početkom maja 1992. godine i držan u Doboju sve do jula 1993. godine, detaljno opisuje mehanizam radne eksploatacije:

“Ja sam zajedno sa mojim ocem [O. M.] i tetkom [R. M.] svakodnevno bio angažovan da za potrebe vojske siječem šumu, čistim prostorije i krug gdje je bila vojska i radim sve druge teške poslove... U blizini ove vojne baze gdje smo mi čistili bila je i jedna grupa Roma iz Modriče i njih su angažovali da kopaju mrtve, a i maltretirali su ih na razne načine.”

Logoraši su bili izloženi hroničnom gladovanju, dok su radni zadaci često obuhvatali i utovarivanje imovine opljačkane od protjeranog nesrpskog stanovništva, čime su žrtve prisiljavane da saučestvuju u etničkom čišćenju.

Postupanje oružanih snaga i lokalnih vlasti prema romskoj populaciji ukazuje na zloupotrebu njihove interseksionalne ranjivosti. Oni nisu bili zatvarani isključivo zbog opšteg okvira etničkog čišćenja, već ih je njihova historijska i društvena marginalizacija (percepcija Roma kao građana “drugog reda”) učinila idealnim metama za najopasnije i najponižavajuće zadatke. Zločinci su s predumišljajem pretvarali ove ljude u besplatnu radnu snagu, plijen i sredstvo zaštite od metaka, znajući da za nestanak ili pogibiju romskog civila na liniji fronta – niko neće tražiti odgovornost ni pravdu.

3.5. Teške povrede i kršenja zakona ili običaja ratovanja: Pljačka i ekstenzivno uništavanje imovine (član 2d)

Činjenice prikupljene tokom izrade ovog izvještaja pokazuju da oduzimanje i uništavanje romske imovine nije predstavljalo tek kolateralnu štetu oružanog sukoba, već specifičan oblik namjenskog etničkog i ekonomskog čišćenja. Motivi počinilaca bili su duboko ukorijenjeni u ogoljenoj pohlepi i saznanju da obespravljena romska manjina nema institucionalnu zaštitu, što je njihovu imovinu činilo lakim, nerizičnim plijenom. Kroz analizu se izdvajaju tri specifična obrasca (*modus operandi*) kršenja imovinskih prava.

Potpuni *urbicid* i fizičko brisanje romskih naselja (član 3b Statuta MKSJ-a)

U ovoj kategoriji, destrukcija je bila usmjerena na potpuno i trajno brisanje svakog traga postojanja romske zajednice na određenim geografskim područjima. Razaranje apsolutno nije bilo opravdano nikakvom vojnom nuždom, već isključivo mržnjom i željom za prisvajanjem prostora.

Brisanje cijelih sela s lica zemlje

Na osnovu prikupljenih podataka o lokacijama stradanja Roma tokom rata 1992–1995, može se uočiti obrazac potpunog nestanka romskih naselja, odnosno slučajeva u kojima su sela ili romske mahale sistematski uništene, a stanovništvo ubijeno ili trajno protjerano. Ovaj fenomen može se opisati kao brisanje čitavih zajednica sa teritorije, što predstavlja ekstremni oblik *urbicida* i etničkog progona.

Posebno su ilustrativni slučajevi u istočnoj Bosni, poput Bratunca (naselje Orlo/Orlica) i Teočaka (naselje Jasenje). Prema dostupnim svjedočanstvima i terenskim podacima, ova romska sela su tokom rata u potpunosti uništena. U selu Orlo, koje je prije rata brojalo približno dvanaest romskih kuća, objekti su namjerno spaljeni i srušeni do temelja. Slična sudbina zadesila je i naselje Jasenje. Razaranje je bilo takvog intenziteta da su danas ostaci nekadašnjih kuća gotovo neprepoznatljivi i zarasli u šumu, a tragovi nekadašnjeg naselja jedva su vidljivi na terenu. U oba slučaja cjelokupno romsko stanovništvo je ubijeno ili protjerano, a povratak nikada nije zaživio.

Analiza mapiranih lokacija ukazuje da se potpuno ili gotovo potpuno uništenje romskih naselja može dovesti u vezu sa najmanje desetak lokaliteta u istočnoj Bosni i sjeveroistočnom dijelu zemlje. Među njima su naselja i romske mahale u sljedećim lokalnim zajednicama:

- Foča (Šukovac, Miljevina),
- Srebrenica (Trubari, Sase, Skelani),
- Bratunac (Pirići, Orlo),
- Vlasenica (Barice),
- Milići (Nova Kasaba – Ciganluk),
- Zvornik (grad – romska mahala Ciganluk, Skočić),
- Kalesija (Vukovije – Kosa),
- Teočak (Jasenje),
- Derventa,
- Prijedor (centar grada).

U velikom broju ovih slučajeva romske kuće su spaljene ili srušene sa zemljom, a romsko stanovništvo nikada se nije vratilo. Posljedica je da su nekadašnje romske zajednice fizički nestale iz prostora, dok su tragovi njihovog postojanja danas vidljivi samo kroz rijetke ostatke temelja, svjedočanstva preživjelih i sekundarne izvore.

Ovi podaci ukazuju da stradanje Roma tokom rata nije imalo samo karakter pojedinačnih zločina nad civilima, već je u određenim slučajevima rezultiralo potpunim brisanjem romskih naselja i dugoročnim demografskim nestankom romske populacije sa pojedinih teritorija. Upravo zbog toga je dokumentovanje ovih lokacija od ključne važnosti za razumijevanje razmjera stradanja romske zajednice i za očuvanje sjećanja na zajednice koje su praktično nestale iz društvenog i geografskog prostora Bosne i Hercegovine.

Destrukcija radi preuzimanja zemlje

U jednom sjeveroistočnom selu u kojem je živjelo 50-60 romskih porodica, dojučerašnje komšije su počele pucati oko kuća i zastrašivati civile dok nisu pobjegli. Nakon toga, uslijedilo je temeljito pljačkanje i uništavanje. Slučaj koji ilustruje razmjere mržnje odnosi se na preživjelog civila čija je harmonika – instrument kojim je prehranjivao porodicu – pronađena zlobno “razapeta” i uništena od strane napadača. Danas romskog sela više nema, imanja su oteta, a na romskoj zemlji lokalni mještani grade vikendice, pa čak i objekte neposredno uz same romske nadgrobne spomenike.

Fizičko uklanjanje zgrada

U Derventi, stepen destrukcije bio je toliki da je stambeni montažni kompleks (zgrada poznata kao “Pecana”) u kojem su primarno živjeli Romi u potpunosti srušen i uklonjen iz ulice, tako da danas više i ne postoji fizički trag da je tu ikada bila stambena zgrada, pa ni kućni broj 5, dok su brojevi 1, 3, 7 vidljivi.

Ekonomsko iznuđivanje i oružani napadi na ugledne preduzetnike (član 2d Statuta MKSJ-a)

Počinioci su s namjerom ciljali Rome koji su prije rata stekli značajan kapital, koristeći ratni kaos za brutalno reketiranje i otimanje legalnog biznisa, što spada pod teško kršenje ratnog prava prisvajanjem imovine putem iznude.

Već je ranije spomenut slučaj uglednog romskog preduzetnika (civil A. A.), vlasnika prvog privatnog motela u gradu koji je postao meta lokalne policije. Njegov motel je više puta razaran podmetnutim eksplozivom, pa čak i gađan “zoljom” (raktnim bacačem) kako bi ga se zastrašilo i otjeralo. Preduzetnik je kidnapovan i zatvoren u logor sa jasnim ciljem – prisiliti ga da pravno legitimizira pljačku potpisivanjem papira kojima “dobrovoljno” prepušta vlasništvo nad svojim motelom lokalnom policajcu koji je želio preuzeti njegov unosan biznis. Tom prilikom, opljačkana su mu i sva vozila (kamion, autokamp prikolica i automobil) koja nikada nisu vraćena.

Kako bi natjerali Rome na iseljavanje i prepuštanje imovine, komšije su noću bacale bombe u dvorišta i na kuće romskih porodica (slučaj civila I. S. i M.). Iznuđivanja su se odvijala po obrascu: baci se bomba kako bi se stvorio nepodnošljiv strah, porodica pobjegne za inostranstvo, a imovina se proda u bescjenje ili se direktno uzurpira.

Sistemska pljačka i institucionalizovana uzurpacija domova (član 3e Statuta MKSJ-a)

Pljačka privatne imovine Roma prelazila je okvire pojedinačnih krađa; ona je bila sistemska, duboko ponižavajuća, a nerijetko su u njoj saučestvovala i same institucije. Civilu H. H., koji se u to vrijeme nalazio na privremenom radu u inostranstvu, u raskošno uređenu kuću provalile su strukture Državne bezbjednosti. Iz kuće su odnijete ogromne količine vrijednosti (uključujući preko četiri kilograma zlata i preko stotinu motornih pila pripremljenih za posao). Najapsurdniji i najponižavajući momenat pljačke dogodio se neposredno poslije rata: kada je vlasnik pokušao ući u svoju uzurpiranu kuću, novi stanari iz institucija su od njega tražili da im plati 5.000 njemačkih maraka samo da bi smio “prošetati i pogledati vlastitu kuću”.

Tokom napada na romska naselja, oružane formacije su sistematski praznile kuće, odnoseći tehniku i novac, ne obazirući se na prisutne stanare. Sadistička priroda uništavanja imovine oslikava se u svjedočanstvima žena koje navode da su vojnici namjerno pucali u šerpe u kojima se kuhao grah, s isključivom namjerom da djecu i preživjele ostave da umru od gladi u razorenim domovima.

Da bi sačuvali goli život pred naoružanim napadima komšija, Romi su bili prisiljeni prodavati velika poljoprivredna imanja i kuće pod ekstremnom prisilom za mizerne iznose (npr. tri dula zemlje za svega 500 do 2000 KM), što predstavlja oblik pravno ništavne, iznuđene prodaje klasificirane kao pljačka imovine kroz strah.

Izjave svjedoka ukazuju da se ovdje radilo o *namjernom, bezobzirnom i nezakonitom uskraćivanju i razaranju materijalne baze postojanja* jedne etničke grupe. Ranjivost romske zajednice i nedostatak njihove političke ili vojne moći omogućio je počinocima (i vojnicima i dojučerašnjim komšijama) da, vođeni imovinskim oportunizmom, sprovedu masovnu, nakažnjenu redistribuciju bogatstva.

Praksa potpunog uništenja romskih naselja u istočnoj Bosni predstavlja radikalan oblik etničkog čišćenja poznat kao “*urbicid*”. U ovim slučajevima, cilj je bio trajno brisanje fizičkih, historijskih i kulturnih tragova postojanja romske zajednice na određenom geografskom prostoru. Analiza dokumentovanih slučajeva sela Orlo (opština Bratunac) i sela Jasenje (opština Teočak) demonstrira obrazac u kojem se destrukcija imovine koristila kao primarni instrument za sprečavanje bilo kakve mogućnosti povratka preživjelih.

Selo Orlo, smješteno u blizini putne komunikacije Bratunac – Skelani, predstavlja najekstremniji primjer prostornog brisanja jedne zajednice. Prije početka oružanog sukoba, ovo naselje je činilo kohezivnu romsku zajednicu od dvanaest do petnaest porodičnih kuća. Prema prikupljenim svjedočanstvima, krajem 1992. godine i padom okolnih teritorija, selo je pretrpjelo brutalan napad koji je rezultirao likvidacijama i potpunim uništenjem svih stambenih objekata.

Napad na selo Orlo karakteriše surova primjena sile prema najranjivijim kategorijama. Stariji i bolesni civil Omer Muratović brutalno je likvidiran direktno na kućnom pragu, a njegova kćerka je preživjela isključivo zahvaljujući tome što je u trenutku egzekucije iskočila kroz prozor i pobjegla. Tijelo ovog civila do danas nije pronađeno niti adekvatno sahranjeno. U istom napadu, nasilno je odvedena starija Romkinja poznata pod nadimkom “Kutija”, kojoj su vojnici tom prilikom sa vrata fizički otkinuli i ukrali krupne bisere. Njena sudbina ostaje nepoznata te se i danas vodi kao nestala osoba.

Terenski obilasci istraživača decenijama nakon rata otkrivaju razmjere ovog *urbicida*. U selu Orlo danas ne postoji niti jedna jedina čitava kuća, a temelji nekadašnjih domova zarasli su u gustu šumu i šibljje, te su jedva uočljivi golim okom. Da destrukcija naselja krije mračne tajne potvrđuje i forenzičko zapažanje sa terena; neposredno uz temelje razrušene kuće ubijenog Omera Muratovića, istraživači su uočili sumnjivu udolinu iz koje viri više slojeva najlona, što snažno asocira na skrivenu primarnu masovnu ili pojedinačnu grobnicu. Institut za nestale osobe BiH je alarmiran da izvrši provjeru.

Selo Jasenje predstavlja specifičan primjer gdje je predratni ekonomski prosperitet romske zajednice uništen u jednoj noći, pod izgovorom kolektivne odmazde. Prije rata, stanovnici ovog sela su posjedovali bogata poljoprivredna imanja, stoku i dvospratne kuće. Uništenje sela Jasenje izvršeno je noćnim upadom naoružanih lica. Preživjela mještanka S. B. svjedoči o stravičnim scenama buđenja usred noći uz zvuke jauka i vriske, dok su dojučerašnje komšije planski palile romske kuće, prisiljavajući preživjele da u mraku spašavaju gole živote bježeći prema Bijeljini. U lokalnom kontekstu, ovaj napad je

pravdan izrazito diskriminatornim narativom; pripadnici većinskog neromskog stanovništva tvrdili su da je spaljivanje sela Jasenje predstavljalo “odmazdu” jer su se lokalni Romi na početku sukoba navodno priklonili “onima koji su jači”, odnosno srpskim vojnim formacijama. Ovakvo kolektivno kažnjavanje civila i uništavanje njihovih domova zbog percipirane političke ili vojne pripadnosti pojedinaca predstavlja flagrantno kršenje ratnog prava.

Snimci iz zraka (dronom) i terenske fotografije potvrđuju da su sve romske kuće, kao i lokalna škola u selu Jasenje, pretvorene u zgarišta i ruševine. Trauma koju je izazvao ovaj **urbicid** toliko je duboka da preživjeli stanovnici decenijama nakon rata odbijaju i samu pomisao na povratak. Svjedokinja S. B. eksplicitno navodi da ne želi više nikada tamo otići, neka uništena imovina “stoji kako stoji”, jer je sjećanje na noć kada je sve spaljeno previše bolno.

3.6. Zločini protiv čovječnosti: Progon na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi (član 5h)

U ovom dijelu ovog poglavlja analiza se oslanja na član 5(h) Statuta MKSJ-a (progon na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi kao zločin protiv čovječnosti). Za razliku od drugih zločina protiv čovječnosti, progon zahtijeva specifičnu diskriminatornu namjeru (*mens rea*) – namjerno i teško uskraćivanje osnovnih ljudskih prava isključivo zbog pripadnosti žrtve određenoj skupini ili kolektivitetu.

Iz prikupljenih podataka jasno je da je romska populacija bila organski inkorporirana u širi, institucionalizirani aparat etničkog čišćenja, čiji je krajnji cilj bio “socijalna, ekonomska i biološka smrt” nesrpskog stanovništva.

Institucionalna diskriminacija i oduzimanje osnovnih ljudskih prava

Progon je započeo uspostavljanjem administrativnog aparata mržnje. Prije početka fizičkih egzekucija, lokalne vlasti i krizni štabovi kreirali su okruženje u kojem su Romi, Bošnjaci i Hrvati pravno i socijalno izbrisani iz društva.

Svjedočanstva i sudski dokumenti potvrđuju da su nesrpski civili masovno otpušteni sa svojih radnih mjesta. Oduzeta im je mogućnost privređivanja, a nesrpskoj djeci je zabranjeno pohađanje osnovnih i srednjih škola. Kao metod psihološkog pritiska i otežavanja uslova za život, nesrpskom stanovništvu je namjenski blokirana telefonska komunikacija i djelomično im je isključivana električna energija. Ovo je kreiralo atmosferu potpunog terora u kojoj su manjinske zajednice bile odsječene od bilo kakve mogućnosti da traže pomoć.

Fizička segregacija, vizuelno markiranje i ograničavanje slobode kretanja

Ova faza progona predstavlja jedan od najmračnijih podsjetnika na fašističke metode iz Drugog svjetskog rata, gdje je vizuelna segregacija poslužila kao uvod u istrebljenje. Svjedoci, uključujući preživjele civile E. R. i S. S., detaljno opisuju javne pozive upućene putem radija u kojima se od nesrpskog stanovništva ultimativno zahtijevalo da iskažu “lojalnost” novim vlastima tako što će na svoje kuće istaći bijele zastave (ili čaršafe). Prilikom kretanja izvan kuća, morali su oko ruke nositi bijele trake, čime su vizuelno markirani kao legitimne mete za zlostavljanje.

Sloboda kretanja izvan opštine bila je u potpunosti uskraćena. Kretanje unutar grada i sela strogo je kontrolisano uvođenjem policijskog sata i uspostavljanjem gustih vojnih barikada i punktova. Na tim punktovima, civili su rutinski zaustavljani, a sam nesrpski identitet značio je zabranu prolaska, hapšenje ili proizvoljnu egzekuciju.

Etničko čišćenje, proizvoljna ubistva i masovne deportacije

Kulminacija progona manifestovala se kroz primjenu ogoljene oružane sile usmjerene isključivo na uništenje i trajno uklanjanje obilježenog stanovništva sa teritorije.

Na punktovima i u dvorištima kuća, pripadnici vojnih i policijskih formacija (među kojima su sudski identifikovani B. M. i Ž. R.) vršili su arbitrarna ubistva nenaoružanih civila iz čiste etničke mržnje. Ubistva su imala jasan obrazac: žrtve su pozivane iz svojih domova ili zaustavljane na punktovima, a

potom hladnokrvno likvidirane vatrenim oružjem pred očima porodica i komšija, čime se slala poruka o apsolutnoj nezaštićenosti nesrpskog naroda.

Napadi na sela (poput Hambarina, Biščana, Rakovčana i Rizvanovića) sprovedeni su uz tešku artiljeriju, nakon čega su preživjeli natjerani u zbjegove. Prema iskazima svjedoka E. R. i S. S., vršena je brutalna selekcija; žene i djeca su odvajani i deportovani u konvojima izvan opštine, dok su vojno sposobni muškarci – uključujući i romske civile – zarobljavani i masovno transportovani u zloglasne koncentracione logore Omarska, Keraterm i Trnopolje. Zatočenici su tamo podvrgnuti sistematskom izgladnjivanju, mučenju i egzekucijama.

Radnje opisane u Prijedoru i okolini predstavljaju paradigmu *progona kao zločina protiv čovječnosti* (član 5h Statuta MKSJ-a). Sistematsko otpuštanje s posla, obilježavanje kuća bijelim zastavama, vezivanje bijelih traka oko ruku, proizvoljna ubistva na punktovima i deportacije u logore smrti nisu djela “vojne nužde” ili “kolateralne štete”. To su visoko organizovane, institucionalne mjere demografskog inženjeringa.

Za romsku populaciju, ovi događaji predstavljali su višestruku tragediju. Zbog svoje primarne nesrpske pripadnosti (što se prepoznavalo kroz bošnjačka imena ili islamsku vjeroispovijest), Romi su bili tretirani kao nepoželjni element i podijelili su sudbinu masovnog stradanja u logorima. Dodatno, njihova već postojeća intersekcionalna marginalizacija učinila ih je dvostruko nezaštićenim – bili su najlakše mete na punktovima, najpogodniji za prisilni rad, a njihova stradanja su ostala najduže prešućena u postkonfliktnoj tranzicijskoj pravdi.

4. Poslijeratna nevidljivost

Analiza dostupnih izvora ukazuje na to da završetak oružanih sukoba u Bosni i Hercegovini nije označio kraj progona romske populacije, već njegovu transformaciju u suptilnije, ali podjednako razorne oblike **strukturalne i simboličke diskriminacije**. Postratni period karakteriše fenomen “poslijeratne nevidljivosti”, gdje se trauma žrtava produbljuje kroz administrativne barijere, institucionalnu apatiju i namjerno brisanje iz kolektivne memorije. Ovaj proces se može definisati kao nastavak rata drugim sredstvima, usmjeren na pacifikaciju i marginalizaciju preživjelih.

Sistemske barijere za ostvarivanje pravde

Sistematske barijere koje sprečavaju žrtve romske nacionalnosti iz rata u Bosni i Hercegovini 1992-1995. da ostvare pravdu višeslojne su i proizlaze iz kombinacije institucionalnog zanemarivanja, društvene stigmatizacije i kontinuiranih sigurnosnih prijetnji. Ove prepreke su efektivno stvorile “zonu šutnje” koja nastavlja marginalizirati preživjele Rome, posebno žene, unutar okvira tranzicijske pravde.

Neostvarivanje statusa: Administrativno nasilje kao prepreka reparacijama

Ostvarivanje statusa civilne žrtve rata za Rome, a posebno za Romkinje preživjele seksualnog nasilja, pretvoreno je u iscrpljujuću “administrativnu borbu”. Procedure su osmišljene na način koji sistemski isključuje najranjivije:

- **Proceduralna kompleksnost:** Zahtjevi za višestrukim dolascima i svjedočenjima predstavljaju nepremostivu prepreku za osobe lošeg imovinskog stanja koje nemaju sredstva za troškove postupka.
- **Diskriminatorni zakonski okviri:** U nekim entitetima zakonska rješenja su postavljena tako da se status uslovljava mjestom prebivališta žrtve u vrijeme zločina i u trenutku podnošenja zahtjeva, što direktno pogađa prognane i izbjeglice.
- **Ishod:** Suočene sa šikaniranjem administracije i ignorisanjem zahtjeva, žrtve se često povlače u “svoju tišinu”, odustajući od prava koja im po zakonu pripadaju.

Strah od svjedočenja: Proksimitet počinilaca i nepovjerenje

Tišina žrtava nije proizvod kulturološke indiferentnosti, već racionalni odgovor na nesigurno okruženje u kojem počinioči često i dalje zauzimaju pozicije moći:

- **Počinioci na funkcijama:** Žrtve svjedoče da znaju imena onih koji su ih zlostavljali, ali se plaše progovoriti jer su ti ljudi “još uvijek na funkciji”.
- **Retraumatzacija i strah od osvete:** Postoji duboko ukorijenjen strah da bi pokretanje tema o ratu moglo “ponovo izazvati rat” ili dovesti do napada na potomstvo.
- **Kolektivno potiskivanje:** U nekim slučajevima, poput onog u Brčkom, žrtve kriju istinu čak i od najbližih članova porodice decenijama, jer institucionalni sistem zaštite svjedoka ne prepoznaju kao pouzdan.

Odsustvo u memorijalizaciji: Simboličko poništenje žrtve

Memorijalizacija rata u BiH gotovo je u potpunosti ignorisala specifičnost romskog stradanja, čime se vršio proces koji humanitarna teorija prepoznaje kao “drugo ubistvo”:

- **Izostanak sa spomen-obilježja:** Romi koji su poginuli kao pripadnici vojnih formacija (npr. Suvad Čanić u Janji) često se izostavljaju sa lokalnih spomenika šehidima ili braniocima, čime se negira njihova uloga u odbrani države.
- **Identitetski inžinjeri:** Žrtve romske nacionalnosti se u zvaničnim izvještajima i komemorativnim praksama često kategorišu pod zajednički nazivnik “Muslimani” ili “Bošnjaci”, čime se briše njihov etnički identitet i specifičnost progona kojem su bili izloženi; primjer je

Memorijalni centar Potočari u kojem se ne spominju romske žrtve ukopane u mezarju kao žrtve genocida u Srebrenici.

- **Urbicid kao brisanje sjećanja:** Uništavanje naselja poput “Kose” ili prijedorskih i derventskih “Ciganluka”, te njihovo pretvaranje u parkinge ili poslovne zone fizički uklanja tragove postojanja jedne zajednice i onemogućava povratak.

Ekonomska marginalizacija i gubitak identiteta

Pravda je dodatno otežana ekstremnom ekonomskom oskudicom i erozijom pravnog identiteta tokom rata.

- **Ekonomska nemoć:** Totalna pljačka i uništavanje romskih naselja, poput sela Kosa, prijedorskih “Ciganluka” ili naselja Doline u Prnjavoru lišili su zajednicu finansijskih sredstava neophodnih za vođenje dugotrajnih pravnih bitaka.
- **Brisanje identiteta:** Da bi preživjeli, mnogi Romi su bili prisiljeni promijeniti svoja imena u srpska kako bi se kretali preko granica ili pristupili medicinskoj pomoći. Ovaj gubitak originalne dokumentacije stvara značajne prepreke u dokazivanju njihovog ratnog identiteta kako bi se prijavili za status.
- **Neprijavljivanje nestalih osoba:** Zbog nedostatka povjerenja u sistem, mnogi Romi decenijama nisu prijavljivali svoje nestale članove porodice u zvanične baze podataka, te su to činili tek nedavno kada su specifični istraživački projekti predvođeni Romima inicirali kontakt.

Institucionalna šutnja: Država kao saučesnik u zaboravu

Institucionalni odgovor na stradanje Roma karakteriše pasivnost koja graniči sa saučesništvom:

- **Ismijavanje i šikaniranje:** Umjesto podrške, žrtve se suočavaju sa ismijavanjem od strane nosilaca funkcija (primjer A. O. i policije u Doboju), čime se cementira njihovo nepovjerenje u državne organe.
- **Nedostatak specifičnih resursa:** Sistemi podrške (poput psihološke i pravne pomoći) rijetko su prilagođeni intersekcionalnim potrebama Romkinja, čime se one ostavljaju na margini nevladinog sektora koji se bavi žrtvama rata.
- **Zakašnjela reakcija:** Činjenica da su neki nestali (poput Nurage Osmanovića) prijavljeni u baze tek nakon iniciranja privatnih istraživačkih projekata jasno ukazuje na decenijski nemar državnih institucija u dokumentovanju romskih žrtava.

Neuspjeh u obezbjeđivanju pravde za romske žrtve nije samo nusproizvod opšte sistemske neefikasnosti, već je indikator intersekcionalne isključenosti ili, jednostavnije rečeno, predstavlja finalni stadij njihovog progona. Kombinacija administrativnih barijera, straha uzrokovanog blizinom nekažnjenih počinilaca i duboko ukorijenjene kulturne stigme efektivno je isključila ovu populaciju iz reparativnih i sudskih mehanizama dostupnih drugim etničkim grupama u Bosni i Hercegovini. Odsustvo iz zvaničnih politika sjećanja čini Rome “nevidljivim žrtvama” čija se patnja i dalje tretira kao marginalna. Bez radikalne promjene u institucionalnom pristupu i bez prepoznavanja Roma kao ravnopravnih subjekata tranzicijske pravde, proces pomirenja i izgradnje pravne države ostat će suštinski manjkav i diskriminatoran.

5. Preporuke

Preporuke koje slijede rezultat su kvalitativne analize višestrukih izvora: svjedočenja preživjelih, sudske prakse domaćih sudova i međunarodnih tribunala, sekundarne literature o ratnim zločinima nad Romima te relevantnih zakonskih i podzakonskih akata u Bosni i Hercegovini. Analiza je provedena kroz prizmu tranzicijske pravde kao integrisanog koncepta koji obuhvata krivično gonjenje, reparacije, pravo na istinu, institucionalne reforme i politike memorijalizacije.

Metodološki pristup zasnovan je na tri komplementarna principa.

Prvo, princip interseksionalnosti. Analiza polazi od pretpostavke da su Romi, a posebno Romkinje preživjele seksualnog nasilja, bili izloženi višestrukim oblicima diskriminacije – po osnovu etničke pripadnosti, roda, socioekonomskog statusa i često raseljeničkog položaja. Ova višeslojna ranjivost nije bila epizodna, već strukturna. Stoga preporuke nisu formulirane kao univerzalna rješenja primjenjiva na sve žrtve, već kao ciljani odgovori na specifične obrasce isključenja.

Drugo, princip dokazivosti i normativne usklađenosti. Svaka preporuka je vezana za konkretno dokumentovane obrasce povrede prava i postojeće pravne obaveze Bosne i Hercegovine prema međunarodnom humanitarnom pravu, međunarodnom pravu ljudskih prava i domaćem zakonodavstvu. Time se preporuke pozicioniraju ne kao političke aspiracije, već kao operacionalizacija već preuzetih obaveza države.

Treće, princip prelaska sa formalnog na efektivno pravo. Analiza pokazuje da formalno postojanje zakonskih rješenja (npr. status civilne žrtve rata ili priznanje djece rođene kao posljedica ratnog silovanja) nije rezultiralo stvarnom dostupnošću pravde romskoj populaciji. Zbog toga su preporuke usmjerene ka transformaciji pasivnih, reaktivnih mehanizama u proaktivne, dostupne i kulturološki senzitivne politike.

U tom smislu, dokument identifikuje fenomen “poslijeratne nevidljivosti” kao operativnu kategoriju: stanje u kojem kombinacija administrativnih barijera, socioekonomske marginalizacije, institucionalne pasivnosti i simboličkog brisanja iz kolektivnog sjećanja proizvodi trajnu isključenost iz mehanizama tranzicijske pravde. Preporuke su strukturirane prema četiri temeljna stuba tranzicijske pravde – krivično-pravnom, reparacijskom, memorijalnom i institucionalnom – kako bi se osigurala koherentnost i sistemski pristup.

Važno je naglasiti da ove preporuke ne polaze od pretpostavke dodatne privilegije, već od potrebe uspostavljanja faktičke jednakosti. One su oblik afirmativne korekcije strukturalne nejednakosti koja je, u slučaju romske zajednice, opstala i nakon formalnog završetka oružanog sukoba.

U tom smislu, cilj dokumenta nije samo obraditi pojedinačne povrede, već ponuditi okvir za transformaciju odnosa države prema romskim žrtvama – od administrativne distance ka aktivnoj zaštiti, priznanju i reparaciji.

A) Krivično-pravne preporuke

1. **Ubrzanje procesa identifikacije žrtava u masovnim grobnicama:** Neophodno je intenzivirati rad na identifikaciji posmrtnih ostataka iz grobnica u Sijekovcu i Prnjavoru, za koje postoje indicije da sadrže tijela Roma. Potrebno je osigurati resurse za DNK analize i aktivno animirati preživjele članove porodica za davanje uzoraka krvi.
2. **Istraga specifičnih navoda o zločinima nad djecom:** Hitno istražiti navode o ubistvima romske djece radi trgovine organima u području Broda (slučaj dokumentovan u romanu “Poslije zabave”), s obzirom na to da ovi zločini nikada nisu dobili sudski epilog.
3. **Uklanjanje počinilaca sa javnih funkcija:** Institucije moraju reagovati na svjedočenja žrtava da se pojedini silovatelji i mučitelji i danas nalaze na funkcijama vlasti, posebno u regijama Doboja i Modriče.

4. **Procesuiranje rodno zasnovanog nasilja kao zločina protiv čovječnosti:** Sudovi moraju dosljedno primjenjivati praksu kojom se masovna silovanja Romkinja (poput onih u logoru Jakešnica) tretiraju kao dio širokog i sistematičnog napada, uz uvažavanje interseksionalne diskriminacije (napad zbog roda i etničke pripadnosti).

B) Reparacijske preporuke

1. **Uspostavljanje proaktivnih, interseksionalno senzitivnih programa reparacije:** Umjesto pasivnog upravnog postupka, organi vlasti trebaju kreirati programe koji aktivno izlaze u susret žrtvama unutar zajednice. Ovi programi moraju uvažiti činjenicu da se Romkinje, uslijed decenijskog institucionalnog zanemarivanja i šikaniranja, često “povlače u svoju tišinu” i “isprepadaju” na sam spomen administrativnih procesa. Programi bi trebali uključivati:
 - **Institucionalno povjerenje kroz posredovanje:** Korištenje obučanih romskih medijatora i organizacija civilnog društva kao mosta između žrtava i države, kako bi se neutralisalo duboko ukorijenjeno nepovjerenje.
 - **Eliminacija sekundarne traumatizacije:** Obavezna edukacija državnih službenika o rodno zasnovanom nasilju u kontekstu Roma kako bi se spriječilo dokumentovano ismijavanje i dehumanizacija žrtava tokom procesa.
 - **Proaktivni pristup dokazivanju:** Država treba preuzeti teret prikupljanja dokaza (izvoda iz matičnih knjiga, vojnih evidencija i ranijih iskaza) koristeći postojeće baze podataka, umjesto da taj teret, koji je za mnoge Romkinje nepremostiv, stavlja na same žrtve.

Fond za ekonomsku rehabilitaciju i povrat imovine: Formirati poseban fond za reparaciju uništenih romskih naselja (poput “Kose” ili “Ciganluka” u Zvorniku i Novoj Kasabi, Barice u Vlasenici, sela oko Srebrenice – Sase, Skelani i Trubari, Bratunac – Orlo, u Prijedoru i Derventi), gdje je povrat imovine onemogućen izgradnjom novih objekata ili administrativnim brisanjem vlasništva.

Djeca rođena kao rezultat ratnog silovanja: Iako Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata u Federaciji BiH formalno prepoznaje djecu rođenu kao posljedicu silovanja, iskustva romske populacije ukazuju na to da puko zakonsko rješenje nije dovoljno za prevazilaženje duboko ukorijenjenih interseksionalnih barijera. Preporuke moraju evoluirati iz pasivnog zakonskog okvira u proaktivne, kulturološki osjetljive programe koji direktno uzimaju u obzir specifičan položaj ove djece unutar romske zajednice i dijaspore.

1. Proaktivna identifikacija kroz “povjerljivo posredovanje”

Izvori ukazuju na to da žrtve romske nacionalnosti, poput Z. H., decenijama **kriju činjenicu da su rodile dijete** začeto silovanjem zbog ekstremnog srama i društvene stigme. Standardni zakonski postupak koji zahtijeva od žrtve ili djeteta da sami iniciraju proces je neefikasan jer se porodice povlače u “svoju tišinu”.

Preporuka: Država treba uspostaviti mobilne timove sastavljene od romskih medijatora i stručnjaka za traumu koji bi, u saradnji s nevladinim organizacijama, proaktivno i diskretno pristupili mapiranim porodicama kako bi im omogućili ostvarivanje statusa bez javnog izlaganja.

2. Priznavanje statusa i reparacija za djecu u dijaspori

Značajan broj dokumentovanih slučajeva porođaja nakon silovanja Romkinja desio se u inostranstvu (Njemačka, Austrija), gdje ta djeca i danas žive kao odrasle osobe. Postojeći administrativni uslovi često zahtijevaju prebivalište ili fizičko prisustvo u BiH, što je za ovu populaciju nepremostiva prepreka.

Preporuka: Omogućiti sticanje statusa i pripadajućih reparacija djeci rođenoj kao posljedica silovanja koja žive u inostranstvu putem konzularnih predstavništava, uzimajući kao validan dokaz ranije iskaze majki i medicinsku dokumentaciju iz zemalja domaćina (npr. slučajeve B. A. i H. H.).

3. Programi za prevazilaženje transgeneracijske traume i stigme

Djeca rođena iz silovanja u romskim zajednicama često su izložena “dvostruko marginalizaciji” – unutar vlastite zajednice zbog okolnosti rođenja i u širem društvu zbog etničke pripadnosti. U ekstremnim slučajevima, poput R. A., stigma je dovela do napuštanja djeteta i suicida majke.

Preporuka: Kreiranje specifičnog fonda za ekonomsko osnaživanje i obrazovnu podršku ovoj djeci (danas odraslim ljudima), koji bi uključivao i reparaciju za “izgubljene prilike” uslijed života u ekstremnom siromaštvu i izolaciji koju je ratna trauma nametnula njihovim porodicama.

4. Institucionalna zaštita identiteta i brisanje administrativnog tereta dokazivanja

Izvori navode da je proces dokazivanja statusa za Romkinje “administrativna borba” koja ih plaši, posebno zbog potrebe za svjedocima.

Preporuka: Država treba preuzeti teret dokazivanja koristeći postojeće sudske baze (poput presuda u predmetu Boro Milojica i drugi, gdje je dokumentovano stradanje romskih civila) kako bi se djeci rođenoj iz tih događaja status dodijelio po službenoj dužnosti, čime bi se eliminisala potreba za ponovnim proživljavanjem traume pred komisijama.

Zaključak: Da bi preporuka bila “bolja”, ona mora preći s terena opšteg prava na teren specifične implementacije koja uvažava da su ova djeca i njihove majke najskriveniji i najranjiviji dio bh. društva, te da je njihova nevidljivost direktna posljedica neuspjeha sistema da im pruži sigurnost i dostojanstvo.

Osiguravanje besplatne pravne i psihološke pomoći: Institucije moraju osigurati kontinuiranu psihosocijalnu podršku žrtvama torture, prilagođenu specifičnim kulturnim i društvenim barijerama s kojima se Romkinje suočavaju.

C) Preporuke za memorijalizaciju

1. **Uključivanje romskih imena na javne spomenike:** Revidirati lokalna spomen-obilježja kako bi se uključila imena Roma poginulih u redovima odbrambenih snaga (poput slučaja Suvada Čanića u Janji) i civilnih žrtava koje su do sada ignorisane.
2. **Obilježavanje mjesta stradanja i zatočenja:** Postaviti spomen-ploče na lokacijama specifičnim za romsko stradanje, kao što su “Žuti most” u Doboju, logor Jakešnica ili naselje “Divlji Zapad” u Bijeljini.
3. **Zaštita romskih grobalja kao historijskih dokaza:** Prekinuti praksu uzurpacije romskih mezarja (poput onog u selu Kosa koje je nakon pravne borbe vraćeno Romima na korištenje) i proglasiti ih mjestima od značaja za kulturu sjećanja.
4. **Institucionalna podrška dokumentarističkim projektima:** Podržati inicijative za kreiranje izložbi i dokumentarnih filmova koji govore isključivo o romskoj perspektivi rata, kako bi se spriječilo njihovo brisanje iz nacionalne historije.

D) Institucionalne reforme

1. **Senzibilizacija službenika u socijalnim i policijskim službama:** Uvesti obavezne edukacije o ljudskim pravima i suzbijanju anticiganizma za zaposlenike u administraciji, kako bi se spriječilo ismijavanje i šikaniranje žrtava seksualnog nasilja prilikom podnošenja zahtjeva.
2. **Formiranje baze podataka o nestalim Romima:** Institut za nestale osobe BiH treba u saradnji sa romskim udruženjima kreirati specifičnu bazu podataka, s obzirom na to da mnogi nestanci Roma uopće nisu prijavljeni u zvanične evidencije do početka novih istraživanja.
3. **Reforma stambene politike za preživjele:** Otpisati ratne dugove za komunalije preživjelim žrtvama i riješiti imovinsko-pravne sporove na zemljištima gdje su romske kuće srušene ili nelegalno zauzete.

**II dio:
Mapiranje
stradanja Roma
1992-1995. godine**

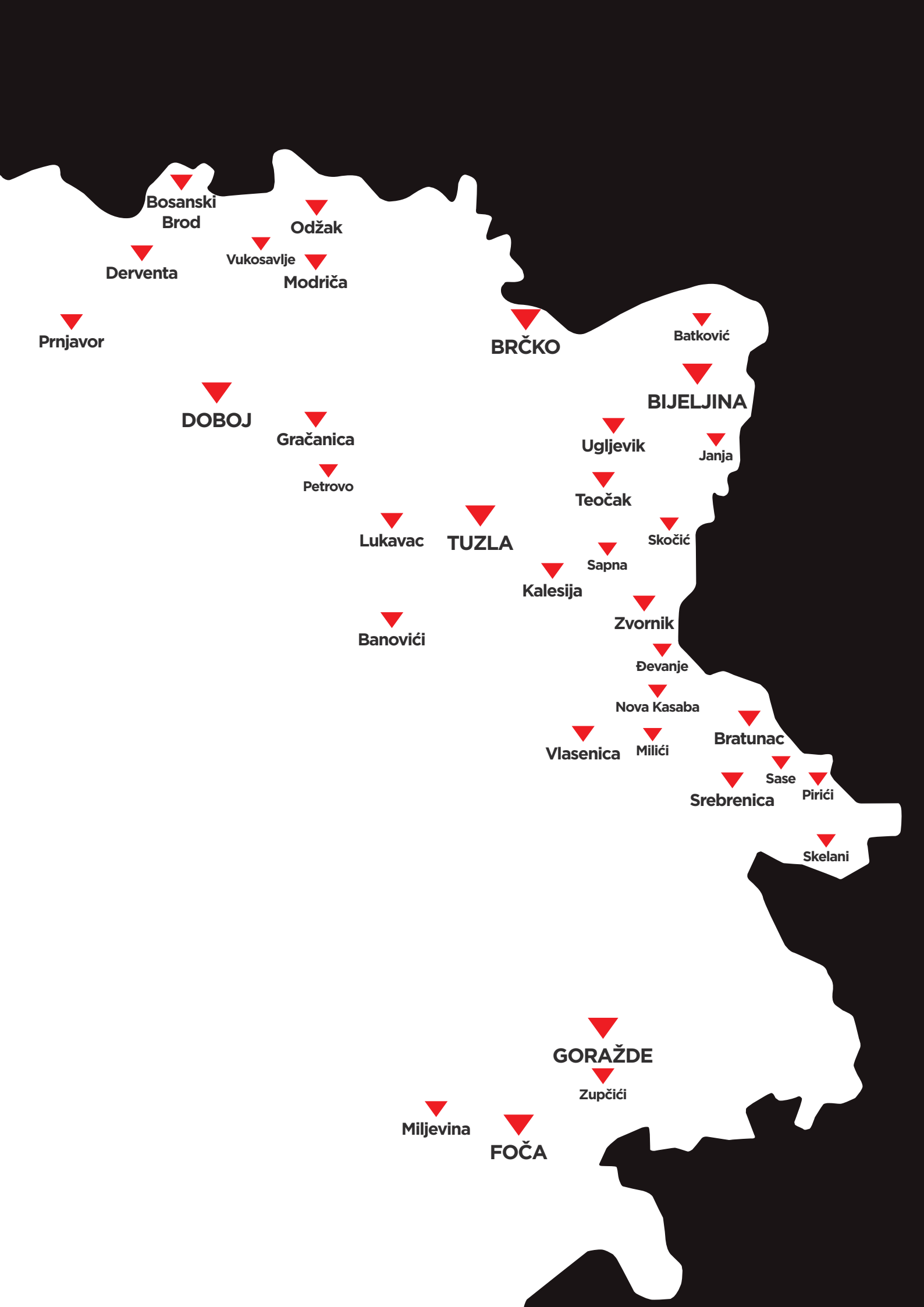
Prijedor

BANJA LUKA

Lokacije

stradanja Roma na
području Podrinja i
sjeverne Bosne u periodu
1992-1995. godine

Prnjavor

Bosanski
Brod

Derventa

Vukosavlje

Odžak

Modriča

BRČKO

Batković

DOBOJ

Gračanica

Petrovo

Lukavac

TUZLA

Banovići

Kalesija

Sapna

Ugljevik

Teočak

Janja

BIJELJINA

Skočić

Zvornik

Đevanje

Nova Kasaba

Vlasenica

Milići

Bratunac

Sase

Srebrenica

Pirići

Skelani

GORAŽDE

Zupčići

FOČA

Miljevina

1. UVOD

Ovaj dodatak predstavlja dopunu prvog dijela izvještaja, s ciljem da se dodatno sistematizuju i preciziraju prikupljeni podaci kroz jasno označavanje geografskih lokacija na kojima su zabilježeni relevantni događaji i obrasci kršenja međunarodnog prava. U odnosu na prvo dio izvještaja, ovdje se uvodi unaprijeđena metodološka obrada podataka, pri čemu se postojeći nalazi dopunjavaju dodatnim terenskim istraživanjima, svjedočenjima i sekundarnim izvorima, te su strukturirani tako da se lakše mogu koristiti u daljim analizama. Poseban fokus stavljen je na označavanje lokacija, čime se prvi dio izvještaja dodatno kontekstualizira i čini operativnijim za različite vrste daljih intervencija.

Jasno identifikovanje i dokumentovanje lokacija od ključnog je značaja za dalje procesuiranje počinilaca, ostvarivanje prava na reparacije, kao i za inicijative memorijalizacije. Precizni podaci o mjestima izvršenja zločina doprinose jačanju dokazne osnove u krivičnim postupcima, omogućavaju efikasnije vođenje istraga i podržavaju rad pravosudnih institucija. Istovremeno, takva dokumentacija predstavlja važan element u ostvarivanju prava žrtava i njihovih porodica na istinu, pravdu i reparacije.

Pored pravosudnog aspekta, jasno mapiranje lokacija ima i širi društveni značaj, posebno u procesima suočavanja s prošlošću i izgradnje kulture sjećanja. Identifikovane lokacije mogu poslužiti kao temelj za inicijative memorijalizacije, uključujući obilježavanje mjesta stradanja, edukativne aktivnosti i razvoj politika koje doprinose prevenciji ponavljanja zločina. Na taj način, ovaj dodatak ne predstavlja samo tehničku nadogradnju izvještaja, već i važan alat za unapređenje sveobuhvatnog pristupa pravdi, reparacijama i društvenom pamćenju.

2. MAPIRANJE STRADANJA ROMA 1992–1995: PODRUČJE PODRINJA

2.1. Stradanje Roma u Foči

Prema pribavljenim podacima, na području opštine Foča Romi su živjeli u dva naselja: Šukovac i Miljevina.

2.1.1. Stradanje Roma u Šukovcu

Stanovnici Šukovca romske nacionalisti su kao i ostali pripadnici nesrpske nacionalnosti bili protjerani sa područja Foče. Jedan od protjeranih to ovako opisuje:

“Svoju kuću u Foči smo napustili prije nego što je rat počeo, kada su počeli mitinzi, 1992. godine, ne znam u kojem je to mjesecu bilo. Morali smo napustiti svoju kuću u Foči, jer su inače sve muslimane protjerali iz Foče tako da niko nije ostao od romske populacije. Kada smo pobjegli, sve je ostalo od imovine, nismo mogli ništa ponijeti i izvući. Samo smo iznijeli lične stvari. U ratu su sve kuće srušene, sve poravnato, što se kaže, nisu ni temelji ostali.”

Romi su imali u vlasništvu jednu kovačku radnju kod pijace u Foči. Sin vlasnika radnje navodi: “Držali smo kovačku radnju, a to je držao moj otac. Radnja je bila kod pijace u Foči... 1/1 naše vlasništvo i sve imau katastru i gruntu, ali nikad nisam bio i to tražio. Ja to nisam tražio jer me strah...”

Prikupljeni podaci ukazuju na zaključak da se niko od Roma nakon rata nije vratio na područje Foče, a imovina koja je u potpunosti devastirana i uništena u ratu poslije rata nije obnovljena. Osim uništene imovine, kao jedan od razloga zbog čega se nisu vratili u svoje prijeratno prebivalište jeste i bojazan za vlastitu sigurnost i sigurnost svoje porodice.

2.1.2. Stradanje Roma u Miljevini

U istraživačkom procesu ustanovljeno je da je prije rata u Miljevini živjela jedna porodica romske nacionalnosti. Bili su smješteni u jednoj baraci na mjestu zvano Kosa, blizu rudnika. Kada je rat počeo 1992. godine, pripadnici romske porodice su ostali da žive u Miljevini i na samom početku rata nisu imali problema. Jedan od ispitanika se prisjeća da su otprilike tri mjeseca nakon početka rata do majkine barake došla dva muškarca srpske nacionalnosti automobilom marke lada niva i naredili muškarcima da se obuku, sprema i krenu s njima. Odveli su i ubili četvoricu muškaraca, od kojih su trojica, kako ispitanik navodi, bila Bošnjaci, a jedan, R. R., je bio Rom. R. R. je tada bio vrlo mlad, imao je dijete i suprugu. R. R. i njegove ubice su se prije rata družili i zajedno skupljali željezo.

Sagovornik je dalje naveo da je sedam dana nakon odvođenja R. R. do njih dovezen bager i da mu je rečeno da pozove S. i M. i da zajedno krenu s njima da preuzmu tijela ubijenih i da ih prenesu u muslimansko groblje.

“Rekli su nam da kopamo zemlju, a mi smo se bojali da i nas tu ne ubiju pa smo rekli da oni kopaju s bagerom zemlju, a mi kada vidimo tijelo uzet ćemo ga. Tako je i bilo, i tijela smo prenijeli u muslimansko groblje. Ja sam R. R. posebno stavio u jednu deku. Nakon rata je prebačen u Visoko i sada je sahranjen u Vlakovu.”

Analizom krivičnih postupaka koji se vode za zločine počinjene na području Miljevine za potrebe ovog istraživačkog projekta ustanovili smo da je Okružno javno tužilaštvo u Trebinju izdalo sljedeće saopštenje:

Okružno javno tužilaštvo u Trebinju je nakon sprovedene istrage, dana 19.09.2022. godine, podiglo optužnicu protiv Elez Ilija, zv. "Ico" zbog krivičnog djela ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 142. stav 1. Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u vezi sa članom 22. istog Zakona, a koja optužnica je potvrđena od strane Okružnog suda u Trebinju.

Optužnicom se Elez Ilija stavlja na teret da je zajedno sa još jednim licem, koje je u međuvremenu preminulo, neutvrđenog dana, u periodu od polovine aprila mjeseca do približno polovine mjeseca juna 1992. godine, na lokaciji Mitrinog vrela, u mjestu Miljevina, opština Foča, naoružani automatskim puškama dovezli se automobilom marke "Lada Niva", bijele boje, pred kuću vlasništvo R. H., a potom su izvršili pretres kuće uz prijetnju ubistvom, kada su nezakonito lišili slobode civilna lica R. A., rođen 1928. godine, M. H., rođen 1955. godine i R. R., rođen 1976. godine, nakon čega su iste odvezli do kuće vlasništvo civilnog lica H. H., kojeg su također nezakonito lišili slobode i svu četvoricu oštećenih zajedno odvezli na lokalitet Mitrinog vrela, gdje su ih pucanjem iz vatrenog oružja lišili života.¹

Daljom analizom medijskog izvještavanja o toku i sadržaju krivičnog postupka evidentirano je da Okružno tužilaštvo u Trebinju "tereti Iliju Eleza da je sa još jednim licem u junu 1992. godine u Miljevini, u općini Foča, u svojstvu pripadnika Vojske Republike Srpske odveo i, pucanjem iz vatrenog oružja, života lišio četiri civila – Ahmeta i Ramu Ramovića, Hamdu Muhovića i Halila Hrbinića zvanog Muriz."²

Svjedoci navode da su nakon ovih ubistava osobe romske nacionalnosti odvedene iz svoje barake i u periodu od tri mjeseca držane zatvorene u tri ili četiri montažne barake. Dok su boravili u barakama, prema izjavi ispitanika: "Bilo je galame i dirali su žene... To je bilo svake noći, bilo je psovanja... malu su silovali... to je bila curica od 12 godina... Ne znam koga su još tu silovali od žena, ali je bilo svake noći zapomaganja, djeca su vrištala." Nakon tri mjeseca, transportovani su za Goražde s ostalim osobama bošnjačke nacionalnosti u konvoju u kojem je bilo oko 180 osoba, uključujući žene i djecu.

Ova porodica se nije vratila u Miljevinu poslije rata, a na mjestu gdje je bila romska baraka sada je sagrađena kuća, čiji je vlasnik osoba srpske nacionalnosti.

U nastavku istraživanja obavljeni su razgovori sa dodatnim svjedocima sa tog područja, te je ustanovljeno da je na području Miljevine, u blizini Karamanove kuće, živio A. H., koji je bio zarobljen i prisiljen na prinudni rad. Navodno je preživio rat, ali nije poznato gdje se nalazi ni on ni njegova porodica.

Također postoje navodi jedne osobe srpske nacionalnosti da su neki od Hrbinića ubijeni na Miljevini i ukopani na putu na mjestu odvajanja za Kalinovik. Navodno je Institut za nestale osobe BiH organizovao iskopavanje na toj lokaciji, ali tijela nisu pronađena. Osoba koja je dala prvobitne informacije navela je da je iskopavanje rađeno na ispravnoj lokaciji, ali da se nije kopalo dovoljno duboko kako bi se tijela pronašla.

Tokom intervjua prikupljeni su podaci o seksualnom zlostavljanju jedne Romkinje iz Foče [identitet poznat autorima izvještaja], koja je ostvarila status civilne žrtve rata u Federaciji BiH.

U Foči je prije rata živjela jedna romska porodica nad čijim članovima su počinjeni zločini: suprug je ubijen, a supruga je preživjela sve vrste seksualne torture, uključujući i gašenje cigareta po tijelu.

Tokom istraživanja, prikupljeno je dosta podataka u Romima koji su prije rata živjeli na ovim lokacijama, ali o njihovim sudbinama tokom rata i eventualno poslije rata još uvijek nema podataka.

2.2. Stradanje Roma u Goraždu

U Goraždu su Romi živjeli u prigradskom naselju Zubčići. Naselje je udaljeno oko pet kilometara od centra grada, smješteno na putnoj komunikaciji R448 Goražde – Čajniče.

Prema dostupnim podacima, Romi su prije početka ratnih dejstava u Goraždu izbjegli uglavnom u pravcu Sarajeva, zbog čega nema podataka o stradalim osobama romske nacionalnosti tokom rata na području Goražda. Međutim, postoje podaci o romskim žrtvama porijeklom iz Goražda koji su tokom

1 Dostupno na: <https://vsud-rs.pravosudje.ba/vstvfo/S/112/kategorije-vijesti/5292/5301/5303>, pristupljeno 1. 4. 2025.

2 Dostupno na: <https://detektor.ba/2023/04/14/elez-ilija-saznanja-o-ubistvima-civila-u-miljevini/>, pristupljeno 1. 4. 2025.

Opština Goražde,
romsko groblje,
naselje Zupčiči

rata bili nastanjeni na Butmiru, opština Ilidža, Sarajevo. Prema riječima osobe romske nacionalnosti intervjuisane tokom istraživanja, jedna Romkinja je ranjena od gelera – rasprskavajućeg metka od PAM-a – koji joj je prošao kroz stomak dok je bila trudna.

Cjelokupna imovina u Zubčičima je u potpunosti uništena i nijedna osoba romske nacionalnosti se poslije rata nije vratila u naselje. To je potvrdio i jedan od sagovornika tokom istraživanja: “Trenutno nema niko od Roma da živi u Zubčičima, već žive u Podhranjenu, opština Goražde. Ono što u Zubčičima sada ima od ostataka romske populacije jeste samo mezarje.”

2.3. Stradanje Roma u Bratuncu

Bratunac je po pitanju romske populacije veoma specifičan. Prema kazivanju određenih sagovornika koji su bili ispitanici u ovom naučno istraživačkom projektu, znatan broj Roma živi na području Bratunca, ali ne žele da se izjašnjavaju kao pripadnici romske populacije, već se uglavnom izjašnjavaju kao Bošnjaci jer su pripadnici islamske vjeroispovijesti. Na području Bratunca postoje kompletna sela za koja su neki od ispitanika kazali da u njima žive pripadnici romske nacionalnosti. Međutim, u razgovoru su mještani tih sela rekli da se oni ne izjašnjavaju kao Romi već kao Bošnjaci. Specifičnost situacije se ogleda u činjenici da u ovom slučaju nije važno kako se ko izjašnjava, nego percepcija počinilaca zločinatoka rata. Naime, iako se navedena populacija ne izjašnjava kao Romi, postoje indicije da su ciljani tokom rata zato što su ih počinioči smatrali Romima, i da su samim tim nad njima izvršili zločine. Ovo je, naravno, samo teza koju je potrebno dodatno istražiti.

Tokom provedbe projekta utvrđeno je da su na području Bratunca Romi živjeli u selu Pirići i da su bili žrtve ratnih stradanja.

2.3.1. Stradanje Roma u selu Pirići

Romi iz Pirića su bili pripadnici Armije Republike Bosne i Hercegovine, a neki od njih su za odbranu položili i svoje živote, o čemu postoji relevantna dokumentacija. U Pirićima na spomen-obilježju stoje imena svih poginulih sa tih prostora, uključujući i Rome:

- Fadil (Šaban) Musić, rođen 1960. godine, poginuo 1993. godine;
- Azem (Fadil) Musić, rođen 1977. godine, poginuo 1993. godine. Fadil i Azem su otac i sin, a poginuli su zajedno od tenkovske granate;
- Ćamil (Hakija) Musić, rođen 1958. godine, poginuo u junu 1992. godine;
- Ragib (Hakija) Musić, rođen 1967. godine, poginuo 1995. godine, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima;
- Džemal (Sabrija) Ferhatović, zvani Zoran, rođen 1975. godine, poginuo 1995. godine i ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima;
- Miralem (Belija) Ferhatović, rođen 1911. godine, ostao u Srebrenici 1995. godine i od tada mu se gubi svaki trag, te se i sada vodi kao nestao; civilna žrtva rata.

Tokom intervjuja u okviru projekta istaknuto je:

“Civilni su izbjegli u Srebrenicu kada je ovo područje palo 6. 4. 1993. godine u ruke VRS. Romske kuće su u potpunosti porušene, a ruševine zarasle, tako da selo više praktično ne postoji. Nijedna romska porodica iz Pirića nije ni došla posjetiti mjesto svojih prijeratnih domova, jer to mjesto za njih predstavlja tešku traumu. Samim tim niko od njih nije podnio zahtjeve za obnovu kuća poslije rata. Mnogi od njih su raseljeni širom svijeta, mada neki žive u Sapni i Tuzli.”

Podaci ukazuju da progoni nisu zaobilazili ni djecu. Jedan od sagovornika u okviru projekta bio je beba u vrijeme izvršenja zločina, kada su stradali članovi njegove uže porodice. U svom svjedočenju naveo je:

“Prije rata živjeli smo u selu Pirići, opština Bratunac, gdje smo boravili do 1992. godine. Tokom rata smo protjerani i preselili u Srebrenicu, gdje smo ostali svedo 1995. godine, kada je Srebrenica pala pod kontrolu Vojske Republike Srpske. Moj otac, Ragib Musić, sin Hakije, ubijen je nakon pada Srebrenice 1995. godine. Njegovi posmrtni ostaci pronađeni su u masovnoj grobnici u Kamenici 2007. godine, nakon čega je izvršena identifikacija putem DNK analize, uz učešće članova porodice. Posmrtni ostaci mog dajdže, Džemala Ferhatovića, pronađeni su 2018. godine. On je zajedno s mojim ocem napustio Srebrenicu u koloni. Također je ubijen i moj djed Miralem Ferhatović, čiji posmrtni ostaci do danas nisu pronađeni niti identifikovani, uprkos tome što je porodica dala uzorke krvi u svrhu identifikacije. “Moj otac i dajdža ukopani su u Memorijalnom centru Potočari.”

Jedna sagovornica, Romkinja, svjedoči o vlastitim iskustvima i stradanju članova porodice tokom rata:

“Prije rata živjela sam u mjestu Pirići, opština Bratunac. Tokom rata izgubila sam oca i brata. Otac se zvao Fadil, a brat Azem. Obojica su bili pripadnici Armije Republike Bosne i Hercegovine. U Pirićima je živjelo približno 20 romskih porodica, među kojima su bile porodice Musić, Ferhatović i Omerović. Moj otac i brat stradali su usljed eksplozije granate koja ih je usmrtila na licu mjesta. Majka je preuzela njihova tijela. S obzirom na to da sam bila dijete, sjećanja su fragmentirana, ali pamtim da su tijela prenesena na nosilima do školske zgrade. Moj brat je tada još uvijek bio pri svijesti, uprkos teškim povredama, te je preminuo u školi. Nakon ukopa, narednog dana pronađen je i dio tijela mog oca – ruka, koju je majka prepoznala po satu koji je nosio. Tokom rata smo protjerani iz Pirića u Srebrenicu, a nakon njenog pada zajedno s ostalim stanovništvom deportovani smo autobusima i kamionima u Tuzlu. U ratnim okolnostima suočavali smo se s

ozbiljnim nedostatkom hrane, dok su muškarci odmah mobilizirani. Sjećam se i transporta iz Potočara prema Tuzli nakon pada Srebrenice: veliki broj ljudi čekao je na ukrcavanje u autobuse. Prilikom ulaska, muškarci su odvajani i izvođeni iz vozila, dok su žene ostajale. Muškarci su sistematski izdvajani. Svjedočila sam prizorima nasilja i ubistava, uključujući i brutalne egzekucije.”

Romske kuće u selo Pirići su u potpunosti uništeni u toku rata.

2.3.2. Stradanje Roma u selu Orlo

U nastavku istraživanja prikupljene su informacije o stradanju romske zajednice u selu Orlo, koje se nalazi iznad sela Orlica, na području opštine Bratunac. Prema dostupnim podacima, prije rata je u ovom selu živjelo približno osam romskih porodica. Danas na tom lokalitetu nema stalnih stanovnika, a stambeni objekti su u potpunosti uništeni – spaljeni i porušeni. Prema prikupljenim saznanjima, Omer

Opština Bratunac, romsko naselje Orlo

Muratović, stariji i bolestan muškarac, ubijen je nakon pada Srebrenice 1995. godine. Omer je navodno ubijen u svojoj kući, dok je njegova kćerka uspjela pobjeći tako što je iskočila kroz prozor i sklonila se na sigurno. Prema navodima sagovornika, njegovi posmrtni ostaci do danas nisu pronađeni. Iste godine ubijena je i jedna žena.

Dana 31. januara 2026. godine izvršen je terenski obilazak ovog područja. Pristup selu Orlo je otežan, te se veći dio puta mora preći pješice. Na lokalitetu nisu zatečeni očuvani objekti; vidljivi su tek ostaci kuća, odnosno temelji i dijelovi zidina, koji su u velikoj mjeri obrasli vegetacijom i teško uočljivi.

2.4. Stradanje Roma u Srebrenici

U sklopu projekta mapirano je nekoliko bitnih lokacija gdje su Romi stradali, uključujući grad Srebrenicu, Skelane, Trubare i Sase. Romi su protjerani i iz mjesta Pišonje i Posulice, gdje je bilo nekoliko romskih kuća i porodičnih domaćinstava.

2.4.1. Stradanje Roma u gradu Srebrenica

U gradu Srebrenica, romska zajednica je prije rata živjela u dobrim odnosima sa ostalim stanovništvom. Uglavnom su bili nastanjeni u naselju Kazani. Jedan od ispitanika romske nacionalnosti u okviru ovog istraživačkog projekta navodi:

“Prije rata se nije gledalo ni ko je ko, niti šta je ko, tako da nisam osjećao bilo kakvo poniženje u bilo kom pogledu, a posebno ne zbog toga što sam Rom. Nije se znalo, niti sam ja znao ko je Srbin, Bošnjak ili Hrvat. Svi smo jedni drugima dolazili na veselja i ispraćaje. Sjećam se da smo se okupljali na lokalitetu Kiseljak – Mali Guber u Kiselici, gdje smo se redovno sastajali. Nisam osjećao bilo kakvu diskriminaciju, niti prije rata, niti tokom rata.”

Međutim, ovaj sagovornik ističe da je već na samom početku rata bio izložen prijetnjama i zlostavljanju od strane srpskih vojnih formacija:

“Na početku rata 1992. godine došli su Arkanovci, znajući da tu žive Romi, i tražili su oružje. Kao dijete sam posmatrao šta se dešava, a zatim me jedan od njih pozvao. Pitao me da li posjedujem oružje. Postrojili su mene, moje dajdže, rođake i komšije Bošnjake – bilo nas je oko 15. Među njima su bili Nurdin Hakić (sin Hajre), Fahrudin Hakić, Vejsil Hakić, Nurdin Hakić (sin Hamdije), Lelić Pele, Fikret Bajrić i drugi. Gotovo niko od njih nije preživio genocid 1995. godine; jedino je Pele preživio.”

Sagovornik dodatno izražava uvjerenje da je romska populacija bila meta progona: “Smatram da je cilj bio da se Romi istrijebe, isto kao i Bošnjaci.” Na pitanje o vlastitom statusu, jasno ističe: “Da, bio sam žrtva genocida počinjenog u Srebrenici u julu 1995. godine.”

Prikupljeni podaci u okviru istraživanja također ukazuju da su pripadnici romske zajednice aktivno učestvovali u odbrani Srebrenice kao pripadnici Armije Republike Bosne i Hercegovine. Jedan od sagovornika navodi: “Bio sam pripadnik Armije RBiH od samog početka do kraja rata i učestvovao sam u odbrani države tokom cijelog perioda.”

Daljnja analiza potvrđuje da su osobe romske nacionalnosti, zajedno sa osobama bošnjačke nacionalnosti, bile žrtve genocida u Srebrenici i oko nje u julu 1995. godine, što uključuje ubistva, masovne egzekucije i prisilne nestanke. Njihovi posmrtni ostaci kasnije su pronalazeni u masovnim grobnicama.

Potvrda ovih navoda nalazi se i u zapisniku o saslušanju svjedoka Centra za istraživanje ratnih zločina Državne agencije za istrage i zaštitu (SIPA), u kojem se navodi:

“Sjećam se da je bilo predveče i zajedno sa Zlatanom dovezao sam određeni broj ljudi, ali se ne sjećam njihovih imena. Iz mog bataljona nisam nikoga doveo, jer su otišli prema Sućesci. Prvog dana prepoznao sam nekoliko Roma iz Srebrenice, dok druge nisam poznavao. Jednog od njih sam pitao ko je napravio mini centralu ispred moje kuće. Odgovorio je da ne zna, jer u to vrijeme nije bio prisutan. Rekao sam mu da ne znam kakva će biti njegova sudbina. Vidio sam i njegovog sina, koji je bio gluhoonijem; njegov brat je prethodne godine preminuo u Tuzli.”

Navedeni iskaz odnosi se na događaje iz jula 1995. godine, kada su muškarci bošnjačke i romske nacionalnosti bili zatočeni u Bratuncu, u osnovnoj školi “Vuk Karadžić” (danas “Branko Radičević”), gdje su izvršena brojna ubistva. Nakon toga, zarobljenici su transportovani prema lokacijama na području Zvornika, uključujući Branjevo, Pilicu, branu u Petkovcima, Orahovac i Kozluk, gdje su sistematski pogubljeni i pokopani u masovne grobnice. Posmrtni ostaci su naknadno premješteni iz primarnih u sekundarne grobnice na području sjeveroistočne Bosne i Hercegovine.

U istraživačkom procesu prikupljeni su podaci o žrtvama genocida romske nacionalnosti sa područja Srebrenice, i to:

- Vejsil (Ramiz) Hakić, ubijen 1995. godine u genocidu, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, rođen 11. 12. 1955. godine u Srebrenici, identifikovan DNK metodom, nestao 11. jula 1995. godine;
- Elvir (Vejsil) Hakić, ubijen 1995. godine u genocidu, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, rođen 11. 8. 1975. godine u Zvorniku, identifikovan DNK metodom, nestao 11. jula 1995. godine;
- Nurdin (Hamdija) Hakić, rođen 1. 1. 1975. godine u Srebrenici, ubijen 1995. godine u genocidu, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, identifikovan DNK metodom, nestao 11. jula 1995. godine;
- Fahrudin (Hamdija) Hakić, rođen 1. 2. 1969. godine u Bratuncu, ubijen 1995. godine u genocidu, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, identifikovan DNK metodom, nestao 11. jula 1995. godine;
- Almir (Hamdija) Hakić, rođen 8. 8. 1979. godine u Srebrenici, ubijen 1995. godine u genocidu, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima;
- Hajro Hakić, rođen 1. 3. 1995. godine u Srebrenici, ubijen 1995. godine u genocidu, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, identifikovan DNK metodom, nestao 11. jula 1995. godine;
- Nurdin (Hajro) Hakić, rođen 22. 2. 1965. godine, ubijen 1995. godine u genocidu, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima;
- Sejad (Ramiz) Hakić, rođen 1. 1. 1961. godine u Srebrenici, ubijen 1995. godine u genocidu, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, identifikovan DNK metodom, nestao 11. jula 1995. godine;
- Senad Hakić, rođen 28. 1. 1965. godine u Srebrenici, ubijen 1995. godine u genocidu, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, identifikovan DNK metodom, nestao 11. jula 1995. godine;
- Medo (Ramiz) Hakić, rođen 16. 6. 1962. godine u Srebrenici, ubijen 1995. godine u genocidu. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH; još uvijek nisu pronađeni njegovi posmrtni ostaci.

Još uvijek se traži i Ramiz (Ramo) Hakić, rođen 14. 6. 1922. godine u Srebrenici. On je 1992. godine otišao kod sestre Zulfe u Ljuboviju i tu je bio do 1993. godine kada je krenuo da pređe Drinu i tada je navodno na Ljubovijskom mostu ili oko njega ubijen. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, nije identifikovan, nestao 1. maja 1993. godine u Ljuboviji.

Romi su bili zatočeni u logorima. Jedan muškarac inicijala H. N. bio je zatočen šest mjeseci u logoru Batković, opština Bijeljina, tokom 1995. godine.

Osim ljudskih žrtava, ubistava i prisilnih nestanaka, stradanje se ogledalo i kroz uništenu pokretnu i nepokretnu imovinu. Nepokretna imovina (kuće, garaže, poslovni prostori, štale i dr.) u potpunosti je opljačkana, a zatim i uništena. Pokretna imovina je također opljačkana i otuđena, a kao primjer navodi se da je od H. N. otuđen kamion FAP 13, a od H. F. kombi Fiat 850.

Nakon završetka rata, Romi su imali određenu vrstu pomoći. Jedan od sagovornika kaže: "Dobio sam podršku od udruženja Roma, a to su Kali Sara, Euro Rom, Romalen iz Kaknja..." U Srebrenici je registrovano jedno romsko udruženje pod nazivom "Romska suza", koje je i danas aktivno.

Psihološka pomoć povratnicima Romima izostala je nakon rata, iako je rat ostavio traga na ovu populaciju, što između ostalog potvrđuje ova izjava: "Naravno da je rat ostavio uticaja na moj odnos sa porodicom i to se i danas osjeća. Osjeća se trauma, stresovi. Nekada se ne može da spava, vrte se slike koga si imao, a koga sad nemaš, šta se sve preživjelo i onda ne može da se spava."

2.4.2. Stradanje Roma u Kazanima

Tokom istraživanja potvrđena su saznanja o romskim porodicama koje su živjele u Kazanima, opština Srebrenica. Prije rata u selu Kazani bilo je oko 20 porodica i toliko kuća koje su pripadale Romima. Ovo selo je granatirano, kao i ostala sela oko Srebrenice. U tom granatiranju bilo je ranjenih Roma.

Nakon pada Srebrenice 11. jula 1995. godine Romi muškarci su zajedno sa drugim muškarcima Bošnjacima krenuli pješke iz Srebrenice prema Tuzli. Na tom putu je ubijen Hakić Medo (još uvijek nije pronađen), i to na istom mjestu gdje su stradali i drugi Romi, što je dokumentovano u prvoj fazi. Radi se o lokalitetu, kako navodi svjedok, "gdje je bukva pala, prije Lolića".

Događaje oko Srebrenice u julu 1995. godine preživio je maloljetnik N. H, Rom, sa kojim je obavljen intervju. On je naveo da je bio zarobljen, potom pretučen i maltretiran. Od udara nogom vojničkom čizmom i sada ima ožiljak na bradi. Odveden je prvo u jednu školu.

"Tu su nas opet počeli provocirati. S njima je bio neki Bošnjak, koji je na sebi imao crnu majicu. Redom su nas tukli uz povike 'Allahu ekber'! Meni je psovao cigansku majku. Pored mene je bio neki djed koji je kasnije umro u Batkoviću, jer su ga jako prebili. Od tog prebijanja imao je slomljene zube."

Dalje navodi:

"Jednom su nam naredili da skidamo odjeću i ja kao najmlađi morao sam tu odjeću da nosim na sprat. Sjećam se da je soba bila sva krvava tako da sam mislio da će me tu zaklati, ali me nisu dirali. Kad sam se vraćao natjerali su me u čučućem položaju da idem niz stepenice skakućući. Obzirom da sam bio već prije pretučen, iscrpljen, ja sam se svalio niz stepenice."

Nakon ove škole, N. H. je odveden u Batković, logor u kojem je bilo zarobljeno preko 200 ljudi. Tu su nastavili da maltretiraju zarobljenike:

"Izvodili su sve nas i tukli, pa tako i mene. Fizički i psihički sam bio maltretiran i govorili su da sam bio diverzant, snajperista i na kraju kurir. Jednom su mi bili rekli da su mi zarobili oca i da se on nalazi u drugom hangaru, a lagali su. Izvodili su nas na radove i morali smo gladni raditi. Jednom su me izveli da perem auto i naredili da uđem gdje je bila pšenica i zatrpavali su me lopatom. Kad ne može da se izdrži onda bi udarali lopatom. Sjećam se da sam jednom išao na prinudni rad i bio sam sakrio u obući 2-3 krompira veličine kao kliker. Kada su me pretresali našli su te krompire i onda su me nakon toga tukli dva sata" ... "Među tih 200 zarobljenika bilo je pet-šest Roma, a jedino se sjećam izvesnog po nadimku Fuco iz Srebrenice. Mogu reći da sam ja prošao kao jedan od najgore maltretiranih logoraša" ... "razmijenjen sam u septembru ili oktobru 1996. godine na Šatorovićima i ukupno sam u logoru proveo oko dva do tri mjeseca. Razmjena je bila za vojnike sa Lisače i nas je bilo 140, a njih 11. O boravku u logoru ja imam karticu Crvenog krsta."

Tokom istraživanja prikupljeni su podaci i o stradanju Roma na borbenoj liniji, te o stradanju Roma kao civila. Utvrđeno je da je kao vojnik ubijen Jasmin (Hasan) Bajrić. Također, Hamdija Hakić je poginuo na kapiji u Tuzli, a njegova tri sina, Fahrudin, Almir i Nurudin, ubijeni su u Srebrenici.

Određeni broj Roma iz Srebrenice je stradao na području drugih opština. Tako su Ramiz Hakić i njegov sin ubijeni u Karakaju, opština Zvornik, tokom 1992. godine. I pored napora Instituta za nestale osobe BiH, oni još uvijek nisu pronađeni. Navodno, njihova tijela su prebačena u sekundarne grobnice na drugoj lokaciji.

Opština Srebrenica, romsko naselje Kazani

Opština Srebrenica, devastirana romska kuća, naselje Skelani

Predsjednica Udruženja žena “Jadar” iz Konjević Polja izjavila je da je u enklavi Srebrenica ubijen Džafer Suljić koji je u vrijeme ubistva imao preko 60 godina, i to od strane jedinice ARBiH čiji su pripadnici bili iz Glogove, opština Bratunac. Džafer je prije rata živio u Novoj Kasabi, a navodno su ga ubili kako bi se domogli njegovog novca. Imao je i kćerku s invaliditetom, koju su nakon Džaferovog ubistva odveli pripadnici UNPROFOR-a i o njoj se više ništa ne zna. Predsjednica navodi i da je izvjesni Obran Suljić, Rom, ostao u gradu nakon pada Srebrenice, i budući da nikad nije izašao iz grada, pretpostavlja se da je ubijen.

2.4.3. Stradanje Roma u Skelanima

Romi iz Skelana bili su žrtve kako početkom rata 1992. godine tako i u genocidu 1995. godine. U okviru projekta nailazilo se na osobe za koje se smatralo da su Romi, iako se nisu tako izjašnjavali. Iz tih razloga važno ih je navesti u izvještaju kao žrtve zločina u Skelanima, imajući u vidu da su ih počiniozi zločina smatrali Romima i da su vjerovatno zbog toga stradali.

Tokom istraživanja utvrđeno je da su početkom rata, tačnije 8. maja 1992. godine, u Skelanima ubijeni:

- Nedžad (Šerif) Čokerović, rođen 1968. godine;
- Muharem (Uzeir) Mehić, rođen 1958. godine;
- Hasib (Uzeir) Mehić, zvani Mrki, rođen 1963. godine;
- Safet (Uzeir) Mehić, rođen 1964. godine;
- Feho (Fadil) Mehić, rođen 1963. godine;
- Hasib Mehić, osoba sa mentalnim poteškoćama;
- Bekir (Alija) Mustafić, rođen 21. 3. 1961. godine, bio oženjen sa Sadetom, dj. Mehić, i imali su dvoje djece. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, identifikovan DNK metodom.

U istom događaju ubijeni su i njihovi rođaci iz Srebrenice, koji su okupacijom Srebrenice 18. aprila 1992. godine izbjegli kod njih u Skelane, i to:

- Mujo (Rahman) Beharić, rođen 1952. godine;
- Haso (Rahman) Beharić, rođen 1957. godine;
- Mustafa (Ahmet) Beharić, rođen 1957. godine.

Posmrtni ostaci svih navedenih ekshumirani su u Skelanima 2006. godine i ukopani u Memorijalni centar Donja Kalesija.

U narednom periodu, najkasnije do kraja maja 1992. godine, na nepoznatom lokalitetu ubijen je Ševko (Meho) Mitić, rođen 1946. godine. Navodno je tražio svoju porodicu po šumama, a ubijen je u okolini Bjelovca, opština Bratunac. Njegovi posmrtni ostaci su ekshumirani iz neke od sekundarnih grobnica, najvjerovatnije u Blječevi, a ukopan je u Memorijalni centar Veljaci, Bratunac.

Tokom genocida u Srebrenici i oko nje jula 1995. godine ubijeni su:

- Obran (Sumbul) Alić, rođen 1941. godine;
- Hasib (Obran) Alić, rođen 1965. godine;
- Suad (Ševko) Mitić, rođen 1967. godine;
- Senad (Ševko) Mitić, rođen 1976. godine;
- Šukrija (Mehmed) Mitić, rođen 1954. godine.

Jedan od stanovnika Skelana u razgovoru je rekao:

“Poznato mi je da su prije rata na području Skelana živjele romske porodice, koje su stanovale u četiri kuće, a koje su se nalazile u ulici koja se nalazi sa lijeve strane puta, gledano iz pravca Rešagića prema Skelanima. Znam da su na početku rata od strane srpske vojske ubijeni neki članovi tih porodica... Također znam da se niko od navedenih porodica nije vratio na područje Skelana i da su njihove kuće porušene tokom rata... Koliko ja znam, sve navedene komšije su pronađene u masovnoj grobnici, a tijela su ukopana u Memorijalnom centru u Kalesiji.”

Da su u Skelanima živjeli Bošnjaci i Romi prije izbijanja ratnih sukoba i da su bili žrtve zločina potvrđuje i činjenični supstrat optužnice protiv Slavka Milovanovića kojeg je Tužilaštvo Bosne i Hercegovine teretilo za zločine počinjene tokom 1992. godine na navedenom području, kako stoji:

“Tačka II 8. optužnice tereti optuženog Slavka Milovanovića da je počinio krivično djelo zločini protiv čovječnosti tako što je, u svojstvu pripadnika rezervnog sastava Centra službe bezbjednosti Sarajevo, Stanica javne bezbjednosti Skelani, MUP RS, počinio progon bošnjačkog i romskog stanovništva iz mjesta Rešagići i Skelani na političkoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj i vjerskoj osnovi, i to deportacijom ili prisilnim preseljenjem stanovništva sa teritorije na kojoj su zakonito boravili, te drugim nečovječnim djelima slične prirode učinjenim u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede ili narušenja zdravlja.”³

Slavko Milovanović je presudom Suda Bosne i Hercegovine pravosnažno oslobođen optužbe koja mu se stavljala na teret optužnicom Tužilaštva Bosne i Hercegovine.

2.4.4. Stradanje Roma u Trubarima

Sprovedenim istaživačkim postupkom u okviru projekta ustanovljeno je da su u selu Trubari živjeli pripadnici romske nacionalnosti prezimena Halilović i Salkić. Ukupno je bilo dvanaest romskih kuća koje su bile izgrađene oko suhog jezera. Danas je veoma teško na ovim prostorima pronaći nekoga od Roma da je prije rata živio u Trubarima.

Saznanja ukazuju da su “živjeli tako što su dosta putovali. Na proljeće bi pokovali daske na prozore i zatvorili bi kuće i otišli na putovanje za Srbiju. Dolazili su za 4. juli kada je bio veliki vašar. Zatim bi ponovno otišli da bi se vratili u jesen.”

Od Roma iz Trubara tokom rata nestao je, navodno ubijen, Vejsil, najvjerovatnije prezimena Halilović. Njegovi posmrtni ostaci su pronađeni, ali do konkretnijih podataka se nije moglo doći o mjestu pronalaska, identifikaciji, mjestu ukopa i dr.

3 Predmet pred Sudom Bosne i Hercegovine: S11 K 023868 19 Kžk – Slavko Milovanović, dostupno na: <https://www.sudbih.gov.ba/Court/Case/1097>, pristupljeno 21. 3. 2025.

Opština Srebrenica,
zapaljena romska
kuća u naselju Trubari

Poslije rata, kada je bilo deminiranje i čišćenje, romske kuće koje su tokom rata zapaljene “poravnjate” su tako da sada nema nikakvog traga da je tu neko živio. Jedino je Safet došao iz Danske i od jednog čoška kuće svog brata napravio jednu prostoriju.

Treba napomenuti da su na ovom lokalitetu bila tri naselja gdje su živjeli Romi. To su Jezero, Ljutovo (gdje su živjeli Muratovići) i Ljubovoda. Romi su još živjeli u dvije kuće u mjestu Posulice, a bilo ih je i kod sela Tihići, zaselak Pišonje.

2.4.5. Stradanje Roma u Sasama

U naselju Kolonija, mjesna zajednica Sase, opština Srebrenica, u mjesecu maju 1992. godine izvršeno je ubistvo civila romske nacionalnosti Alage Halilovića i Mejre Halilović. Prema opisu kriminalne radnje, Saša Cvetković je, obučen u maskirnu uniformu i naoružan automatskom puškom, doveo Zorana Halilovića, sina Alage i unuka Mejre Halilović, i naredio mu da ode u selo Lasovac, mjesna zajednica Sase, i kaže Bošnjacima koji su tu živjeli da predaju oružje i da se predaju te mu dao papir na kojem je to pisalo. Naredio mu je da to mora izvršiti do navečer toga dana inače će mu ubiti oca Alagu i nanu Mejru Halilović, teško pokretnu staricu koja je sa njima živjela u porodičnoj kući. Nakon što se Zoran Halilović nije vratio u zadanom roku, Saša Cvetković je sa njemu poznatim vojnicima VRS-a došao do kuće Alage i Mejre Halilović, te nakon što je Alaga došao do kapije, Saša Cvetković je pucao iz automatske puške usljed čega je Alaga pao mrtav. Zatim je ušao u dvorište kuće i rafalno pucao u Mejru Halilović koja je sjedila na terasi. Mejra je tako ubijena i ostala naslonjena na ogradu kuće.⁴

Prema svjedočenju svjedoka tokom sudskog postupka, njihova tijela su odvezena na lokalitet Rudnika i do danas nisu pronađena te se vode kao nestali.⁵ U presudi se dalje navodi:

“Optuženi Saša Cvetković je prilikom saslušanja na glavnom pretresu u svojstvu svjedoka izjavio da poznaje oštećene Mejru i Alagu, navodeći da su to bili majka i sin te da su oni zajedno sa Alaginim

4 Vidi: Prvostepena presuda Suda Bosne i Hercegovine, broj: S11 K 023242 17 Krl od 22.03.2019. godine, dostupno na: <https://www.sudbih.gov.ba/Court/Case/1125>, pristupljeno 6. 4. 2025.

5 Isto, paragraf 19.

sinom živjeli u blizini njegovog stana u Sasama, s tim da je u završnoj riječi rekao da su isti bili jadni i nemoćni odnosno bolesni, nepokretni i nesposobni.”⁶

U presudi Suda BiH navodi se da je Alaga rođen 10. 3. 1926. godine, a Mejra 12. 9. 1900. godine, što znači da je Mejra u vrijeme inkriminisanog djela imala 92 godine, a Alaga 66 godina.⁷

Za ova ubistva, pored ostalih krivičnih djela, Sud Bosne i Hercegovine je 22. marta 2019. godine izrekao presudu u predmetu S11 K 023242 17 Kri kojom je optuženi Saša Cvetković oglašen krivim za krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 142. stav 1. KZ SFRJ i osuđen na dvanaest godina zatvora. Apelaciono vijeće Suda Bosne i Hercegovine potvrdilo je prvostepenu presudu.⁸ Na ovu presudu podnijeta je apelacija Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine i Ustavni sud Bosne i Hercegovine je u Velikom vijeću, u predmetu broj AP-45/20⁹ donio Odluku o dopustivosti i meritumu gdje je apelaciju odbio kao neosnovanu.

Tragom informacije iz presude Suda Bosne i Hercegovine da Alaga i Mejra Halilović još uvijek nisu pronađeni i da se traga za njihovim posmrtnim ostacima, izvršena je pretraga baze podataka nestalih osoba pri Institutu za nestale osobe BiH, te je potvrđeno da još uvijek nisu pronađeni i identifikovani.

Zoran Halilović, sin Alage, iz Sasa, opština Srebrenica, kojem je Saša Cvetković naredio da odnese papir do Bošnjaka kako bi se predali i predali oružje, kasnije je postao žrtva genocida u Srebrenici u julu 1995. godine. U bazi nestalih osoba Instituta za nestale osobe BiH evidentiran je Zoran Halilović, sin Alage, rođen 16. 4. 1961. godine u Sasama, datum nestanka 11. 7. 1995. godine u Potočarima, opština Srebrenica, identifikovan DNK metodom.

2.5. Stradanje Roma u Vlasenici

Romi su kao narod bili žrtve rata i ratnih sukoba na području Vlasenice uglavnom u vidu gubitka imovine. Razlog tome je što su Vlasenicu Romi napustili nekoliko mjeseci prije izbijanja rata. U svojoj kući je ostao samo Akif Hamidović. O njegovoj sudbini se zna samo to da je pronađen mrtav na početku rata. Navodno je umro prirodnom smrću.

Prema dostupnim informacijama, prije rata je na području Vlasenice živjelo oko 2000 Roma, i to porodice sa puno djece. Jedan od Roma sa tog područja kaže:

“Romi su živjeli u tri sela: Barice, Toplik i Drum, a sada niko ne živi, jedino nam je imanje tamo ostalo, niko neće da se vrati. Vratili bi se mi svi, ali su došle izbjeglice i sada žive izbjeglice u našim kućama. To su izbjeglice Srbi uglavnom iz Sarajeva. Srbi koji su naselili romske kuće ne daju Romima da prilaze uopšte svojim kućama... U tim selima sada niko ne živi od Roma, a neke kuće u ratu su opljačkane, zapaljene, a neke srušene u potpunosti... na Baricama su skoro sve srušene kuće. Nosili su blokove i građu sa moje kuće na Baricama... Samo temelji sada ostali... kuće koje su bile u gradu Vlasenici, a bile su u vlasništvu Roma, nisu srušene i tu žive izbjeglice... u Vlasenici ima oko 30-40 kuća, a u mojoj kući u Vlasenici u gradu već 25 godina živi Srbin i kaže da nema šanse da ga istjeram iz svoje kuće. On je iz Vlasenice, ali nikad nije imao svoju kuću.”

Intervjuisani navodi da se u Vlasenici prije rata živjelo odlično, da su bili svi zajedno i živjeli kao braća, nije se gledalo niti razlikovalo ko je Srbin, ko Bošnjak, a ko “Ciganin”. Sjeća se da su tu živjele porodice: Osmanović, Sejdić, Čizmić, Hrustić, Sejđović, Hamidović i Omerović.

6 Isto, paragraf 124.

7 Isto, paragraf 125.

8 Dostupno na: <https://www.sudbih.gov.ba/Court/Case/1125>, pristupljeno 6. 4. 2025.

9 Dostupno na: <https://www.ustavnisud.ba/bs/odluke?tp=AP-45%2F20&sp=DatumDesc&#>, pristupljeno 6. 4. 2025.

Opština Vlasenica, romsko naselje Barice

Opština Milići, romsko devastirano naselje, Nova Kasaba

Poslije rata osnovano je Udruženja Roma “BARICE – DRUM” u Vlasenici 2004. ili 2005. godine, ali prema dostupnim podacima više nije registrovano. Istraživanjem nismo došli do informacija da li je bilo pomoći Romima za obnovu porušenih kuća. Trenutno u Vlasenici nema Roma povratnika.

2.6. Stradanje Roma u Milićima

Milići su grad u istočnoj Bosni i Hercegovini. Kada je vršen popis stanovništva 1991. godine, naselje Milići je bilo u sastavu opštine Vlasenica. Tek 1992. godine je dobilo ponovnu samostalnost koju je bilo izgubilo 1962. godine. Na području opštine Milići Romi su uglavnom živjeli u naselju Nova Kasaba.

2.6.1. Stradanje Roma u Novoj Kasabi

U Novoj Kasabi postojao je zaselak zvani Ciganluk, smješten pored rijeke Jadar, u kojem su stanovale romske porodice. Na početku rata, odnosno u proljeće 1992. godine, romske porodice su, kao i bošnjačke, protjerane iz svojih kuća. Intervjuirana osoba romske nacionalnosti koja je prije rata živjela u Novoj Kasabi navela je:

“U Novoj Kasabi živjelo oko 80 članova romske populacije. Znam da su tu živjele porodice Suljić i Tursunović, dok se porodice prezimena Cibralić i Đekić nisu izjašnjavali kao Romi već kao Muslimani. Ja sam, kao i još neki moji rođaci i komšije radio na rudniku boksita u Gunjacima i dobro se živjelo. Sve romske porodice u Novoj Kasabi su imali svoje kuće. Znam da je u ratu stradalo osam ili devet Roma.”

U Novoj Kasabi postoji spomen-obilježje ubijenim, među kojima su i osobe romske nacionalnosti:

- Salko (Šaban) Tursunović, 1918–1993;
- Šerifa (Zerif) Tursunović, 1928–1993;
- Hasan (Emin) Tursunović, 1945–1992;
- Hanija (Džulaga) Tursunović, 1930–1992;
- Ohran (Suljo) Suljić, 1942–1995;
- Džafer (Hašim) Suljić, 1921–1995;
- Safeta (Zuhdija) Suljić, 1942–1992;
- Ševala (Džafer) Suljić, 1972–1995.

Protjerivanjem stanovništva došlo je do devastacije, pljačkanja i uništenja pokretne i nepokretne imovine. Nakon završetka rata niko od Roma se nije vratio u Novu Kasabu, a kuće se nalaze u ruševnom stanju.

2.7. Stradanje Roma u Zvorniku

Stradanje Roma u gradu Zvorniku i u mjestu Skočić predstavlja eklatantan primjer svireposti zločina nad Romima.

2.7.1. Stradanje Roma u gradu Zvorniku

Romi su prije rata u Zvorniku uglavnom živjeli u naselju koje se zvalo Misirbašča, a koje je bilo poznato i kao "Cigansko naselje". Sada u tom naselju nema Roma jer se niko nije vratio, kuće su porušene i ništa nije obnovljeno.

Već je na početku rata 1992. godine zabilježeno stradanje Roma u Zvorniku. Mevludin Adilović je odveden iz svoje kuće 9. aprila 1992. godine i ubijen na Branjevu. Njegova braća Rahman i Izet Adilović odvedeni su i ubijeni iste godine na Kuli. O tome je jedna osoba dala sljedeću izjavu:

"Srbi u civilki su došli na početku rata 1992. godine... i Mevludinu su rekli da ponese ličnu kartu sa sobom i da ide sa njima na ispitivanje. Odvedeni su i drugi, kao i njegov brat Izet koji je sveden u Srpsku Varoš... Tu su ih gazili i tukli."

Tijelo Mevludina Adilovića je pronađeno u Kazanbašči u masovnoj grobnici. Sa njim je pronađen i jedan brat, Rahman, a drugi brat Izet je pronađen na Crnom Vrh. Pema kazivanju svjedoka:

"Iz Kazanbašče iz masovne grobnice su kupili sa mašinama i odvozili na Crni Vrh. Osim Crnog Vrha iz Kazanbašče su prebacivali i na Ramin grob. Ja sam jedno večer otišla u Srbiju sa djecom da se malo odmorim i gledam sa prozora kako bager vadi tijela i stavlja u kamion i odvoze ih dalje. To sam gledala iz Malog Zvornika iz naselja. Mevludin je identifikovan putem DNA metode i ukopan na mezarju Kula."

Grad Zvornik,
devastirano romsko
naselje Ciganluk

Saznanja ukazuju o ubistvima i drugih osoba romske nacionalnosti sa područja grada Zvornika. Jedna od sagovornica ističe:

“Znam da je ubijen zvan Balo, sin od Ibri, ne mogu se sjetiti prezimena. Isto je ubijen i Ibri Đekić, brat od Đelila. Ubijeni su i Kamerići i to Meho i Tokio. Ubijen je zatim Beriz i Fehmo. Fehmo ima kćerku u Hajvazima, ali se ne mogu sjetiti kako se prezivaju. Sve se ovo dešavalo 1992. godine. Beriza su ubili odmah na početku ulice kada se ide od robne kuće kod slastičarne... Ubijeni su Zlatić Izo i Zlatić Mirza. Što se tiče Mirzine žene Ilhane Zlatić, ona je ostala ovdje sa četvero djece i bila je trudna... U ulici kada se krene od robne kuće prema gore ubijena je Satka u kući, koja se bavila zlatom. Ubijena je Zejfa i gore naviše je ubijena Ramiza i njen čovjek za kojeg ne znam kako se zove. Kćerke su im udate u Kozluk, ali su u inostranstvu. Sve su to Romi, odnosno ‘Bijeli Cigani’... Ubijen je i Ramić Rahman, sin Zulfe, odmah na početku rata. Čula sam da su njegovoj ženi uho odsjekli, ona nije ubijena.”

Na području Karakaja, prigradskog naselja grada Zvornika, početkom rata 1992. godine nestala su dva muškarca iz Srebrenice koja je rat zatekao u Zvorniku, i to Jusuf Hakić i Nermin (Jusuf) Hakić. Njihovi posmrtni ostaci još uvijek nisu pronađeni i u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH vode se kao nestali.

Kantonalno tužilaštvo Tuzlanskog kantona podiglo je optužnicu protiv Dušana Spasojevića, Ratka Todorovića i Radomira Škiljevića koji su pravosnažno osuđeni na višegodišnje kazne zatvora. Postupak je vođen zbog ratnog zločina počinjenog u Upravnoj zgradi preduzeća “Novi izvor” u Zvorniku, gdje je bio formiran logor, a među žrtvama je bila osoba romske nacionalnosti B. M. kao žrtva fizičkog i seksualnog maltretiranja u logoru.

2.7.2. Stradanje Roma u Skočiću

U Skočiću je počinjen jedan od najstrašnijih zločina prethodnog rata na prostoru Bosne i Hercegovine. Jedan od preživjelih tog zločina je Zijo Ribić s kojim je obavljen intervju za potrebe ovog projekta.¹⁰ Zijo u svojoj priči ističe da je sve:

“započelo u selu Skočić, a ubistva vršena u selu Malešić, opština Zvornik... Sjećam se da su Simini četnici, paravojna jedinica iz Srbije, došli u selo Skočić dana 12. 7. 1992. godine, oko šest sati popodne, sa vojnim kamionima. Prošli su pored kuće gdje smo mi bili skupljeni, kuća je bila od Hamdije Ribića. Simini četnici su otišli do džamije i mi smo čuli detonaciju, ali nismo znali šta se dešava. Zatim su se vratili do te kuće gdje smo mi bili i tada su počeli da nas udaraju i tuku. Tu su vršili i silovanja. Zatim su nas izveli iz kuće i razdvojili muškarce i žene, te su i tu počeli opet da nas tuku. Natjerali su nas na kamione, odvojeno muškarce i žene. Maltretiranje u Skočiću je trajalo oko sat vremena. Povezli su nas i vidio sam da smo u Kozluku kod džamije skrenuli. Tu su stali i odvojili su tri djevojke, moje rođice, ne bih navodio imena... One su korištene kao seksualno roblje i silovane su nakon toga. Dovezli su nas u Malešić, i muške i ženske. Ja sam tada počeo plakati. Tu su nas počeli opet udarati, a sjećam se da je bilo i silovanja. Odvodili su ljude iza kamiona i čuli su se jauči i pucnjevi. Nakon kraćeg vremena jedna djevojka Dragana Džekić, koja je bila u Siminim četnicima, a kasnije u sastavu Žutih osa, uzela me je za ruku, rekla mi da ne plačem i da me vodi kod majke. Dragana me vodi ispred kamiona i ja sam čuo pucanj i osjetio sam ubod nožem u vrat i ja sam

¹⁰ U okviru projekta snimljen je i dokumentarni film sa Zijom Ribićem, zajedničkim učešćem Zije Ribića, Memorijalnog centra Potočari – Srebrenica, Kali Sara – Romskog informativnog centra i Balkanske istraživačke mreže BIRN.

pao. Oni su mislili da sam mrtav, a metak me pogodio u ruku. U tom trenutku se čuju pucnji, a i prije toga. Mene uzimaju i bacaju u neku jamu gdje su bila tijela. Ja sam osjetio tijela tu, te sam prešao preko tijela i izašao na drugu stranu jame. I dalje sam čuo pucnjeve, vrisak.”

U nastavku Zijo priča:

“Prolazim kroz šumu i idem do jedne kuće koja je bila devastirana. Tu je bio jedan paket u kojem sam ja prenoćio. Sutradan ujutro izlazim iz te kuće, bio sam sav krvav, a i kosa koja je bila malo duža bila je krvava. Ja sam vidio neki dim i došao sam do neke kuće i vidio jednu ženu. Obratio sam se nekoj ženi sa: ‘Teto’, a ona bježi u kuću. Izlaze vojnici iz kuće u zelenim uniformama. Pitaju me šta se desilo, a ja sam samo šutio. Mislim da je to bila sve veća sila, Božije davanje, da ostanem živ. Dali su mi da se umijem i dali mi da jedem. Povelili su me i prošli smo istom šumom. Tu sam vidio razbacane narukvice koje su nosile Romkinje. Ja sam to rekao vojniku i on je otišao da vidi, a vjerovatno je i vidio šta se desilo jer se brzo vratio. Nešto je sa drugim pričao, a mogao sam osjetiti da se prepao. Dolazimo u Kozluk u ambulantu, a tu je bila ista vojska Simini četnici koji su bili prethodnu noć kod nas u selu i koji su nas pobili. Vidio sam Draganu i neke vojnike. Ja sam uhvatio jednog vojnika za nogu i molio ga da mi pomogne, te je on otišao do komandira Sime Bogdanovića – Simo četnik. U ambulanti u Kozluku me previjala Dragana koja me odvojila u Malešiću. Vojnici Simini četnici su tražili od vojnika da me predaju njima, da će se oni pobrinuti za mene. Na kraju ti vojnici su uspjeli da dobiju ambulantna kola i odvoze me u bolnicu u Zvorniku. Predali su me tada vojnicima UN sa plavim kacigama, a bila je srpska policija sa plavim maskirnim uniformama. Jedan policajac me odvodi u bolnicu na dječije odjeljenje gdje je bilo još djece: četvero bošnjačke i jedno romske nacionalnosti i ja sa njima. Tu ostajem novembra 1994. godine.”

Zijo navodi da je u selu Skočić:

“ubijeno 27 osoba romske nacionalnosti, koji su ubijeni svi u selu Malešić, a u Skočiću su nas samo tukli, maltretirali i silovali žene. Silovanja je također bilo, ne znam koliko tačno, i u Skočiću i u Malešiću. Kuće iz sela Skočić su bile opljačkane, a bilo je oko 30-ak kuća. Od romske populacije nema niko da se vratio, jedino od bošnjačke nacionalnosti ima nekoliko porodica da se vratilo. Ubijeni Romi iz Skočića su pronađeni u masovnoj grobnici na Crnom Vrh, opština Zvornik, a meni su za oca i majku javili 2007. godine, a sestre 2016. i 2017. godine.”

Osim Zijinog kazivanja, posebno su traumatične priče Romkinja iz Skočića koje su pretrpjele sve oblike seksualnog zlostavljanja. Jedna od tih priča zabilježena je i u okviru ovog projekta. Jedna od seksualno zlostavljanih je navela da se sjeća da su ti vojnici odvojili žene i djevojke i naredili im da budu pored jedne ograde. Bilo je 10-12 žena, odnosno djevojaka i djevojčica. Sjeća se da su u grupi bile i sestre Zije Ribića, koje su imale od 10 do 14 godina. Dok su tako stajale u grupi, jedan vojnik joj je prišao i naredio joj da ide u jednu sobu u kući i tu je silovao. Nakon toga, izveo ju je iz kuće, a ubrzo su sve stanovnike Skočića natjerali da uđu u kamion, kojim su vojnici i došli u selo. Sjeća se da se ona posljednja popela na kamion, koji je nakon toga i krenuo.

**Grad Zvornik,
romsko groblje u
naselju Skočić**

Dalje navodi da se nakon izvjesnog vremena kamion zaustavio i sa kamiona su skinute njih tri, odnosno S., I. i žrtva sa kojom je obavljen razgovor, a kamion je nastavio dalje. Tu noć svjedokinju je silovalo više vojnika, a prvi je bio izvjesni "Beli". Silovali su je i ponižavali na razne načine, odnosno "radili su šta su htjeli". Većina tih vojnika je bila iz Srbije, ali se sjeća da su bili i dvojica iz BiH i to: Rajko iz Dubnice i izvjesni Radenko.

U naredna četiri mjeseca ti vojnici su je držali u ropstvu, gdje je morala da ih "služi" i da im bude "žena". Vojnika je bilo oko 30, a sjeća se da su na ramenu imali ambleme u obliku mrtvačkih glava. Toga se dobro sjeća, jer je morala da im te ambleme šije na uniforme. Prvo je držana u zarobljeništvu u Malešiću, negdje oko mjesec i po dana, zatim u Klisi, te u Petkovcima u školi, a na kraju na području Drinjače. Cijelo vrijeme vojnici su je tjerali da kuha, čisti i radi druge poslove, a također su je i seksualno iskorištavali, kad je koji htio. Verbalno vrijeđanje na nacionalnoj osnovi, u vidu psovanja ciganske majke, također je bila svakodnevica.

Dok je držana u ropstvu u Malešiću, sjeća se da su tu bile dovedene i dvije djevojke po imenu M. i D., koje su također iskorištavane kao i ona. Sjeća se da je D. ubijena tu u Malešiću, a da je M. jedan od vojnika odveo u Srbiju i da se sada zove V. Svjedokinju je iz Drinjače odveo, prema njenom kazivanju, Zoran Trcko Stojanović, sa kojim je morala živjeti narednih 15 i po godina. Tek je 2007. godine uspjela ilegalno preći u Bosnu i Hercegovinu, te podnijeti zahtjev za ličnu kartu. Nakon izvjesnog vremena i dobivanja lične karte, napustila je Zorana i došla na područje Zvornika.

Zločin u Skočiću dobio je svoj sudski epilog u Beogradu. Naime, Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije podiglo je pri Višem sudu u Beogradu optužnicu¹¹ protiv Sima Bogdanovića, Damira Bogdanovića, Zorana Stojanovića, Tomislava Gavrića i Đorđa Ševića. Tužilaštvo ih je teretilo da su učinili krivično djelo ratnog zločina protiv civilnog stanovništva iz čl. 142. st. 1. KZ SFRJ u vezi čl. 22. KZ SFRJ. Optužnica je 23. februara 2011. godine podignuta i protiv Zorana Alića,¹² kao i 22. decembra 2011.

11 Izvor: <http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/skocici.html>, pristupljeno 11. 4. 2025.

12 Vidi: http://www.hlc-rdc.org/images/stories/pdf/sudjenje_za_ratne_zlocine/SKOCIC%20-%20za%20veb%20sajt/Optuznica%20protiv%20Zorana%20Alica%20-%202023.02.2011..pdf, pristupljeno 11. 4. 2025.

godine protiv Zorana Đurđevića i Dragane Đekić¹³ za zločine počinjene, između ostalog, u Skočiću. Izmijenjena optužnica je podnijeta Višem sudu u Beogradu 4. decembra 2012. godine.¹⁴

Imena ubijenih iz sela Skočić navodimo¹⁵ prema izmijenjenoj optužnici:

- Mehmed Aganović, 1921-1992;
- Bisera Aganović, 1920-1992;
- Esed Aganović, 1961-1992;
- Zekira Aganović, zvana Muradija, 1961-1992;
- Beriz Aganović, 1979-1992;
- Šerifa Aganović, 1951-1992;
- Ešefa Aganović, 1941-1992;
- Mirzet Aganović, zvani Šaban, 1980-1992;
- Džemila Bajrić, 1928-1992;
- Zumra Bajrić;
- Muška Ferhatović, zvana Bisera, 1941-1992;
- Ziba Nuhanović, 1935-1992;
- Hadžira Nuhanović, 1905-1992;
- Ismet Ribić, 1959-1992;
- Sarajka Ribić, 1931-1992;
- Mehmed Ribić, 1934-1992;
- Rahima Ribić, 1934-1992;
- Šemsudin Ribić, zvani Šemso;
- Biber Ribić, 1930-1992;
- Ševka Ribić, koja je tada bila u poodmakloj trudnoći, 1963-1992;
- Sabrija Ribić, 1990-1992;
- Zlatija Ribić, koju su prije lišenja života silovali, 1979-1992;
- Ismeta Ribić, 1989-1992;
- Zlata Ribić, 1992-1992;
- Suada Ribić, 1987-1992;
- Zijada Ribić, 1988-1992;
- Almasa Ribić, 1988-1992.¹⁶

Treba navesti činjenicu da Kantonalno tužilaštvo Tuzlanskog kantona raspolaže informacijom i da je vodilo istragu o ubistvu 34 osobe romske nacionalnosti u mjestu Skočić, opština Zvornik, 26. juna 1992. godine.¹⁷ Uvidom u ovaj spisak i spisak osoba na spomen-obilježju jasno je da ima i drugih osoba koje su navedene na spomeniku, a nema ih na spisku Višeg suda u Beogradu. To su imena:

- Ilijaz (Ismet) Ribić, 1976-1992;
- Arif (Aljo) Nuhanović, 1934-1992;
- Šaban (Ramo) Bajrić, 1932-1992;
- Šemsudin (Muharem) Ahmetović, 1968-1992;
- Alija (Hasan) Alić, 1939-1992;
- Avdija (Avdija) Dedović, 1960-1992;

13 Vidi: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2012/02/Optuznica-protiv-Dragane-Djekic-i-Zorana-Djurdjevica.pdf>, pristupljeno 11. 4. 2025.

14 Vidi: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2012/12/Izmenjena-Optuznica-Skocici1736.pdf>, pristupljeno 11. 4. 2025.

15 Za potrebe ovog izvještaja godine rođenja i pogibije uzeta su sa spomen-obilježja u Skočiću.

16 Vidi: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2012/12/Izmenjena-Optuznica-Skocici1736.pdf>, pristupljeno 11. 4. 2025.

17 Vidi u nastavku teksta ovog izvještaja.

- Mehmed (Ilijaz) Jamaković, 1949-1992;
- Halil (Nedim) Junuzović, 1969-1992;
- Šaćir (Džemil) Mehmedović, 1952-1992;
- Ahmet (Derviš) Tahirbegović, 1911-1992;
- Džemajlija (Ćazim) Vehapi, 1962-1992;
- Dževad (Ćazim) Vehapi, 1972-1992.

Optužnica je mijenjana i 1. septembra 2014. godine.¹⁸ Viši sud u Beogradu je 15. juna 2015. godine, u ponovljenom postupku, donio prvostepenu presudu u krivičnom postupku protiv optuženog Damira Bogdanovića i dr. kojom je optužene oslobodio od optužbe.¹⁹ Apelacioni sud u Beogradu – Odjeljenje za ratne zločine u presudi od 28. marta 2018. godine djelimično je uvažio žalbu Tužilaštva za ratne zločine.²⁰ Trećestepenom presudom preinačena je odluka u pogledu visine krivične sankcije, te je sud osudio:

- okrivljenog Tomislava Gavrića na kaznu zatvora u trajanju od 8 (osam) godina;
- okrivljenog Zorana Alića na kaznu zatvora u trajanju od 5 (pet) godina;
- okrivljenog Zorana Đurđevića na kaznu zatvora u trajanju od 8 (osam) godina.²¹

Osim Višeg suda u Beogradu – Odjeljenje za ratne zločine, za počinjeni zločin u Skočiću postupali su i pravosudno-sigurnosni organi Bosne i Hercegovine, konkretnije Kantonalno tužilaštvo Tuzlanskog kantona, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine i Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA).

2.7.3. Stradanje Roma u Drinjači – Đevanju

Tokom istraživanja o stradanju Roma na području Zvornika obavljen je razgovor sa J. K. koji je rekao da se on i stanovnici ovog dijela sela Đevanje, opština Zvornik, ne osjećaju kao Romi, jer ne govore romski jezik niti ga razumiju, ali da ih komšije Srbi i Bošnjaci nazivaju Bijelim Ciganima. Inače, J. K. je dobio donaciju za obnovu kuće od međunarodne organizacije koja je dijelila donacije Romima povratnicima.

U dijelu sela Đevanje bilo je desetak romskih porodica u desetak kuća. Na samom početku rata srpska vojska je napala nesrpska sela na ovom području, pri čemu su zarobili cjelokupno nesrpsko stanovništvo, uključujući žene i djecu. J. K. je tada imao dvanaest godina, tako da je nakon zarobljavanja odveden sa ostalima u Dom u Drinjači. Jedno vrijeme su tu bili, a onda su žene i djecu izveli iz Doma i prevezli do teritorije koju su kontrolisali Bošnjaci, dok su muškarci ostali u Domu i svi strijeljani. Ubijeno je preko 100 zarobljenih muškaraca.

Među ubijenim su i muškarci koje su komšije zvali Bijeli Cigani, i to:

- Mustafa Karić,
- Redžo Osmanović,
- Muhamed (Redžo) Osmanović,
- Aljo Muratović,
- Ramo Osmanović,
- Džemal Osmanović.

18 Vidi: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2014/09/Izmenjena_optuznica_01.09.2014..pdf, pristupljeno 11. 4. 2025.

19 Vidi: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2015/06/Prvostepena_presuda_u_ponovljenom_postupku_16.06.2015..pdf, pristupljeno 11. 4. 2025.

20 Vidi: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2018/12/Drugostepena_presuda_u_ponovljenom_postupku_28.03.2018..pdf, pristupljeno 11. 4. 2025.

21 Vidi: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2019/06/Trecestepena_presuda_13.02.2019..pdf, pristupljeno 11. 4. 2025.

Tokom napada na selo, Smajo Osmanović, koji je bio nepokretan, ostao je u svojoj kući i tu je i ubijen.

Žene koje su bile zarobljene i jedno vrijeme držane u Domu zajedno sa muškarcima su Z. M., koja je imala tri sina i jednu kćer, zatim N. K. i M. O. Neke žene, kao F. O., M. K. i H. K., bile su zarobljene i držane u Vidikovcu. F. O. je kasnije bila razmijenjena.

Sve nesrpsko stanovništvo Đevanja je protjerano. Nakon povratka nisu ništa pronašli od svoje imovine.

Dvojica braće iz Đevanja, Halil Karić i Hašim Karić, stradali su prilikom pokušaja prelaska iz Srebrenice prema Tuzli u julu 1995. godine. Od Hašima je pronađena većina kostiju i on je ukopan u groblju Borić, dok je od Halila pronađen samo mali dio kostiju i on još uvijek nije ukopan.

Osim ovih osoba romske nacionalnosti, tokom istraživanja ustanovljeno je da je u Rumi, Republika Srbija, nestao Rom Jasmin (Muharem) Karić, iz Zvornika. Njegovo tijelo je pronađeno u Erdutu, Republika Hrvatska.

2.8. Stradanje Roma u Sapni

Općina Sapna je smještena u sjeveroistočnoj Bosni i Hercegovini. Teritorijalno pripada Tuzlanskom kantonu, a nastala je podjelom opštine Zvornik na dva dijela: na opštinu Zvornik u Republici Srpskoj i općinu Sapna u Federaciji BiH.²²

2.8.1. Stradanje Roma u Vrloj Strani, Biberovićima i Donjem Zaseoku

Romi su na području Sapne živjeli u mjestu Vrla Strana, Biberovići i Donji Zaseok.

Jedan od Roma kaže:

“Romi kao narod jako teško žive i za život se snalaze na razne način pa i prose, skupljaju željezo i druge poslove. Mi smo živjeli prije rata u selu Vrla Strana, tada opština Zvornik, a sada opština Sapna. Tada je u selu bilo dvanaest kuća romske nacionalnosti. Kada je počeo rat mještani Vrle Strane su bili protjerani iz svojih kuća tako da su kasnije bili kao izbjeglice. Bili su primorani da napuste svoje kuće kada je uslijedio napad srpske vojske. Prvo su pobjegli u šumu, gdje su proveli šest noći, a zatim su dalje otišli u Zukiće.”

Jedan muškarac romske nacionalnosti iz zaseoka Biberovići inicijala B. M. bio je zarobljen tokom rata i nalazio se u zarobljeništvu u Zvorniku. O njegovom zarobljavanju tokom istraživanja prikupljene su sljedeće informacije: “Bio je udaren u glavu puškom, pa mu je pružena pomoć u Petkovcima... Poslije je zatvoren u Karakaj, a kada ga je tražio Crveni krst, prebačen je u bivši zatvor. Dok je bio u zarobljeništvu tukli su ga i od toga su mu bila slomljena četiri rebra. Vezan je za radijator i tučen...” Analizom dokumentacije Kantonalnog tužilaštva Tuzlanskog kantona i presuda Kantonalnog suda u Tuzli pribavljenih u okviru projekta, utvrđeno je da B. M. ima svojstvo ratnog vojnog invalida VII grupe sa 50% vojnog invaliditeta.

Poslije rata, Romi su uspjeli da dobiju donacije i da ponovo izgrade kuće u Vrloj Strani.

Početkom maja 1992. godine, srpska vojska je napala područje Sapne, a između ostalog i naselja Donji Zaseok – Vrla Strana. Tada je određen broj stanovnika ovog naselja ubijen, a žene i djeca su zarobljeni i držani u zatočeništvu u džamiji u Đulićima, da bi bili razmijenjeni 10. jula 1992. godine. Prema prikupljenim saznanjima, ove osobe se ne izjašnjavaju kao Romi, iako postoje naučnoistraživački članci gdje se navodi da se radi o osobama romske nacionalnosti.

2.9. Stradanje Roma u Bijeljini, u naseljima Čopor, Salaš, Divlji Zapad, Tombak

Romi su na području Bijeljine bili izloženi ratnom progonu, premlaćivanju i mobilizaciji u vojsku. Kako su živjeli, najbolje ilustruje kazivanje jedne Romkinje:

“Ja sam cijelo vrijeme rata živjela u Bijeljini. Jedino nisam živjela gdje sada živim jer sam imala kuću u ulici Ćirila i Metodija. U ratu nije moglo biti gore, tako se živjelo. Čekalo se da ti neko donese komad hljeba i tada si mogao jesti, a ako ne donese onda se gladije ili se ide i traži komad hljeba po kantama... Po mojoj procjeni je u Bijeljini živjelo oko dvije hiljade Roma. Možda je bilo ostalo u ratu hiljadu Roma... Romi koji su ostali bili su natjerani u vojsku, jer ja znam po svom mužu. On je bježao i u jamama spavao. U mene je muž jednu noć došao kući da prespava nakon sedam dana i oni su odmah došli na vrata i uhvatili ga. Tu su ga pretukli i ubacili u kombi kao kera i tri mjeseca mu nisu dali da dođe kući niti smo mi znali gdje je bio.”

Podaci prikupljeni tokom istraživanja ukazuju da su pripadnici romske zajednice stradali i na području Mitrovice, Republika Srbija. Prema dostupnim informacijama, početkom rata 1992. godine, Šefik (Ešef) Beganović nasilno je odvojen od svoje porodice, nakon čega se njegova sudbina smatra nepoznatom. Prema svjedočenjima, spriječen je da uđe u autobus, dok je njegovoj supruzi i dvjema kćerkama to bilo omogućeno. Osobe koje su izvršile razdvajanje bile su u vojnim uniformama. Sa Šefikom Beganovićem bio je i muškarac po imenu Sadik, čije prezime nije utvrđeno. Prema dostupnim informacijama, njegovi posmrtni ostaci pronađeni su nakon rata na području Kozluka, a identitet je potvrđen putem DNK analize, uz učešće članova porodice.

Jedna sagovornica romske nacionalnosti svjedoči o seksualnom nasilju počinjenom tokom rata:

“Poznajem žene koje su silovane, među njima i moju jetrvu, koja se u tom periodu tek porodila. Kada je vojska došla u naše selo, meni su naredili da se skinem. Kada su vidjeli da sam bila izrazito mršava, odustali su i pustili me. Međutim, silovali su moju jetrvu i još jednu ženu. Počinioci su nosili maske, tako da ih nije bilo moguće identifikovati.”

Prikupljeni podaci također ukazuju na rasprostranjene slučajeve pljačke imovine na području Bijeljine.

Jedna svjedokinja navodi:

“Tokom rata vojnici su dolazili u naše mjesto i odnosili kućanske aparate, televizore, zlato i novac. Držali su nas na nišanu, zbog čega nismo smjeli reagovati iz straha za vlastiti život i živote naše djece. Jednom prilikom pokušali su odnijeti i šporet. U očaju sam aktivirala osigurač na ručnoj bombi, spremna da naudim i sebi i njima. Kada su shvatili da sam ozbiljna, odustali su i ostavili šporet. Zbog nedostatka ogrjeva, tokom zime smo kao gorivo koristili staru obuću kako bismo se ugrijali. U nekim slučajevima skidali su i crijep sa kuća.”

Ova sagovornica svjedoči i o fizičkom nasilju nad muškarcima:

“Pred kraj rata, tokom noći, policija je došla i izvela sve muškarce koji su se nalazili u kući. Svezali su ih za stabla i tukli. Moj suprug je tom prilikom zadobio teške povrede, uključujući slomljena rebra.”

Svjedokinja E. S., Romkinja rođena 1986. godine, izjavljuje da se ne sjeća puno ratnih dešavanja, ali se sjeća iz priča starijih da je jedno veće početkom rata u naselju Čopor dosta Romkinja silovano. Sjeća se kroz priču da je silovana i njena majka, te F. R., K. B., P. B. i još mnoge druge žene Romkinje i da je nakon toga njen otac dogovorio izmještanje u Beograd. U Beogradu su također bili maltretirani. Kad se rat smirio, vratili su se u Bijeljину, gdje su zatekli uništenu kuću.

Romkinja M. S. iz Salaša u Bijeljini, koja je na početku rata bila trudna, u intervjuu je navela da su na početku rata srpski vojnici vršili mobilizaciju muškaraca Roma, a nakon toga su dolazili u kuće i maltretirali žene i djecu. Kako kaže:

“Tuga i jad, svi misle da je nam lako. Mnogo muškaraca je odvezeno, moj muž, moj brat, moje komšije P., M. i još mnogi drugi. Došli su početkom rata u noći, probudili nas, sve nas poredali, djecu, žene i muškarce. Rekli su da moraju da idu sa njima, bio je zeleni kamion sa ceradom. Muškarci su ćutali, nisu se bunili, strah ih bilo da nas sve ne ubiju. A onda su počeli da skidaju žene, pipaju za dojke, gledaju koja ima veću zadnjicu i silovali, svi smo gledali. Ne mogu da pričam ko je silovan, strah me, jer bi muževi tih silovanih žena došli da nas napadnu. Kad su silovali žene onda su muškarce vodili sa sobom, muškarci su bili sigurno tri mjeseca sa njima pa su se vratili.”

Dalje navodi da su često bili bez hrane, struje i ostalih potrepština, te da su morali ići na radove kako bi preživjeli. Imali su određenu pomoć od Crvenog krsta. Njihova kuća je uništena, odnosno poskidani su i odneseni prozori i krov. I danas teško žive.

Romkinja H. B., koja je sa roditeljima i djetetom živjela u naselju Divlji Zapad u Bijeljini, također je preživjela seksualno zlostavljanje od vojnika iz jedinice Simini četnici. Ona je u obavljenom intervjuu, između ostalog, navela:

“Otac nije htio da ide od kuće, da ostavi svoje imanje. Odlučio je da ostanemo u Bijeljini i tako je bilo, ostali smo do kraja rata. Sakrili smo se kod komšinice H., ona je imala podrum gdje smo svi bježali. Tražili su da idemo na radnu obavezu. Išli smo kad smo morali raditi, ja sam dijelila hranu i prala suđe. Moja sestra je čistila taj objekat, a moj otac je morao da ide sa njima, prenosio je mrtve ljude, svih nacija i kopao te mrtve. ... Sjećam se da su došli jednom Simini četnici, visok crn, nikad ga neću zaboraviti, i počeo je tući komšije D. i F., ja sam otrčala da branim, pa je mene tuko i odveo u kuću mojih roditelja i silovao. Posle toga je htio da siluje djevojčicu jednu pa ga je žena udarila i oborila. Djevojčica je imala možda deset godina, možda i manje. Ono što smo mi preživjeli je strašno. Moj otac je posle rata bio jako depresivan, koristio tablete za smirenje. Moja majka je otad se razbolila i ubrzo i umrla. Nakon njene smrti 1996. godine moj otac se ubio kad je saznao da sam bila silovana, rekao mu je naš komšija. Svo zlato, pare, vrednije stvari i namještaj su odnijeli. Govorili su da smo mi Cigani najgori narod. Da je trebao Hitler da nas ubije...”

Svjedok A. S., Rom koji je sa porodicom živio u naselju Salaš u Bijeljini, otac šestoro djece, izjavio je da je tokom rata bio u Vojsci RS, na položajima na Majeveci. Dok je bio na odbrambenoj liniji, njegova supruga, koja je bila trudna, silovana je u više navrata. U intervjuu je naveo sljedeće:

“Otišao sam dobrovoljno, zato što sam vidio da su tukli i maltretirali ostale muškarce. Nije bilo lako sjesti u taj kamion, ideš, ne znaš gdje ostavljaš djecu i ženu. Bilo je dosta Roma. Bio je V. B., on je sahranjivao mrtve. A. M. je radio sve i svašta, ne smijem da pričam, R. H. je otišao poslije rata za Njemačku i tamo je nastavio život. Dok sam bio na ratištu, vojnici Arkana su dolazili i moju ženu su silovali, silovali su je više puta iako je bila skoro pred porodom. To su mi pričale moje sestre, žena nije htjela meni da kaže da me ne sikira....”

Tokom rata su opljačkani, a i kuća im je oštećena, jer su vojnici često pucali po kući.

Svjedokinja H. A., Romkinja koja je rođena u Tuzli, ali se prije rata udala u Bijeljini, navodi da su tokom cijelog rata bili u Bijeljini i da je njen suprug bio mobilisan u VRS. Ona nije doživjela seksualno zlostavljanje, ali je opisala težak položaj Roma u Bijeljini tokom rata. Sa suprugom i djecom je živjela u naselju Tombak. Odmah na početku rata njen suprug je odveden, mobilisan i nije dolazio kući četiri-pet mjeseci. Za to vrijeme nju niko nije maltretirao, ali je morala raditi razne poslove da prehrani djecu. Osim muža, mobilisani su i njen svekar, djever i drugi muškarci Romi. Navodi da su njen suprug i svekar bili na liniji do kraja rata. Poslije rata, suprug je dobio borački status, i na osnovu toga prima dodatak u iznosu od 40 KM, ali od toga ne može priuštiti ni neophodne lijekove. Njen svekar je za vrijeme rata prevlačio mrtve i dijelio hranu.

“U Brčkom je kupio mrtve, tamo je bilo najviše mrtvih, u potoku. ... Bilo je teško Romima u ratu, zato što su nacionalna manjina. Kad su dolazili u naše kuće, psovali su nam cigansku majku, i govorili da smo ciganska bagra. Bila sam stalno na prozoru i samo nadgledala jer me je bilo strah da neće šta baciti preko prozora i ubiti moju djecu. Imala sam jednu djevojčicu, strah da je ne siluju me dovela do toga da sam je morala ošišati na mušku frizuru, oblačiti joj muške stvari kako bi izgledala kao dječak.”

Tokom rada na ovom projektu obavljen je intervju sa Romkinjom S. B. koja je sa ocem, majkom, braćom i sestrom živjela prije rata u svojoj kući u Bijeljini. Imali su stoku, zemlju i poljoprivredne mašine. U istom naselju živjeli su još komšije Romi: I. B., T. B., M., B., S. B. i drugi. Kod njih su tokom rata bili i rođaci iz drugih dijelova Bijeljine.

Tokom rata Romi su u Bijeljini bili izloženi svim oblicima nasilja, prisilno su mobilisani u vojsku, fizički i verbalno maltretirani:

“Početkom rata došlo je dosta vojnika, bilo je rano, nije ni svanulo. Koliko se sjećam, to je bila Arkanova vojska i tjerali su muškarce u rat, da nose puške. Moj otac je odbio jer mi Romi ne volimo rat niti bilo koji sukob. Tukli su ga nogama, bacili ga na zemlju i tukli sve u glavu, nogama, i rebra. Moj brat je skočio da ga brani i njega su tukli, a zatim ih natovarili u kamion i odveli u nepoznatom pravcu. Dva mjeseca nismo znali za njih.”

Jedan od svjedoka je naveo slučaj Mede Beganovića iz Jasenja: “Medo je imao psihičkih problema. Išao je od linije do linije i njega su Srbi uhvatili i ogulili su ga ko jagnje. Bošnjaci su ga prepoznali i govorili su da ga ne diraju i da on nije normalan.”

Posebno su okrutna bila seksualna zlostavljanja, odnosno silovanja. Jedna svjedokinja navodi:

“Nas djecu i mlađe žene su redali u stroj i opipavali, pa su birali koju će silovati, a koja bi mogla da radi. Zatim su nam uzimali sve vrijedno iz kuće, zlato, pare, televizore, odjeću, hranu, sve što je moglo. Pucali u šerpu punu pasulja samo da mi ne jedemo, a djeca kad plaču zatvarali smo im usta da se ne nerviraju vojnici,

da ih ne pobiju. U našoj kući je bilo dosta očeve familije sa Salaša, to je naselje blizu nas u Bijeljini: moja nana, strina, tetka i njihova djeca. Svi smo bili skupa jer je naša kuća imala podrum i velika je bila. F. je bila silovana više puta, jako je lijepa bila. Manekenka joj nije ravna, sve smo gledali, nije smjela pobjeći jer su svaki dan dolazili da je siluju. Htjela sam ga nožem izbosti, ali je uzeo nož od mene i bacio me na pod, tukao i kaže neću tebe, ti si ružna, Ciganko jedna kakva si crna. Sve se to dešavalo u našoj kući, a nakon toga su zapalili našu kuću i od tada smo po tuđim kućama bili... Nakon rata, moj otac je umro, bio je zdrav prije rata. Od batina je umro, a nakon 40 dana moja majka je umrla. Ostalo je nas šestero djece sami, prepušteni sebi bez kuće, bez hrane, bez ičega. Nana nas je odvela u svoju devastiranu kuću. Onda smo išli da radimo, kopali, da zaradimo i djeca su išla, moja braća i sestra, koja je rođena 1991. godine. Rat je za nas bio jako težak, sa velikim ožiljcima, nikad se nećemo opraviti.”

Intervjuisani svjedok naveo je da je Romkinja H. H., gluhočujom osoba, bila u Bijeljini silovana. Ona je tada bila djevojka i nije bila udata. U Njemačkoj je prijavila silovanje i kao žrtva silovanja rodila sina.

U intervjuu, svjedok je naveo: “Inače, ovdje su Srbi silovali Romkinje dok je unutra narod sjedio i gledao kako oni siluju. Ima tu žena koja živi nedaleko odavde koja je silovana, a da je narod gledao kako je siluju i sada je ona tu [ime i prezime poznato autorima]. Još je bilo nekih cura koje su tu bile i njih su silovali”... “Čuo sam da su silovali još jednu ženu [ime i prezime poznato autorima], koja je sad starija žena i živi u Bijeljini. To je pričao A. G., umro je...”

Odmah na početku rata u Bijeljini je jedan Srbin ubio Roma Vokana (Ibrahim) Hašimovića, zvanog Voko. Kada je ubijen imao je oko 35 godina, bio oženjen i imao troje djece. Ubijen je u ulici koja se sada zove Baje Pivljanina, a prije rata se zvala Filipa Višnjića. Ukopan je kod MUP-a u Bijeljini. Njegova supruga živi u Njemačkoj s djecom.

Takođe, Rom Mujo Fehratović, rodnom iz Bijeljine, nikad nije pronađen, kao ni Azemina Suljić. Svjedoci su izjavili da su čuli da su oni odvezeni u Bratunac početkom 1993. godine i da se nisu vratili.

U Bijeljini je tokom rata ostalo malo romskih porodica, uglavnom onih slabijeg imovinskog stanja. Jedan od njih je S. H. i njegova dva sina H. H. i H. M. Pored njih, u Bijeljini su ostali i Š. B. sa dva sina, zatim O. A., porodica S., A. M. i A. M. Romi koji su ostali u Bijeljini bili su maltretirani, a bilo je i silovanja.

Vojnici su Rome redovno pljačkali, ulazili im u kuće i uzimali im televizore i ostale stvari, a oni nisu smjeli da se suprotstave. Jednom su ih natjerali da uzmu vlastiti televizor i da ga odnesu u kuću Srbina koji mu je to naredio. Vojska je zauzimala romske kuće, a u jednu od romskih kuća uselila se i Državna bezbjednost 1992. godine. Nakon rata, kada je vlasnik Rom prvi put došao, oni su ga, kako je izjavio jedan svjedok, “izbacili napolje kao neko pseto”. Ovaj događaj se desio nekoliko mjeseci poslije potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma. Nakon rata u njegovoj kući je bilo smješteno Ministarstvo za raseljena i izbjegla lica RS i stranka SNSD i uredno su plaćali kiriju. Vlasnik ove kuće je naveo da mu je iz kuće opljačkano 4,5 kg zlata, 170 motorki, zatim puna soba kafe i šećera jer je planirao da pokrene privatni biznis i da se vrati iz Austrije.

Ni poslije rata Romima povratnicima u Bijeljini nije bilo lako. Jedna sagovornica je ispričala svoju tužnu priču:

“Kad se smirilo ja sam se vratila, prvo u Tuzlu, a kasnije u Bijeljinu. Sjećam se kada smo jednom došli u Bijeljinu, ne znam tačno kada je to bilo. Ja sam bila sa djetetom i tada je on otišao u toalet, a neki su otišli za njim i tukli su ga. Dijete je poslije umrlo od posljedica toga. To je bio moj sin B. Š. Nismo smjeli tada ići doktoru, a nisam vidjela ko ga je tukao. Rekao je kako su ga tukli a da ne zna ko je. Kasnije sam bila kod doktora, a doktor je rekao da treba uputa da ide za Banja Luku i on je tada i umro.”

2.9.1. Stradanje Roma u logoru Batković

Treba navesti podatak da je na području opštine Bijeljina bio logor Batković kroz koji su prošli mnogi logoraši, među kojima je bilo i osoba romske nacionalnosti. U sklopu istraživanja obavljen je intervju sa jednim muškarcem romske nacionalnosti, H. N. iz Srebrenice, koji je šest mjeseci bio zatočen u logoru Batković tokom 1995. godine. Sadržaj intervjuja je predstavljen u dijelu izvještaja vezanom za Srebrenicu.

U logoru Batković bio je i Rom S. J., koji sada živi u Australiji. Prije rata radio je na aerodromu na Dubravama. Kad je počeo rat, Jugoslovenska vojska je otišla za Bijeljinu te su i njega odveli sa sobom. Odvezen je u Batković kao zarobljenik. S. je u logoru bio dvije-tri godine, a pušten je putem razmjene. Nakon toga je prvo bio u Njemačkoj, a kasnije u Australiji. Kad je izašao govorio je da su ga tukli kao i druge i da mu je bilo teško u logoru. Njegov otac živi u BiH, star je, ima oko 85 godina, i nepokretan.

2.9.2. Stradanje Roma u Janji

Janja je naseljeno mjesto u opštini Bijeljina, koje je prije rata bilo nastanjeno pretežno muslimanskim stanovništvom, s tim da je bilo i romskih porodica. Tokom rada na projektu obavljen je intervju sa svjedocima, žrtvama Romima sa tog područja, koji su opisali da su tokom rata u Janji doživljavali razna maltretiranja. Muškarci su mobilisani u VRS, a neki od njih su i poginuli, kao Suvad Čanić. Romi su napuštali Janju na razne načine iz straha od maltretiranja, a izvjesni Vojkan je iseljavao Janju i naplaćivao po 100 KM. Suvad je poginuo u srpskoj vojsci 1993. godine, imao je 23 godine i bio momak kad je stradao na ratištu u Brčkom. On je govorio da je musliman, jer se plašio reakcije ako kaže da je Rom, jer su Romi u Janji bili i prije rata diskriminirani. Kad je Suvad poginuo, porodica je dobila primanje za poginulog borca.

3. MAPIRANJE STRADANJA ROMA 1992–1995: SJEVERNA BOSNA

3.1. Stradanje Roma u Jasenju – Teočak

U selu Jasenje – prije rata u sastavu opštine Bijeljina, a sada opština Teočak – bilo je više romskih porodica, koje su živjele u svojim kućama. Tu su, između ostalih, bile porodice Š. B. i I. B. Odmah na početku rata, romske kuće u Jasenju su popaljene, a Romi su izbjegli u Bijeljinu. Kuće su najvjerovatnije popaljene kao odmazda, jer su Romi iz Jasenja otišli u Bijeljinu i priključili se Vojsci Republike Srpske.

Prema izjavi jedne Romkinje iz Jasenja, odmah po dolasku u Bijeljinu muškarci su mobilisani u VRS. Neki od njih su tokom rata boravili u naselju Čopor, gdje su ih često njima nepoznati vojnici maltretirali, uzimali im stvari i tukli ih i vodili na liniju. U Jasenju je sve zapaljeno i uništeno do temelja i tamo se od Roma niko nije vratio.

U okviru naučnoistraživačkog projekta “Unaprjeđenje učešća Roma u tranzicijskoj pravdi u Bosni i Hercegovini”, na području opštine Teočak, odnosno sela Jasenje izvršeno je fotografisanje i video snimanje dronom kako bi se dokumentovalo stanje objekata u selu, kao posljedica ratnih dešavanja u BiH.

Jedan svjedok je izjavio:

“Sjećam se da su tjeroali mog oca da ide da ratuje, tukli ga. Dovedi su njegove sestre Z. i H. i silovali su ih neki muškarci pred njim zato što nije išao sa njima. To je sve bilo početkom rata. Moja majka je silovana, to sam čuo od familije. Za to nisam znao, silovao je komšija. Zato smo mi i pobjegli, da nas ne zapale i ne siluju moje sestre. Tamo je sve spaljeno, srušeno, nikad nismo otišli, moj otac je umro. Nije nikad htio da ode tamo. Ne znam šta je s našom zemljom, to je možda i zaraslo. Moj otac kad je došao u Bijeljinu, kod H., svoje rodice, u Divlji Zapad, on je morao ići na ratište na liniji na Majevici II brigade sa Majorom.”

Opština Teočak,
devastirana romska kuća
u naselju Jasenje

Opština Teočak,
romsko groblje u
naselju Jasenje

3.2. Stradanje Roma u Janjarima - Ugljevik

Istraživačica na projektu je došla do informacije o događaju u Janjarima kod Bijeljine, odnosno o silovanju Romkinje R. B. Navodno, ona je silovana u ratu, i kao rezultat silovanja je zatrudnila i rodila sina u Austriji. Ostavila ga je u bolnici, a potom je nakon nekoliko dana izvršila samoubistvo. Postoje svjedočenja da ju je silovao komšija Bošnjak, čije je ime i porijeklo poznato autorima. Suprug ju je ostavio jer nije htio da čuje za nju poslije silovanja.

3.3. Stradanje Roma u Tuzli

H. A. je tokom intervjua željela da podijeli i saznanja o sudbini svoje sestre, A. A. je bila djevojka sa poteškoćama u razvoju, ali je išla u školu i za vrijeme rata. H. A. je navela:

“Sestra je završila zanat, imala je devetnaest godina kada je ubijena od strane Bošnjaka. Ona je dobila stan na Brčanskoj Malti u Tuzli, jer je bilo bliže poslu i ona je bila sama u tom stanu. Ljudi su je pratili, da bi vidjeli gdje živi. Došla je s posla, okupala se i legla, zatim je čula da neko kuca. Ona je bila na trećem spratu, nije smjela da otvori, ali su oni razvalili vrata i vidjela je tri čovjeka. Ona se borila s njima i uspjela je pobjeći na šesti sprat. Na šestom spratu su je uhvatili, jedan je tri puta udario nožem, a drugi je udario šrafčigerom. Oni su htjeli da je siluju, ali nisu uspjeli pa su je ubili. To saznanje imam od majke koja je umrla, majci su pričale komšije iz zgrade, koji su sve vidjeli i čuli. Zatim je policija obavijestila majku, rekavši joj da joj je kćerka poginula. To je bilo za vrijeme rata, 1992. godine, na početku rata. Prvi put je bila ranjena u nogu kad je išla na posao, bila je u bolnici par mjeseci pa se oporavila i onda joj se sve to desilo nakon oporavka. Majka je htjela da osveti svoje dijete da kupi pištolj, ali jedan je poginuo, a drugi i treći su nestali.”

Na Tuzlanskoj kapiji 1995. godine ubijen je Hamdija Hakić.

3.4. Stradanje Roma u Vukovijama - Kalesija

Na području opštine Kalesija postojalo je jedno naselje u kojem su živjeli Romi, a zvalo se Vukovije, odnosno Kosa. Prema izjavama stanovnika sela Kosa sa kojima su obavljani intervjui, na samom početku rata u blizini romskog naselja došla je vojska, HVO, čiji komandant je bio F. B., koja je na svaki način zastrašivala Rome, sa ciljem da se isele. Iznosili su im stvari i pljačkali kuće. Kada su 1993. godine opkolili selo i počeli pljačkati i tući stanovnike sela, mnogi Romi su odlučili da napuste selo. Tada su pretukli Z. A.

Opština Kalesija,
romsko groblje,
naselje Vukovija-Kosa

U selu Kosa je ostala B. B., koja je, prema zvaničnim navodima, umrla od smrzavanja, ali njeni sinovi i rodbina smatraju da je ubijena, jer nije htjela napustiti svoju kuću, odnosno imanje. Intervjuisani su njeni srodnici i oni navode sumnje da je bačena u bunar, da su joj noga i ruke bili vezani i da zbog toga sumnjaju da je ubijena. Događaji u selu Kosa su dijelom opisani i u knjizi "Svjedočenja pripadnika romske populacije o stradanju u proteklom ratu".

S ciljem dokumentovanja stradanja Roma na području Kalesije, izvršeno je snimanje prostora gdje je nekada bilo naselje Kosa u kojem su živjeli Romi. Tu danas ne postoji niti jedna kuća, samo groblje u kojem su sahranjivani Romi.

3.5. Stradanje Roma u Prnjavoru

Prnjavor je u ratu bio pod kontrolom VRS-a. Bošnjaci su iz ovog grada protjerani, kao i jedan dio Roma, dok su neki Romi odlučili da ostanu. Tokom rata doživljavali su stalna maltretiranja i prijetnje. Romi koji su intervjuisani potvrdili su da su im tokom rata vojnici upadali u kuće, pucali po kućama, tukli ih i maltretirali. Neki od Roma koji su imali muslimanska imena bili su prisiljeni da promijene svoja imena i prezimena u pravoslavna. Neki od njih su nakon rata "vratili" svoja prijeratna imena i prezimena, a neki nisu. Imovina Roma je pljačkana i devastirana, nekima su bacane bombe na kuće, a neki su bili prisiljeni da svoje kuće prodaju u bescijenje.

Jedan od Roma koji su intervjuisani zvao se prije rata H. [bošnjačko ime poznato autorima], ali je tokom rata dobio ime P. [srpsko ime poznato autorima], jer je to bio uslov da bude pušten iz logora Batković u Bijeljini. On je zarobljen na graničnom prelazu Rača i odveden u logor Batković. Tu je

preživljavao maltretiranja kao i ostali logoraši, a kada je njegov očuh, koji je inače bio Srbin, saznao da je on u logoru, preko poznanika je izdejstvovao da ga oslobode. Međutim, jedan od uslova je bio da promijeni ime. On je u intervjuu naveo da je u Batkoviću vidio još najmanje pet-šest Roma, ali se sjeća imena samo jednog, i to R. S. iz Brčkog. Romi su maltretirani na iste načine kao i ostali logoraši Bošnjaci.

Drugi sagovornik je ispričao o slučajevima fizičkog zlostavljanja pripadnika romske zajednice na području opštine Prnjavor tokom ratnog perioda. On navodi da je vojska u više navrata tukla Rome, a među njima su bili Š. S., koji je, prema iskazu, bio vezan i pretučen pred svojom kućom, nakon čega je napustio Prnjavor i odselio se u SAD, zatim B. R., koji je također bio vezan i pretučen pred svojom kućom, te se kasnije preselio u Švedsku, zatim S., koji je bio pretučen, napustio Prnjavor i otišao u Petrovac, gdje je kasnije preminuo.

Isti sagovornik je dalje naveo da su Romi i Romkinje u to vrijeme često bili izloženi maltretiranju i oduzimanju robe – odjeće i obuće namijenjene prodaji na pijaci. Kao primjer naveo je B. Š. kojoj je oduzimana roba. Ona je tokom rata krila u svojoj kući Bošnjake jer ih je maltretirao i tukao komšija.

3.5.1. Stradanje Roma u Dolinama

Tokom intervju a prikupljene su informacije o događajima koji su se desili tokom 1993. godine u naselju Doline, Prnjavor, u dijelu zvanom Caparik, gdje je tada živjelo desetak romskih porodica. Prema navodima sagovornika, na kuću Roma M. bačena je bomba. U tom dijelu naselja živjele su porodice: R. M., M. M., A. K., te H. i D., čija prezimena nisu poznata. Prema riječima osobe sa kojom je razgovarano, jedan čovjek poznat u Prnjavoru pod nadimkom Oljača kupio je zemlju od A. K., dok je ostala zemlja, kako se navodi, prisilno prodana 1995. godine. Porodice koje su živjele u ovom dijelu naselja više se nisu vratile na svoja ognjišta, već su se raselile u različite zemlje, a na zemljištu gdje su ranije bile njihove kuće danas su izgrađeni novi stambeni objekti. Jedino je A. K. uspio povratiti svoj dio zemlje i na njemu izgraditi kuću.

3.6. Stradanje Roma u Doboju

Na samom početku rata u Doboju je Vojska RS-a preuzela vlast i počela vršiti zločine nad nesrpskim stanovništvom, pa tako i nad Romima. Dana 4. ili 5. maja 1992. godine VRS, odnosno Jorgina jedinica je zarobila H. M., I. S., I. S., I. H., svi Romi iz istog naselja, kao i F. O., Roma koji je radio u pokopu. U zatočeništvu su zarobljenike maltretirali, pucali oko njih, a zatim su ih odveli u Stanicu policije Doboja. Tu je već bilo 20-ak zarobljenika Bošnjaka. Jedan od zarobljenih Roma je u intervjuu izjavio: “Kako smo otvorili vrata tako su nas šutali bez obzira da li je neko bio Rom ili nije.”

U narednih osam i po mjeseci zarobljenici su vođeni na razne lokacije i to prvo u stanicu policije, zatim u kasarnu “4. jul”, zatim u Bare, a nakon izvjesnog vremena opet su iz Bara prebačeni prvo u kasarnu “4. jul” i na kraju opet u zatvor u stanicu policije. Cijelo vrijeme zarobljenici su fizički maltretirani, tučeni i morali su da rade sve poslove kao što je kopanje rovova. Vojnici su koristili zarobljenike da kupe i toware stvari. Svi zatvorenici su morali ići, a ne samo Romi. Morali su jesti svinjsko meso, a ako bi neko odvojio to meso, odmah bi ga počeli tući nogama. Zarobljenike su više puta vodili na prvu liniju u tzv. “živi štit”. U živom štitu su dvojica ili trojica zarobljenika iz Grapske poginula i ostala gore između linija. Kasnije je sa zarobljenicima bio i O. N., ali je on odveden i više se nije vratio.

Muškarac romske nacionalnosti odveden je 1. januara iz svoje kuće. Vojnici su djeci naredili da im daju najveći nož, a nakon odvođenja niko ga više nikad nije vidio.

Romske porodice iz Doboja, kao i izbjeglice iz Modriče, masovno su hapšene i mjesecima držane u ovim neuslovnim objektima. Dehumanizacija je sprovedena smještanjem žena, djece i muškaraca u podzemne bunkere zajedno sa stokom (kravama, svinjama i konjima), čime im je oduziman ljudski status. U logorima Stanica policije I, Kasarna “4. juli” i Bare, zarobljeni muškarci su svakodnevno premlaćivani, izgladnjivani i podvrgavani torturi. Zabilježeni su ritualni oblici ubistava, poput razapinjanja civila Kadira na zid zakucavanjem šarafa kroz ekstremitete. Nakon što je ubijen iz vatrenog oružja, ostali logoraši su morali skidati njegovo tijelo u vreće.

Žene i djeca su zatvarani u objektima nalik mrtvačnicama, te su spavali na golom betonu bez hrane i vode u hangarima kod bolnice "Bosanka" i na odjelu hirurgije. Krajnji stepen sadizma zabilježen je na odjelu dobojske bolnice, gdje je prijevremeno rođena beba, D. O., ostavljena u inkubatoru; nakon što je putem radija nuđen "na poklon", dječak je brutalno žigosan užarenim metalnim predmetom u obliku četničke kokarde, što mu je ostavilo trajni invaliditet i psihološke traume. Logori su bili i mjesta gdje su vojnici bebe stavljali u bazene s vodom, okružujući ih aktivnim bombama radi psihološkog terorisanja roditelja, te fizički lomili kičme mališanima (dvogodišnji H. A. smrskan je udarcem o zid). Djevojčice starosti 13 i 14 godina (poput A. O.) i žene odvođene su iz bunkera na lokalitete poput groblja Bešlagić brdo, gdje su višestruko silovane. Kada su žrtve prijavile silovanja u Stanici policije u Doboju, šef policije ih je javno ismijao, pozvao počinioce u stanicu i rekao trinaestogodišnjoj djevojčici: *"Treba da ti bude čast. Gledaj kako su lijepi"*, nakon čega su ponovo zatvorene.

Osim navedenih događaja, na samom početku istraživanja dobivena je informacija da je na raskrsnici prema Derventi i Gračanici, kod mosta živjelo par romskih porodica. Tragom te informacije, istraživači su uspjeli doći do informacija o ovim porodicama, te su obavili i intervju sa A. M., koji je tu živio. Inače, u tom dijelu Doboja su živjele dvije mnogočlane porodice čija su imena poznata autorima. Živjeli su u montažnim objektima koji su bili postavljeni na državnoj imovini.

U maju 1992. godine, tačnije 2. maja 1992. godine postavljene su barikade po Doboju i tada su te romske porodice blokirane. Nisu mogli napustiti Doboju sve do 19. jula 1993. godine. Dok su bili u Doboju, preživljavali su razna maltretiranja. Muškarci su bili angažovani na fizičke poslove za potrebe srpske vojske, kao što su svakodnevna sječa šume, čišćenje vojnih objekata i dvorišta. Posebno bi preživljavali fizička i psihička maltretiranja kada bi vojnici dolazili sa ratišta na kojima je poginuo neko od njihovih i tada bi iskaljivali bijes na zarobljenicima. Maltretirali su sve, čak i žene i djecu. Neke od njih su tukli, psovali im i vrijeđali ih nazivajući ih svakakvim imenima. Intervjuisani A. M. nema saznanja da je neka od žena silovana.

A. M. je posebno naveo da je vidio i jednu grupu Roma iz Modriče, koje su angažovali da kopaju mrtve, maltretirajući ih na razne načine. Nakon izvjesnog vremena njih su potovarili na zaprežno vozilo i vratili ih u Modriču. Čuo je da ih maltretiraju zato što su pružali otpor.

Prema njegovoj izjavi, dana 17. jula 1993. godine grupa pripadnika Crvenog krsta došla je da pita ko se želi prijaviti da napusti Doboju. Dvije romske porodice su se prijavile. Autobusom ispred zgrade Biroa u Doboju otišla je ukupno 51 osoba, a od Roma je bila samo porodica Mehić. Porodica R. M. je nakon sedam dana napustila Doboju. Ove porodice nisu imale svoje kuće, živjeli su u montažnim objektima, tako da su izgubili samo nešto stvari koje su imali u tim objektima i par kokoški koje su držali.

3.7. Stradanje Roma u Brčkom

Prikupljajući informacije o stradanju Roma tokom rata na području Tuzle, obavljen je razgovor sa S. H. iz Tuzle koji je pak podijelio saznanje o tome da su na području Brčkog stradali Romi Sinan Milkunić i njegov sin Osman, koji su stanovali u naselju Prahulje, opština Brčko. Ubijeni su u jednoj mesari, u blizini kafane "Madam", na samom početku rata. Kako je on čuo, dovedeni su u mesaru zajedno sa još nekim nesrbima, stanovnicima Brčkog, i tu su mučeni i ubijeni. Navodno su ih ubili pripadnici paravojske iz Srbije. S. H. je još čuo da je tada ubijen i Osman Hibeljić, zatim Hašim zvani Prša i još neki čijih se imena nije mogao sjetiti. Prema njegovim informacijama, određeni broj Roma se vratio u to naselje u Brčkom i oni sigurno imaju više informacija o ovim događajima.

Naselja poput Suljagića sokaka i Rasadnika, u kojima je do tada bujao život romske zajednice, našla su se na samim linijama razdvajanja i podvrgnuta su totalnom oružanom protjerivanju cjelokupnog stanovništva. U ovim kampanjama uništavanja privatna imovina Roma je sistemski razarana i paljena do temelja, o čemu svjedoči slučaj preživjele M. Š. čija je porodična kuća u Suljagića sokaku potpuno uništena u plamenu na samom početku sukoba. Pored direktnog progona, civilno stanovništvo stradalo je od neselektivnog granatiranja civilnih urbanih zona, što se desilo u mjesnoj zajednici Kolobara gdje je smrtno stradala starija Romkinja Šehima Beganović. Preživjeli Romi iz naselja Prahulje, Prutače i

Kolobare bili su prinuđeni spašavati gole živote tako što su bježali ka Kiseljaku kod Tuzle ili odlazili u inostranstvo, dok su dječaci i muškarci koji su ostali u gradu bili prinuđeni kriti se u podzemnim šahtovima kako bi izbjegli prisilnu mobilizaciju ili zarobljavanje.

3.7.1. Kafana “Madam” i masovna grobnica “Bimeks”

U sklopu terenskog istraživanja, izvršene su provjere na području Brčkog te je pronađen objekat bivše mesare u blizini kafane “Madam” gdje su navodno ubijeni Sinan Milkunić i njegov sin Osman. Obavljen je razgovor sa vlasnikom bivše mesare, a sada prodavnice bijele tehnike “Džaja”. Njemu nije poznat identitet Sinana Milkunića i njegovog sina Osmana. Vlasnik je bio jako uznemiren i nije želio razgovarati na temu ratnih dešavanja. Međutim, dok je istraživač izlazio iz objekta, vlasnik mu je rekao da može doći ukoliko ima cijeli dan na raspolaganju da mu on ispriča šta se sve dešavalo u tom objektu mesare. Dodao je da je njegova mesara bila zapaljena 6. maja 1992. godine, kada su svi nesrpski stanovnici tog dijela grada protjerani iz svojih kuća.

Forenzički dokazi i izjave preživjelih direktno potvrđuju da su tijela masovno bacana u rijeku Savu, dok je veliki broj žrtava tajno pokopan u primarnoj masovnoj grobnici u neposrednoj blizini lokalne fabrike “Bimeks”. Mnoge brčanske romske žrtve – poput Ahmeta Beganovića, Mustafe Ćorića i Mehmeda Ćorića – ni do danas nisu identifikovane, niti su njihove kosti u cijelosti pronađene.

3.7.2. Stradanje Roma u logoru Luka

Ubrzo nakon okupacije grada u maju 1992. godine, uspostavljena je mreža koncentracionih logora kroz koje su prošle hiljade nesrpskih civila, uključujući i čitave romske porodice. Prema službenim evidencijama udruženja logoraša, logor “Luka” formiran je kao primarni centar za mučenje i egzekucije, kroz koji je prošlo oko 3000 zarobljenika, a najmanje stotinu ih je svirepo likvidirano. Romski civili, neselektivno oštetiti iz svojih domova, zatvarani su na više mjeseci u logoru Luka, kao i u zatočeničkom objektu “Laser”, gdje su držani u neljudskim uslovima, sistematski premlaćivani i podvrgavani torturi. Ekstremna surovost brčanskih isljednika i logorskih čuvara prelazila je i u druge logore, pa je tako romski zatočenik iz Brčkog, poznat pod nadimkom “Zelena beretka”, pretrpio stravično mučenje u logoru Batković kada mu je nožem iskopano oko.

U razgovoru sa predsjednikom Udruženja porodica nestalih, nasilno odvedenih i ubijenih Bošnjaka Brčko distrikta BiH, prikupljeni su podaci o ubijenim civilima. Naime, u Brčkom je ubijeno 426 civila, od čega je 359 ukopano, dok se za ostalim još uvijek traga. Uvidom u spisak poginulih civila, prikupljen je spisak ubijenih osoba za koje bi se eventualno moglo pretpostaviti da se radi o osobama romske nacionalnosti, i to:

- Bego (Aljo) Aljić, rođen 3. 3. 1939. godine u Brčkom, prije rata bio nastanjen u ul. Prahulje br. 18, Brčko, nestao 16. 6. 1992. godine, pronađen i sahranjen u Memorijalnom centru u Brčkom;
- Mevludin (Ibrahim) Avdić, rođen 7. 9. 1951. godine, nestao tokom 1993. godine, pronađen i sahranjen u Memorijalnom centru u Brčkom;
- Hanifa (Mehmed) Begić, rođ. Milkunić, rođena 3. 4. 1949. godine u Brčkom, ubijena 9. 5. 1992. godine, sahranjena u Brčkom;
- Ahmet (Halid) Beganović, rođen 26. 11. 1974. godine u Sarajevu, ubijen 27. 9. 1994. godine, sahranjen;
- Šehima (Mustafa) Beganović, rođ. Čelić, rođena 20. 8. 1917. godine u Brčkom, ubijena tokom granatiranja u MZ Kolobara;
- Mustafa (Muradif) Ćorić, rođen 2. 8. 1940. godine u Gornjem Rahiću, stanovao u ul. Majevičke brigade br. 20 u Brčkom, ubijen 4. 5. 1992. godine, sahranjen u Memorijalnom centru u Brčkom;
- Mehmed (Mustafa) Ćorić, rođen 29. 4. 1968. godine u Skoplju, ubijen 4. 5. 1992. godine u Brčkom, sahranjen u Memorijalnom centru u Brčkom.

Na području Brčkog obavljen je intervju sa Romkinjom koja je preživjela seksualna i druga maltretiranja na području Doboja, a živjela je i još uvijek živi na području Brčkog. Video zapis intervjuja u kojem je detaljno opisala šta je sve preživjela bit će zadržan u arhivi.

Tokom istraživanja obavljen je intervju sa predsjednicom Udruženja "Suza" iz Brčko distrikta BiH o silovanjima i seksualnom zlostavljanju Romkinja tokom ratnog perioda od 1992. do 1995. godine na području Brčkog, ali i šire. Intervjuisana je istakla da se sa tim osobama dosta manipuliralo i da je osoba romske nacionalnosti, a inače članica Udruženja, ostvarila određena prava na osnovu seksualnih tortura koje je proživjela u ratu. Istakla je komplikovanu proceduru tokom ostvarivanja prava jer se traže svjedoci i dolasci više puta kako bi se dokazalo to što su one preživjele. Zbog nedostatka sredstava, one se često zaustave u toj administrativnoj borbi i onda se povlače u svoju tišinu i ne ostvare prava koja su im zakonom omogućena. Osoba romske nacionalnosti koja je bila prisutna tokom intervjuja trenutno prolazi individualne terapije u Udruženju "Vive žene" iz Tuzle, i zbog traume koju je preživjela nije spremna govoriti o tome šta joj se desilo tokom rata.

Predsjednica Udruženja Suza dalje navodi:

"Još uvijek je jako bolesna, iako se u odnosu na početak terapije vidi pomak. Živjela je u teškim materijalnim uslovima, nije imala struje, već mašine, suprug joj ne radi. Istakla je da je u drugom braku, a da je muž iz prvog braka nije razumio i čak je optuživao da je ona kriva za sve što joj se dogodilo i da je to ona tražila, da je ostala namjerno kako bi joj se to dogodilo. Upravo zbog toga nije ostala u braku sa prvim suprugom. Navela je da je određeni ljudi iz administracije Brčko distrikta BiH šikaniraju, a do određenih ljudi se ne može ni doći. Kada se podnese neki zahtjev, obično to završi da nikada niko i ne pozove za taj podneseni zahtjev. Zbog toga je odustala od svega i sada se bori kako zna i umije zajedno sa mužem. Istakla je da se oporavila u kakvom je stanju bila. Imaju kokičar aparat i zajedno sa mužem radi pokušavajući da zaradi određeni novac. Rekla je da nema problema tokom obavljanja tog posla i da idu po vašarima i turnirima i da ih niko ne dira."

O nedostatku sistemske podrške kaže:

"Naše Udruženje 'Suza' nije ušlo u budžetsko finansiranje, iako smo osnovani još 2016. godine. To je iz razloga jer je usvojen takav zakon da predviđa da udruženje mora postojati deset godina kako bi ušlo u budžetsko finansiranje. Imamo dobru saradnju sa 'Vive žene' iz Tuzle i one nam pomažu tokom obilježavanja godišnjice, koja je 19. juna svake godine. Težak je život pripadnica Udruženja i do sada ih je devet umrlo, a bilo ih je 44. Od toga je pet članica koje su romske nacionalnosti, mada ima još osoba sa područja Brčko distrikta BiH koje su preživjele seksualnu torturu, ali o tome šute. Žene sada ulaze u godine i povlače se u svoju tišinu, jer su vidjele da smo mi stigmatizirane koje smo u Udruženju. Naše žene imaju psihološku podršku, dok pravna podrška je veoma slaba."

3.8. Stradanje Roma u Gračanici

Na području općine Gračanica, u neposrednoj blizini međuentitetske linije, postoji naselje Orahovica u kojem su nastanjeni Romi. Tokom istraživanja obavljen je intervju sa Romom J. M. koji je naveo da su zbog položaja njihovog sela bili prisiljeni napustiti svoje kuće. Žene i djeca su izmješteni na sigurno, a muškarci su ostali kao pripadnici vojske. S obzirom na to da su njihove kuće bile na prvoj liniji, sve su teško oštećene, neke su zapaljene, a sve što je bilo u kućama je opljačkano. Kada su se poslije rata vratili, zatekli su samo ruševine, pa su sve sami morali obnoviti.

Svjedok je dalje naveo:

“Osim ovoga što sam ja preživio, moram spomenuti i da je u ratu ubijen moj brat S. M. Srbi su odmah u proljeće postavili barikade na putu koji je povezivao Doboj i Gračanicu, ali se još uvijek nije počelo pucati. Mislim da je bio mjesec maj 1992. godine kada je moj brat, koji je živio sa svojom suprugom i kćerkom u selu Durači, opština Gračanica, krenuo iz Durača prema Gračanici i kada je naišao na tu srpsku barikadu, zaustavljen je i ubijen. Ja ne znam na koji način je ubijen, ali znam da je nakon tri mjeseca, Armija RBiH otjerala Srbe sa tog područja, a na mjestu te barikade je pronađeno njegovo tijelo. Prepoznali smo ga po odjeći i drugim osobnim znacima. Ono što nas je posebno potreslo je to što mu je glava pronađena odvojena od tijela, pa smo pretpostavili da je mučen prije nego što su ga ubili. Tijelo mog brata je ukopano u mezarju u Orahovici, opština Gračanica.”

3.9. Stradanje Roma u Odžaku

Prije rata u Odžaku je živio određeni broj romskih porodica. Tokom istraživanja obavljen je intervju sa Romom K. H. koji je sa porodicom živio u Odžaku, ali je na početku rata izbjegao iz Odžaka i za vrijeme rata bio u Holandiji. U Odžak se nije vratio. Sada živi u selu Srnice, opština Gradačac, i ima svoju vlastitu kuću. Tokom rata, poginuo je njegov brat M. H. kao i šura R., iz Straževca, ubijen kao civil. Sa njim je bilo još osoba romske nacionalnosti koji su bili civili i koji su takođe ubijeni. Na kraju, K. H. ističe da mu je kuća u Odžaku oduzeta tako što su počinio falsifikovali kupoprodajni ugovor.

3.10. Stradanje Roma u Banjoj Luci

Tokom prikupljanja podataka o stradanju Roma na području Banje Luke, obavljen je intervju sa Romom A. A. koji je prije rata živio sa porodicom u Banjoj Luci, gdje je i proveo cijelo vrijeme rata. On je inače bio vlasnik privatnog motela u Banjoj Luci.

A. A. je između ostalog naveo:

“Za mene su nastali problemi u ratu jer su neki mislili ako meni zatvore motel, da će oni bolje raditi... Prvi put je jedan čovjek stavio eksploziv u motel, a drugi put je gađao zoljom... On je znao, kao i cijela Banjaluka, da sam ja Rom. Zbog toga su me htjeli otjerati ... Mene su zatvarali u ratu. Bili su me zatvorili u mali logor gdje sam bio zatvoren sedam dana. Taj mali logor je bio u Banjaluci. Nisu me tukli jer sam ja bio poznat u gradu, ali sam bio razmišljao da napustim Banjaluku i to sam i ženi rekao. ... Prvo su me vozali u crvenom kombiju jedno četiri sata. Ne znam ko je sve bio od Srba u crvenom kombiju. Ti ljudi su bili maskirani, stavili su čarape tako da ih nismo mogli vidjeti i prepoznati. Bilo nas je u kombiju 5-6 ljudi, Roma. Niko sad nema u Banjaluci ko je bio tada sa mnom u kombiju. Mene su u malom logoru tjerali da kupim pikavce. Tada nailazi neki čovjek, prepoznao me i pitao šta ću ja tu. Ja sam ga zamolio da mi javi ženi a ja ni dan danas ne znam koji je to čovjek. Osim mene u logoru je bilo još Roma. Bio je jedan stari sa Veselog brijega, umro je. Zatim je bio Omer Pinjo (umro) i još neki kojima ne znam ime. Neki su otišli, a neki umrli.”

Osim maltretiranja koje je preživio, A. A. je bio i očevidac ubistva jednog Roma u dijelu Banje Luke zvanom Buđak.

“Ja sam išao biciklom prema motelu. Vidio sam Radu (umrla je) i ja sam prešao na drugu stranu ceste i sa njom stanem da popričam. U tom trenutku je isto išao Muratović ili Osmanović ili Omanović, sin Mehmeda. U tom trenutku je naišao kamion sa vojskom. Tada je neko pucao sa kamiona i ubio ga je. Imao je od 20 do 25 godina. Ja sam ga lično tovario u auto od hitne pomoći kada je bio pogođen. Malo je davao znakove života, ali do bolnice je umro. Ne mogu se sjetiti koja je to godina bila samo znam da je bio rat. Moglo se po izgledu vidjeti da je on bio Rom. Sahranjen je ovdje negdje u Banja Luci. Prije rata su živjeli u Sutuliji. Kamion je samo nastavio sa vojskom i nije se zaustavio...”

Specifična romska naselja i mikrolokacije poput Veselog brijega, Sutulije i Buđaka bila su poprišta proizvoljnih ubistava i trajnog oduzimanja imovine. U ovim naseljima, a specifično na lokalitetu Veseli brijeg, planski je provođeno i uskraćivanje imovinskih prava oduzimanjem velikih romskih poslovnih i stambenih objekata. Institucionalna priroda ovih prisvajanja potvrđuje se činjenicom da su žrtve tek mnogo godina nakon okončanja sukoba pravnim putem uspijevale povratiti svoje uzurpirane objekte.

Takođe, u Banjoj Luci su tokom rata pretučeni Romi A. O., koji je sada u Švedskoj, i N. O., koji je preminuo prije godinu dana u Visokom.

3.11. Stradanje Roma u Derventi

Na području Dervente je prije rata živjelo mnogo Roma, nastanjenih u više naselja. U naselju III kvart bilo je oko 20 kuća u kojima su živjeli Romi. Sada na tom dijelu nema nijedne kuće. Prikupljeni su podaci o osam mnogočlanih porodica [imena poznata autorima], i niko od njih se nije vratio u Derventu.

U naselju IV kvart, koji se još zvao i Ciganluk, također je bilo jako mnogo romskih kuća, oko 50 porodica. Tokom istraživanja su prikupljena imena nekih porodica i ona se nalaze u arhivi.

U naselju Omeragići živjele su romske porodice H., A., D., M. i G. Svi stanovnici ovih romskih sela su maltretirani, iako su neki od njih bili pripadnici VRS-a. Žene su proživljavale seksualno zlostavljanje. Pored toga, sproveden je i planski urbicid. Montažni stambeni kompleks “Pecana”, u kojem su primarno živjeli Romi, u potpunosti je fizički izbrisan sa lica zemlje, tako da nema nikakvih tragova. Slična sudbina zadesila je i specifična romska naselja (tzv. “Ciganluke”) u III i IV kvartu, gdje su prije rata bile smještene desetine romskih domaćinstava. Cjelokupna infrastruktura je uništena i stanovništvo raseljeno bez mogućnosti povratka.

U naselju Omeragići (Turski Lužani) evidentirana su sistemska seksualna zlostavljanja Romkinja, kao i oduzimanje imovine pod prijetnjom smrću, gdje je Romima naređivano da predaju sve zlato i novac paravojnim jedinicama (“Arkanovcima”). U gradu su vršena ubistva i zarobljavanja – civila Riza Kovačevića (Agu) ubile su hrvatske formacije zbog njegove kožne jakne i prstena. Njegovo tijelo je ekshumirano bez glave u naselju Mevluci. Romi su zlostavljani i vezivani za tenkove, koji su ih vukli po gradu.

Zločini nad prijeratnim stanovnicima su sistematski prikrivani. U terenskom istraživanju na području Prnjavora ustanovljeno je da je tokom rata u blizini džamije u Prnjavoru napravljena grobnica, koja je nakon rata pronađena i ekshumirana. U toj grobnici su pronađena tijela sedam muškaraca iz Dervente, i to:

- Suad (Ahmet) Slijepčević;
- Sead (Ahmet) Slijepčević;
- Dževad (Alija) Halilović;
- Enes (Alija) Halilović, zvani Fambula;
- Rešid (Šaban) Ahmetović;
- Nedžad (Senahid) Huseinović, zvani Coca i
- Hakija (Atif) Huskić.

Nakon obavljenih intervjua s članovima romske zajednice s tog područja, ustanovljeno je da samo prve dvije osobe sa spiska nisu Romi.

Na početku rata u Modriči je zarobljen određeni broj Roma, od kojih su neki ubijeni. Zarobljeni Romi su: Hasan, sin Safeta, možda se prezivao Muratović, Huso Ajkić, Senko Selvić, sin Advije, brat od Hasana, zvani Soja, Ramiza Jusanović i Namik Jusanović, koji su zarobljeni na području Prnjavora. Njihova tijela su ekshumirana 1999. godine. Prema informacijama iz intervjua sa Romima iz Dervente, oni su zarobljeni, mučeni i ubijeni, a nakon toga sahranjeni u Prnjavoru.

Na samom početku rata ubijen je Rom Biljan Dedić, dok su od dejstva granata stradali Romi Mirsad (Hasan) Ajkić i osoba nadimka Prdek. Ustanovljeno je i da su žene Romkinje seksualno zlostavljane i da su muškarci članovi njihovih porodica to morali posmatrati.

3.12. Stradanje Roma u Modriči

Na samom početku rata, odnosno u maju mjesecu 1992. godine srpske snage su zauzele grad, a nesrpsko stanovništvo odveli u logor koji je formiran u osnovnoj školi “Sutjeska” u Modriči, u neposrednoj blizini SUP-a. U taj logor je dovedeno oko 200 ljudi, a među njima je bio i određeni broj Roma i to A. F., umrla poslije rata, A. I. i njegova supruga A. Đ., koja je kasnije umrla, A. M., F. R., A. N. i još neki koji su preživjeli torturu u logoru.

U tom logoru neki Romi su i ubijeni, i to:

- Sabir (Osman) Fehratović, njegovo tijelo je pronađeno u Odžaku i ukopano je u Gradačcu;
- Kadir (Čazim) Alimanović, tijelo je pronađeno također u Odžaku;
- Mesud (Fadil) Aljić, tijelo nije nikada pronađeno;
- Behadir Aljić;
- Salko (Salkan) Halilović;
- Ramiza (Ramiz) Mustafić, imala oko 70 godina.

3.12.1. Stradanje Roma u Straževcu

U naselju Straževac su živjele romske porodice, čiji su članovi trgovali po pijacama, sakupljali sekundarne sirovine i radili poslove čišćenja kuća u Modriči i Doboju. Početkom maja 1992. godine ubijen je Rom Nuraga Osmanović. On nikada nije pronađen, a njegov nestanak je prijavljen Institutu za traženje nestalih BiH tokom rada na ovom naučno-istraživačkom projektu 2025. godine.

Kada je počeo rat 1992. godine, porodica A. N., koja je sa područja Modriče, zarobljena je u Doboju. U zarobljeništvu su proveli oko devet mjeseci.

Nakon zarobljavanja, odvedeni su iz Doboja u Jakešnicu, na lokalitet na kojem se sada nalazi Žuti most, i tu su zatvoreni u neki podrum. U tom podrumu su već bili neki ljudi, koji su bili vješani na zidovima, na šarafima, bili su izudarani, isječeni, tako da se nije znalo jesu li mrtvi ili živi. Dok su bili u Jakešu ispitivali su Roma A. N., udarali ga da prizna koliko još ima ljudi u naselju. Tukli su i muškarce i žene.

Žrtva nasilja, Romkinja, koja je u to vrijeme imala 17 godina [identitet poznat autorima], tokom intervjua je navela da su vojnici zarobili nju i njenu sestru, koja je tada imala 14 godina. Njena izjava je prenesena u cijelosti:

“Kada su me izveli, nema šta nisu radili od mene tu, a moj otac je morao sve to da gleda. To su radili vojnici sa šiljastim kapama i velikim bradama. Jednu noć su moju mater izveli. Mene su odveli tu gdje su pravili neki kamp. Napravili su sebi ko kamp od baraka. Unutra su nas odveli jednu po jednu ženu ili djevojku. S nama su bile i Bošnjakinje i Albanke iz Doboja. Potom su nas odveli u dvije kuće, i tu su nas zatvorili. Nije bilo prozora, i rekli su nam da ne smijemo dignuti glavu, da ništa ne gledamo, samo da sjedimo. Onda su nas vodili dole u podrum, a od žena i od djevojaka su radili svašta. Neke od silovanih Romkinja su ostale trudne, a jedna je rodila i dijete kao posljedicu ratnog silovanja, ali ona to krije. Među tim vojnicima

koji su ih silovali bila je i jedna žena koja je tu radila, zvala se Dragana i bila je Romkinja. U te prostorije su dovedene i žene Modričkog Luga, opština Vukosavlje, a jedna od njih se zvala T., sa kojom su bile i njene dvije sestre. Jedna od sestara je bila nijema, i nju su sakrivali i maskirali šamijom da je ne izvode.

Iz tog podruma su zarobljenike odveli u Brčko u centar grada, tu gdje je bila policija. Tu su mog brata i oca tukli i nožem su ga isjekli po rukama i vratu i on je pao u lokvu krvi, među mrtve ljude. Ja sam mislila da je ubijen, ali je preživio to. Nakon ovog opet su ga tukli palicama od sjekire...

Zarobljenike su dalje odveli iz Brčkog u Bijeljinu. U Bijeljini su nas odveli u neku kuću, i zatvorili nas u podrum. Bilo nas je četrdeset i dvoje odraslih, ne brojeći djecu. Tu smo bili zatvoreni oko 45 dana, a u blizini su bile neke barake, gdje se vaga stoka. Pojedine zatvorenike su izvodili, nakon čega bi se čuo pucanj i oni više nisu vraćani.

Potom su nas ponovo vratili u Doboju. U povratku su stali na starom putu iz Modriče za Doboju da sipaju vodu, i tu se jedan autobus odvojio i otišao starim putem kroz šumu i taj autobus više nismo vidjeli. U tom autobusu je bilo Bošnjaka i Roma iz Tuzle, Doboja, Modriče, Sarajeva, Živinica, a svi su uhvaćeni i zatvoreni u Doboju. U Doboju nastavljaju da nas maltretiraju. Jedan dan, dok smo bili u bunkeru ispod Žutog mosta dovukli su puna dva kamiona žena, djece i muškaraca i zatvorili ih s nama u prostorije sa kravama, konjima i kozama. Narednih dana gledala sam kako su vojnici, koji su sve nas prethodno izveli iz prostorija i postrojili, ubijali žene tako što su ih gole vezali bodljikavom žicom i bacali žive u vodu. Skinu ih gole i one žice im stegnu oko njih i samo ih gurnu dole niz stijenu u tu vodu.

Vojnici su nas svakodnevno maltretirali i mučili, čak su mog brata H. A., koji je bio dijete, udarali od ivicu zida i brat je jaukao kao mačka. Preživio je rat, ali je ostao invalid.

Bilo je puno ubijenih Roma, na različite načine. Bili smo primorani da ubijene trpamo u vreće i da ih bacamo u kanal. K. smo morali skidati sa šarafa, jer su šarafe zakucali na njega, kao Isusa su ga razapeli, i onda su pucali u njega. Vidjela sam da on diše, ali džaba je kad ga moraš staviti u neku veliku vreću.

Radili su od nas svašta. I umrijet ću samo što je moj otac to gledao i braća i familija. Zato što me je stid kad ovako gledam u njih, a meni je to stidno..."

Kao što se vidi u njenoj izjavi, ona je sa područja Modriče, ali je bila zarobljena i maltretirana u Doboju.

3.12.2. Stradanje Roma u Modričkom Lugu

U naselju Modrički Lug, opština Modriča, živjelo je nekoliko romskih porodica, koji su početkom rata izbjegli u Tuzlu.

Tokom istraživanja, obavljen je razgovor sa Romom M. O., koji je ispričao da je početkom aprila 1992. godine vozio suprugu u Modriču da se porodi, ali su je vratili kući i ona se na putu porodila u automobilu. Odmah nakon poroda on je suprugu i sina odveo u porodilište u Doboju, gdje su dijete zadržali na liječenju, a suprugu vratili kući. Tada počinje rat i on sa suprugom i ostalim stanovnicima sela Modrički Lug bježi u Kiseljak kod Tuzle. Zbog blokiranih puteva, više se nije mogao vratiti u Doboju po sina, nego je telefonski kontaktirao bolnicu. Angažovao je Crveni krst, a u Doboju u zarobljeništvu je bila i njegova sestra, te su na kraju uspjeli izvući dijete, ali dijete ima invaliditet i na ruci ožiljak, kao da je namjerno žigosano.

3.12.3. Stradanje Roma u Jakešu

U naselju Jakeš prije rata je živjelo desetak romskih porodica. Odmah na početku rata osnovan je zatvorenički logor za sve osobe koje nisu srpske nacionalnosti. U tom logoru je bilo zatvoreno 11 muškaraca Roma i više Romkinja, i svi oni su preživljavali najstrašnije oblike maltretiranja. Logoraš N. A. je naveo da je u logoru Jakeš – Modriča tokom 1992-1993. proveo više od godinu dana, preživljavao sve što su i drugi logoraši preživjeli, uključujući svakodnevno psihičko i fizičko zlostavljanje, udaranje po svim dijelovima tijela, prisilan rad i izgladnjivanje. On je izjavio da vjeruje da su Romkinje silovane, naročito djevojčice i djevojke od 14 do 20 godina.

Ovaj logor profilisao se kao centar za strukturalno i sistematsko seksualno nasilje. Romkinje i maloljetne djevojčice su, pred očima svojih vezanih očeva i muževa, brutalno i kontinuirano silovane. Masovnost napada ogledala se u činjenici da je na jednu djevojčicu nasrtalo i do deset vojnika, što je za posljedicu imalo njihovo fizičko unakazivanje.

3.13. Stradanje Roma u Sočkovcu – Petrovo

Sočkovac je naseljeno mjesto koje je prije rata pripadalo opštini Gračanica, a poslije rata je pripalo opštini Petrovo. Tokom rata bilo je pod kontrolom Srba. U ovom selu je živjelo nekoliko romskih porodica s istim prezimenom [poznato autorima izvještaja]. Na samom početku rata, većina romskih porodica je uspjela da izbjegne iz Sočkovca, a oni koji su ostali preživjeli su zlostavljanje. Obavljen je intervju sa dvije žrtve ratnih zločina, a sa jednim Romom je obavljen telefonski razgovor. Oni su potvrdili da su ih tokom cijelog rata pripadnici VRS-a maltretirali. A. O. i njegov sin su bili zatvoreni u logoru u Kotorskom, a kada su izašli, napadnuti su i nožem su im nanesene povrede, tako da su prebačeni u bolnicu. Osim ovih stalnih fizičkih napada, pripadnici VRS-a su ih angažovali na prisilni rad. Živjeli su u stalnom strahu, jer su se bojali silovanja nad članicama svoje porodice. Prema navodima svjedoka, zlostavljani su i M. O. i njegov sin R. O.

A. O. je poslije rata tužio i dobio tužbu protiv Milenka Lazarevića, koji je presuđen na pet godina zatvora i obavezu nadoknade nematerijalne štete u iznosu od 20.000 KM, ali je ubrzo nakon završenog suđenja preminuo. U Sočkovcu poslije rata više nema Roma.

3.14. Stradanje Roma u Lukavcu

U naselju Poljice, opština Lukavac, živjela je jedna romska porodica. Odmah na početku rata morali su napustiti svoje kuće, jer se selo nalazilo u blizini borbenih linija, te su se naselili u Tuzlu. Obavljen je intervju s A. B., koja je navela da je njen otac poginuo kao pripadnik Armije RBiH, a majka ubijena. A. B. je nakon toga smještena u dom za nezbrinutu djecu, a kasnije je živjela kod djeda koji ju je maltretirao, sve dok se nije udala. Poslije rata A. B. se vratila u Poljice i sada živi sa mužem i djecom, ali posebno naglašava da nikada nije uspjela ostvariti primanja kao kćerka poginulog borca, jer je ta primanja na sebe preuzeo njen djed, dok je bio živ.

3.15. Stradanje Roma u Prijedoru

Romi su prije rata živjeli u više dijelova grada Prijedora. Pretežno su živjeli u naselju kod kafane "Šida". Taj dio se zvao gradski Ciganluk, a tu su bili objekti kovačije i radionice za kalaisanje, koje su držali Romi. Svi ti objekti su sada srušeni i uklonjeni, a na tom dijelu se sada nalazi parking. Niko od Roma koji su tu živjeli i imali svoje zanatske radnje nije se vratio. Sada samo stariji prijeratni stanovnici Prijedora znaju da je tu nekada bilo romsko naselje.

3.15.1. Stradanje Roma na Urijama

Takođe, na Urijama je živio određeni broj Roma (taj dio se zvao "Ciganluk"), koji su se bavili trgovinom. Tu su živjeli S. S. zvani Bubo, te R. S. i Edin Mušić, koji je ubijen u Omarskoj. U ovom naselju živjelo je oko 20 romskih porodica u svojim kućama. Tu su još živjeli Huso, moguće da se prezivao Suljanović, zatim Hajro i Amir, koji su izbjegli tokom rata, a bili su 1972. i 1973. godište. Romske kuće su srušene ili opljačkane; na lokalitetu nekadašnjeg "Ciganluka" danas se nalazi javni parking i

poslovni objekti, dok su privatne kuće na Urijama nastanjene, čime je povratak Roma fizički i pravno onemogućen.

3.15.2. Stradanje Roma u Volariću

Određeni broj romskih porodica je živio u naselju Volarić, a devet civila romske nacionalnosti je ubijeno. Oni su pod prijetnjom oružjem dovedeni i prisiljeni da vlastitim rukama iskopaju masovnu jamu za dvanaest prethodno likvidiranih civila bošnjačke nacionalnosti. Po završetku iscrpljujućeg prinudnog rada, uz zaustavljeno motorno vozilo ("tamić"), pripadnici VRS-a Boro Milojica i Pero Đurić su istovremenom rafalnom paljbom likvidirali svih devet romskih "kopača grobnica", ostavivši njihova tijela na stratištu. Ubijeni su:

- Husein Ahmetović,
- Sead Ahmetović,
- Ramo Ferhatović,
- Esad Ferhatović,
- Mustafa Prozor,
- Džemal Sinanović,
- Sadik Sinanović,
- Dermin Sinanović i
- Ismet Osmanović.

Za ova ubistva pravosnažno je presuđen Boro Milojica u predmetu A1 1K024092 17 Kri, od 27. juna 2019. godine, "zbog progona civilnog stanovništva bošnjačke, hrvatske i romske nacionalnosti zbog njihove nacionalne i vjerske pripadnosti".

3.16. Stradanje Roma u Sijekovcu – Bosanski Brod

Pronalazak masovne grobnice u Sijekovcu 2004. godine, iz koje je ekshumirano 59 tijela, od čega je bilo 13 djece, pokrenuo je pitanje o identitetu pronađenih žrtava. Ekshumacija je rađena pod nadzorom Tužilaštva Zeničko-dobojskog kantona, ali je predmet kasnije preuzelo Okružno tužilaštvo u Doboju. Na dosta tijela su nedostajali dijelovi skeleta, i to dio kičmenog stuba. Tijela su nakon ekshumacije prebačena u Visoko i ukopana u jednom dijelu Gradskog groblja u Visokom. O ekshumaciji je sačinjen zapisnik i foto-dokumentacija i sve to je predato Kantonalnom tužilaštvu. Također, dokumentacija koja je sačinjena prilikom pregleda posmrtnih ostataka uložena je u predmet Kantonalnog tužilaštva.

Niko od ekshumiranih nije identifikovan. Prema novinskim člancima, te nekim nepotvrđenim informacijama, ekshumirane žrtve su odrasli i djeca Romi, navodno sa područja Skelana i Srebrenice. Tokom rada na projektu nismo uspjeli doći do izvora informacija. Obavljeni su intervjui sa nekim članovima komisije koja je vršila ekshumaciju, te sa novinarima koji su pisali članke o tome. Nije utvrđeno ko su žrtve, a ekshumirana tijela se i danas nalaze u Visokom, s oznakom NN.

Izvori

Knjige

- Alibašić, A. (2007). *Studije genocida – Hrestomatija*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu.
- Balić, H. (2001). *Bosanska kataklizma: studija slučaja Foča*. Sarajevo: Magistrat.
- Balić, A., Ismet, A. i Kovačević, A. (2013). *Međunarodni sud pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Bećirević, E. (2009). *Na Drini genocid: istraživanje organizovanog zločina u Istočnoj Bosni*. Sarajevo: Buybook.
- Bisić, M. (1998). *Ratni zločin i genocid, II knjiga*. Sarajevo: Ministarstvo pravde i uprave Kantona Sarajevo.
- Brammertz, S. i Jarvis, M. (2017). *Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)*. Sarajevo: CPU printing company d.o.o.
- Cassese, A. (2005). *Međunarodno krivično pravo*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Cigar, N. (1998). *Genocid u Bosni: "Politika etničkog čišćenja"*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar.
- Čekić, S. (2007). *Istraživanje žrtava genocida, sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu: naučno-teorijska i metodološko-metodska pitanja i problemi*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Čekić, S. (2012). *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Degan, Đ. V. (2000). *Međunarodno pravo*. Rijeka: Pravni fakultet u Rijeci.
- Del Ponte, C., i Sudetic, C. (2008). *Gospođa tužiteljica: suočavanje s najtežim ratnim zločinima i kulturom nekažnjivosti*. Zagreb: Profil.
- Đorđević, J. i sar., (1975). *Politička enciklopedija*. Beograd: Savremena administracija.
- Gabela, O. i Maloku, A. (2022). *Genocid: osnovni aspekti u poimanju, shvatanju i istraživanju zločina*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Jovašević, D., (2010). *Međunarodna krivična dela: odgovornost i kažnjivost*. Niš: Pravni fakultet.
- Mettraux, G. (2010). *Pravo komandne odgovornosti*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Beograd: Fond za humanitarno pravo Srbije.
- Power, S. (2013). *"A Problem from Hell" - America and the Age of Genocide*. New York: Basic Books.
- Softić, S. (2012). *Međunarodno pravo*. Sarajevo: DES.
- Sejdić, D. (2024). *Od pakla do vječnosti*. Sarajevo.
- Williams, P. i Cigar, N. (1998). *Ratni zločini i pojedinačna odgovornost: dovoljno dokaza za podizanje optužnice protiv Slobodana Miloševića*. Sarajevo: Aden.

Članci, rasprave, priopćenja sa savjetovanja, studije i dr.

- Gabela, O. i Malkić, E. (2021). *Kontinuitet ovisnosti naučne teorije i prakse za uspješno istraživanje genocida u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije: Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995-2020: uzroci, razmjere i posljedice.
- Gabela, O. (2016). *Perspektive teorijsko-empirijskog istraživanja genocida u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije Srebrenica 1995-2015: evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida.
- Federalni zavod za statistiku. Podaci pribavljeni u okviru naučnoistraživačkog projekta pod naslovom: *"Izgradnja mira: Podrška marginaliziranim (ROMIMA) zajednicama u Bosni i Hercegovini"*.

- Qerimi I., Kastrati, S., Maloku, A., Gabela, O. i Maloku, E. (2023). *"The Importance of Theory and Scientific Theories for the Scientific Study of Genocide in the Context of the Contribution to the Development of the Science of Genocide"*, London: Academic Journal of Interdisciplinary Studies, Vol. 12 No 1. 183-200.
- Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi. (2013). *Priručnik za sprovođenje istraga ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo.

Ostali izvori (zakoni, konvencije, arhivska građa, presude i internet baze podataka)

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: *Popis stanovništva u Bosni i Hercegovini 2013: Etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovjest i maternji jezik*.
- Arhiv Memorijalnog centara Srebrenica – Potočari: Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine.
- Generalna skupština Ujedinjenih nacija (1948): *Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*.
- Hrvatska enciklopedija.
- Krivični zakon Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH").
- Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski mirovni sporazum).
- Prvostepena presuda Suda Bosne i Hercegovine, broj: S1 1 K 023242 17 Krl od 22.03.2019. godine.
- *Nacionalni sastav stanovništva: Rezultati po opštinama i naseljenim mjestima 1991* (Bilten 234, Državni zavod za statistiku R BiH, 1993).
- Ustavni sud Bosne i Hercegovine: Odluka o dopustivosti i meritumu u predmetu AP-45/20.
- Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine.
- Zakon o nestalim osobama ("Službeni glasnik BiH", 50/04).
- Zakon o Memorijalnom centru Srebrenica-Potočari Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine.

Web stranice

- Udruženje Kali Sara - RIC
- BIRN BiH (Detektor)
- Vrhovni sud Republike Srpske
- Sud Bosne i Hercegovine
- Ustavni sud BiH
- Opština Milići
- Grad Zvornik
- Općina Sapna
- Baze podataka Fonda za humanitarno pravo sa brojnim optužnicama, transkriptima i presudama u ponovljenim postupcima vezanim za zločine u mjestu Skočić.

KALI SARA
ROMSKI INFORMATIVNI CENTAR

Kali Sara - Romski informativni centar

Dolina 2, 71000 Sarajevo

Tel/fax: +387 33 265 885

www.kalisara-ric.ba

contact.kalisara.ric@gmail.com

